

Ірина Горобченко, Валентина Снегірєва,
Олександр Каєнко, Оксана Бушакова

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

підручник для **9** класу
закладів загальної середньої освіти

Чернівці
МПП «Букрек»
2025

УДК 821(100).09(075.3)
Г 67

*Підручник розроблено відповідно
до Модельної навчальної програми
«Зарубіжна література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої
освіти (авт. Снегірьова В. В., Бушакова О. В., Горобченко І. В., Каєнко О. В.)*

© Горобченко І., Снегірьова В.,
Каєнко О., Бушакова О., 2025
© МПП «Букрек», 2025

ЮНІ ДРУЗІ!

Третій рік поспіль ми уявляємо вас з нашим підручником у руках. Для нашого колективу ви – сучасні українці й українки, сміливі, допитливі, оптимістичні та цілеспрямовані. Кожен із вас хоче жити в незалежній європейській Україні й готовий докласти власних зусиль до її розбудови. І вам знадобиться для цього відповідний багаж культурних знань і позитивний життєвий досвід.

У 9 класі ми, автори підручника й ваші старші друзі, підготували актуальну добірку творів, цікавих і корисних для вашого духовного зростання. У підручнику їх подано хронологічно, так, як вони з'являлися в реальному часі, для того, щоб ви не лише насолодилися захопливими історіями та персонажами, а й мали уявлення про те, як розвивалася світова література за кожної історичної доби. Про що ці книжки? Про головне! Уявіть, що ви одного дня висадилися на умовно безлюдному острові... Чи потрапили у товариство людей, що мають протилежні вашим погляди на життя... Чи у вас прямо з-під носа крадуть кохану/коханого... Чи привласнюють вашу працю або гроші... А то й просто вашому життю загрожує небезпека... Що робити? Як врятуватися? На всі ці питання можна знайти відповіді в художній літературі. А щоб вам не довелося в останню мить гортати книгу в пошуках потрібної вам інформації — починайте читати вже зараз. Обіцяємо, з нашим підручником вам не буде нудно!

Для вас – зручний апарат користування підручником у **рубриках**:

- **ЗНАЙОМТЕСЯ, АВТОР / АВТОРКА!** — експрес-інформація про письменника / письменницю.
- **ДОСЬЄ** — факти з біографії, речі, думки письменника / письменниці чи їхніх колег, що розкривають авторську особистість і стиль.
- **КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ** — коротка передмова, певним чином пов'язана зі змістом чи появою конкретного твору.
- **СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ** — пояснення необхідних літературних термінів.
- **РУЙНІВНИКИ МІФІВ** — завдання, що навчають основам перевірки інформації та безпечному користуванню соціальними мережами.

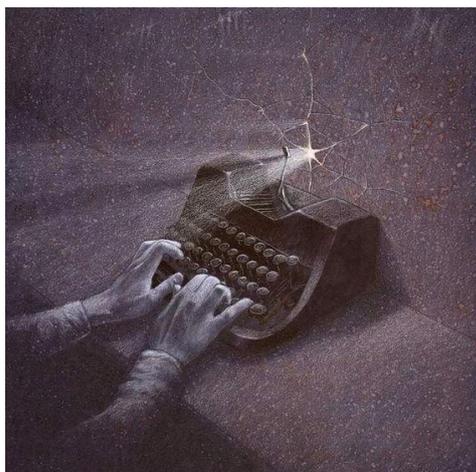
- **УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ** — рубрика про українські переклади творів зарубіжної літератури, а також взаємозв'язки української та світової культур.
- **ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРИ** — дослідження використання сюжетів і мотивів літературних творів в інших видах мистецтва.
- **КНИЖКА В ОДИН КЛІК** — покликання на твори для самостійного та позакласного читання.
- **КВІЗ** — завдання та вправи на основі прочитаного для розвитку інтелекту.

Для самостійної оцінки себе як читача/читачки пропонуємо різнорівневу систему запитань і завдань:

- ◆ **ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ** — завдання для аналізу власних вражень і оцінок твору.
- ◆ **ПІЗНАЄМО СЕБЕ** — рубрика для самоаналізу й самовдосконалення на основі прочитаного.
- ◆ **ПРАЦЮЄМО В КОМАНДІ** — колективне опрацювання художнього твору.
- ◆ **ЧИТАЄМО ТВОРЧО** — завдання на розвиток власних читацьких навичок і вмінь.
- ◆ **ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ** — система вправ на розвиток багатомовності та умінь перекладу.
- ◆ **ЖИВІ СТОРІНКИ** — інсценізація, декламація, публічний виступ та інші вправи, що допомагають оживити твір.
- ◆ **СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ** — завдання на створення власної медіапродукції та мистецьких творів (ілюстрації, фанфіки, відеоролики тощо).
- ◆ **ДИСКУСІЯ** — питання, які виносяться на загальне обговорення.
- ◆ **ОЦІНЮЄМО СЕБЕ** — комплекс вправ для самоконтролю і самооцінювання.

Вітаємо вас з початком нового навчального року і бажаємо нових вершин, корисних цікавих книг і миру Україні!

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС: ТЕКСТ, ГЕРОЙ, СЮЖЕТ

Література оновлюється, як і все на землі, і безсмертя досягають лише ті, хто започаткував ці оновлення.

*Едмон де Гонкур,
французький письменник*

Література (лат. litteratura – написане) – один із основних видів мистецтва – мистецтво слова. Терміном «література» позначають також наукові, публіцистичні, довідкові та ін. тексти. Однак традиційно літературою називають художні твори.

Фундамент літератури складають пам'ятки слова найдавніших народів – Єгипту, Китаю, Юдеї, Індії, Греції, Риму. У Біблії, «Махабхараті» (індійському епосі), Корані, «Повісті минулих літ» релігійні закони викладені поряд із зачатками історичних та природничих наук, а також з елементами словесного мистецтва – піснями, епосом, легендами, притчами. В давніх цивілізаціях кожна освічена людина володіла всією культурою, була жерцем і лікарем, істориком і чиновником. Люди могли пам'ятати всі доступні їм тексти, написані, наприклад, єгипетською мовою чи мовою фарсі. Згадаймо Омара Хаяма – філософа, математика, астронома і поета. Питання: як давні люди, не маючи таких благ цивілізації, як Інтернет, досягали нечуваних для нас успіхів? Дехто може сказати, що за тих часів загальний обсяг знань був не надто великий. У порівнянні із сучасним – так.

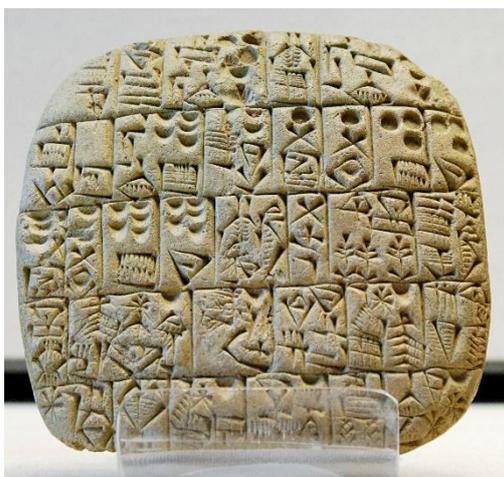

Рисунок 1. Глиняна табличка з Шуруппака. Бл. 2600 до н.е.

Архів та бібліотека асирійських царів – таблички з написами, які збереглися до нашого часу, – складають 40 тис. книг. Це було спільне письмове надбання вавилонян, асирійців, шумерів, тобто народів, які використовували клинопис і ієрогліфи. Обсяг кожної книги приблизно 15-20 тис. символів. У наш час – це розмір статті. За сьогоднішніми мірками, асирійську бібліотеку можна порівняти хіба що з районною або містечковою бібліотекою.

Щоправда, невелику кількість книжок у ній можна пояснити тим, що написані вони були не літерами, а це, як ви знаєте завдяки китайській поезії, передбачає неабияку творчість.

Буквена писемність, якою користуються європейці, сприяла створенню величезної кількості текстів. В Александрійському мусейоні – найбільшій бібліотеці світу, яку започаткували приблизно 300 року до н. е., – було мільйон книг. Людина вже не могла засвоїти стільки інформації, і в Китаї XII-XIII ст. з'являються перші енциклопедії. Друкарський верстат, виготовлений у 1440-х роках німецьким ювеліром Йоганном Гутенбергом, став одним із найважливіших винаходів людства. Після нього термін «література» став загальноживаним, а читання книжок увійшло в моду, стало традицією. Усе це, разом узятє, дало якісно новий поштовх *літературному процесу – розвитку літератури як у певну епоху, так і протягом історії окремо взятої нації, держави чи світу в цілому.*

Предметом літератури є людський світ, наше ставлення до життя і один до одного. Цю своєрідність мистецтва слова відзначив ще Аристотель, який вважав, що всі сюжети пов'язані з думками, почуттями та вчинками людей. Нині тільки в Америці щороку випускається понад п'ятдесят тисяч книг, тож для сучасного автора – величезна проблема написати текст, який знайде свого читача. Не зважаючи на це, ми не перестаємо читати художні тексти або принаймні переглядати їх екранізації, чи граємо в комп'ютерні ігри за всесвітньо відомими бестселерами. Що приваблює нас у цьому? Герої? Сюжети? Жанри? Чи все, разом узятє?

Чимало з нас, читачів, беруть до рук книгу заради персонажів, які надихають жити, вчать мужності, чесності, винахідливості; захоплюють сміливістю, вмінням висловлювати почуття. Витратити свій час на похмурих персонажів ми не станемо, та й письменники не повинні. З першої сторінки читачеві важливо зустрітися з героями, яких він не зможе забути. Гадаємо, зараз у вашій уяві постають Ахілл, Гектор, Одиссей, Еней, Сігурд, Роланд – *епічні герої*, з якими ви познайомилися у 8 класі. Слідом за ними йдуть середньовічні доблесні *лицарі*, і найголовніший – король Артур, лицар без страху й догани. Усіх їх висміяв великий іспанець – Мігель де Сервантес, познайомивши світ з дивним, печальним і водночас шляхетним Дон Кіхотом.

Часи лицарства скінчилися; метою людей стали успіх і багатство, за яким вирушали численні персонажі пригодницьких романів. Найуспішніший

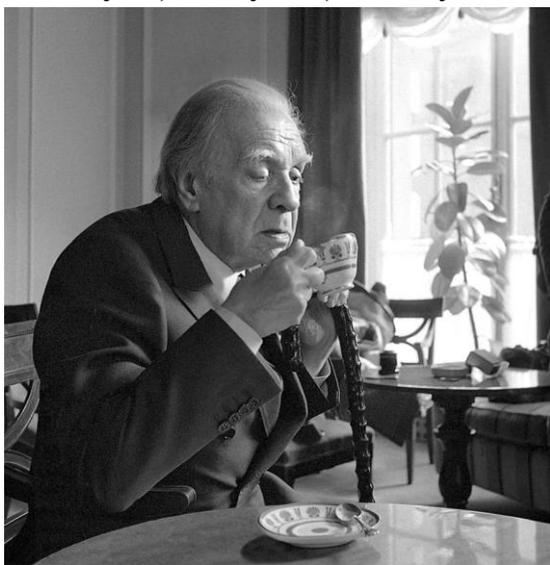
2. Друкарський станок в музеї Гутенберга (Майнц).

серед них – англійський моряк Робінзон Крузо, якого викинуло штормом на безлюдний острів. Проживши на ньому двадцять вісім років, Робінзон став уособленням стійкості, розуму, витривалості і працелюбства. Це один із найкращих у світовій літературі образів *підприємливого героя*.

Пригодницький роман навчив письменників будувати цікавий сюжет, а в читачів пробудив справжню пристрасть до книжок. Хто читав Фенімора Купера, Жюль Верна, Олександра Дюма, Роберта Льюїса Стівенсона або бачив кіноверсії їхніх романів, легко назве головних героїв і зможе класифікувати їх за типом, як от: *герой-слідопит, месник, авантюрист* тощо.

Є своя типізація і для героїнь. Правда, наводять її частіше не читачі, а літературні критики. У всіх на слуху *прекрасна дама*, якій служив благородний лицар, або *Попелюшка* – загальна назва для всіх героїнь, які наполегливо шукають омріяного принца. А як щодо Аліси? Чимало критиків визначають її як *допитливу мандрівницю*. Різні автори по-своєму використовують образ *фатальної жінки* (або жінки-вамп), як, наприклад, Кармен із «Таємниці іспанської шалі» Агати Крісті. В літературознавстві існують назви героїнь відносно автора, який їх створив, – шекспірівські героїні, героїні О. Генрі та ін. Сучасна література відкрила *тип героїні-феміністки*; представницями його можна назвати Герміону Грейнджер, Ескаріну Ковальчук та ін.

Не менш важливим мотивом читання є захопливі сюжети, які невтомно видозмінювали, вигадували, оновлювали письменники всіх часів і народів. Аргентинський поет, прозаїк і публіцист Хорхе-Луїс Борхес вважає, що існує лише *чотири сюжети світової літератури*. Правда, він обмежився європейською літературною традицією: 1) облога міста; 2) повернення додому; 3) пошук; 4) самогубство Бога.

3. Хосе Луїс Борхес.

«Історій лише чотири, – пише Борхес. – Одна, найстаріша — про укріплене місто, яке штурмує ворог та обороняють герої. Історія літератури починається з Гомера, а перший сюжет – з його «Іліади». Ахілл, один із найкращих воїнів Троянської облоги, знає, що загине, але продовжує боротися з ворогами протягом десяти років. Нескінченні військові битви, сварки і образи, помста і зрада створюють незвичайну атмосферу в першій трагедії, що дійшла до нас. Після

неї безліч текстів світової літератури повторюють цей сюжет знову і знову».

Друга історія, пов'язана з першою, – про повернення. Першим її персонажем став Одиссей. Подорожі та пригоди по дорозі додому роблять його еталоном цього всесвітнього сюжету.

Третя історія – про пошук. Її герой Ясон, який присвятив своє життя пошуку золотого руна.

Остання історія – про самогубство Бога. Історія розп'яття Ісуса римськими легіонерами, неодноразово розказана багатьма авторами, є одним із найпопулярніших сюжетів у світовій літературі. Йдеться не лише про добровільну жертву Ісуса в ім'я людей, а й жертовність, як чесноту, притаманну людській природі. До текстів, які ілюструють цей сюжет, можна віднести міф про Прометея, твори про Жанну д'Арк, яка заради ідеї прийняла мученицьку вогняну смерть, і навіть історію художника Бермана з новели О. Генрі «Останній листок».

Своє есе Борхес закінчує словами: «Історій лише чотири. І скільки б часу нам не залишилося, ми переказуватимемо їх – у тому чи іншому вигляді».

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Що є предметом художньої літератури?
2. Чи звертаєте ви увагу на жанр, обираючи книгу для читання? Яким літературним жанрам ви надаєте перевагу?
3. Назвіть улюблених героїв прочитаних вами книг зарубіжної та української літератури. Спробуйте визначити їх тип, користуючись змістом вступної статті.
4. Об'єднайтесь у групи і дослідіть сюжети творів зарубіжної літератури, вивчених у 8 класі. Чи співпадають вони з класифікацією Борхеса?
5. Пригодницькі сюжети, а також мотиви подорожей присутні в численних фольклорних і літературних творах. Наведіть приклади їх, починаючи з міфу, казки і закінчуючи творами фентезі.

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

Літературний напрям

Літературний процес – явище рухливе і творче: в його рамках одні поетичні ідеї і форми змінюються іншими, виникають нові мистецькі стилі, напрями, школи.

Напря́м у літературі – поняття, яке поєднує ключові особливості художньої творчості на певному історико-літературному етапі. Серед цих особливостей найголовніші:

- 1) теми, мотиви, ідеї, які відображають світогляд суспільства і (або) автора творів;
- 2) подібний стиль творів, що містить унікальні, властиві напряму мовні прийоми, символіку та метафори;
- 3) характерні типи персонажів, які часто зустрічаються у творах одного напряму;
- 4) схожі: методи побудови сюжету, форми оповіді, літературні прийоми;
- 5) певний емоційний тон, який викликають твори даного літературного напряму в читачів.

Основні літературні напрями: класицизм, романтизм, реалізм, модернізм, постмодернізм. Періодизація і зміна напрямів – умовні: це значить, що будь-який сучасний письменник може написати твір, використовуючи будь-які художні методи.

Літературні напрями

Назва	Період розвитку	Характерні особливості
Класицизм	XVII – поч. XIX ст. Виник у Франції (Ж.-Б. Мольєр, Вольтєр, Ж.-Ж. Руссо)	Чіткий поділ героїв на позитивних і негативних. Цінність розуму і свободи особистості. Закон трьох єдностей: дії, часу й місця
Романтизм	Кінець XVIII – друга пол. XIX ст. Романтизм виник у 1790-і рр. спочатку в Німеччині, а згодом в усій Західній Європі. Найбільший розвиток мав в Англії, Німеччині, Франції (Дж. Байрон, В. Скотт, Г. Гейне, Е.Т.А. Гофман, В. Гюго, П. Меріме)	Яскраві, виняткові герої у виняткових обставинах. Страждання і самотність головного героя, розлад між ідеалом і дійсністю
Реалізм	XIX ст. Представники: Стендаль, О. Бальзак (Франція); Ч. Діккенс, У. Теккерей, Т. Гарді, Ш. Бронте (Англія); Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький,	Змалювання життя в усьому його розмаїтті. Типові явища дійсності в індивідуальних характерах

	Панас Мирний, І. Франко (Україна) та ін.	
Модернізм	Сформувався в 1910-і рр. Основоположники: М. Пруст «У пошуках втраченого часу», Дж. Джойс «Уліс», Ф. Кафка «Процес»	Автор відображає не дійсність, а сприйняття дійсності героєм. Основний прийом «потік свідомості», що дозволяє відобразити рух думок, вражень, почуттів
Постмодернізм	Термін з'явився в 1934 р. Представники в зарубіжній літературі: У. Еко, М. Павич, Х. Мураками, І. Кальвіно, П. Зюскінд; в українській - Ю. Андрухович, С. Жадан, О. Забужко, Ю. Іздрик та ін.	Літературний напрям, заснований на грі з текстом, який відомий читачам.

Письменники, відображаючи новий історичний етап, діляться своїми художніми відкриттями, що змінюють вивчення людини й світу.

Літературний стиль

Словом *stylos* давні греки називали дерев'яну, кістяну або металеву паличку, загострену на кінці і призначену для писання на воскових дощечках. У літературі **стиль – це єдність художніх прийомів, характерна для окремого твору чи всієї творчості письменника, для цілого літературного напрямку чи літературної доби.** Літературі (і мистецтву загалом) властива нероздільність змісту і форми. Стиль забезпечує цей міцний зв'язок у процесі художньої творчості.

Французький учений Ж. Бюффон говорив: «Стиль – це людина»; з іншого боку, ми постійно говоримо про стиль часу. І протиріччя тут немає, оскільки в літературі виділяють індивідуальні і загальні творчі методи та стилі. Певні метод та стиль характерні для літератури цілої епохи чи напрямку; з іншого боку, кожен великий художник створює свої індивідуальні метод та стиль у межах близького йому художнього напрямку.

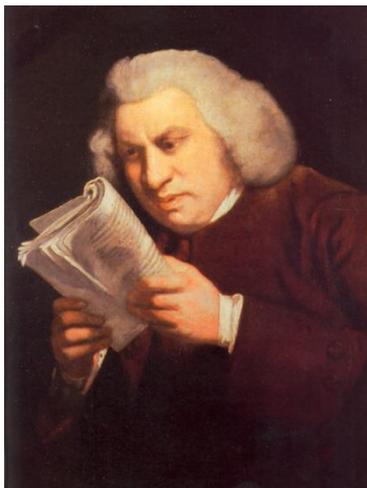
Розділ 1. У ПОШУКУ ІДЕАЛУ

КРИТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ДІЙСНОСТІ В ЛІТЕРАТУРІ ПРОСВІТНИЦТВА

Sapere aude! — май мужність
користуватися власним розумом! —
таким є девіз Просвітництва.
Іммануїл Кант

Просвітництво — історико-культурна доба (або інтелектуальний рух) в Західній Європі, умовний початок якого пов'язують зі Славною революцією в Англії (1688), а кінець — з Великою французькою революцією (1789). Німецький філософ Іммануїл Кант назвав Просвітництво «виходом людини з неповноліття, в якому вона перебувала з власної вини». Неповноліттям він вважав сліпу віру в авторитети і нездатність жити своїм розумом. Кант та його сучасники впевнено заявляли, що людей, здатних мислити критично, побільшало.

Розумна публіка, до якої звертався Кант, — це читачі. І хоч серед істориків існують розбіжності щодо кількості грамотних європейців у XVIII столітті, безперечно одне: читач стає знаковим персонажем доби Просвітництва. Про це свідчать, зокрема, численні зображення людей різних станів за книгою. Завдяки винаходу друкарства, на початку XVIII століття знання стали доступні більшій кількості людей. Європу наводнили

4. Джошуа Рейнольдс. Портрет Семюеля Джонсона. 1775

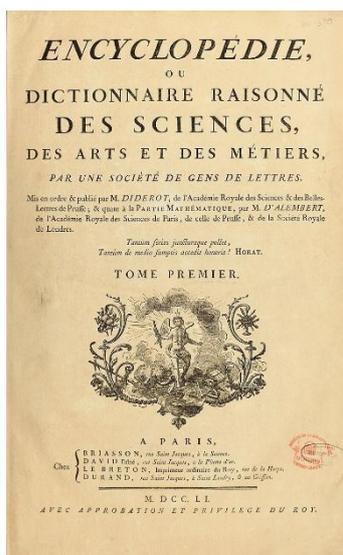
енциклопедії та наукові трактати, поширюючи ідеї змін. Стрімкий розвиток торгівлі, колонізація та індустріалізація створили клас освічених і багатих буржуа, які прагнули більше свободи і прав. Саме вони стали головними читачами та спонсорами модних тоді філософів. Таким чином, епоха Просвітництва почалася не з гучних пострілів рушниць і приголомшливих криків натовпу, а з тихого шарудіння сторінок енциклопедії.

Філософія і наука. Особливо впливовими були французькі просвітники — на ціле століття Франція стала центром просвітницької думки, сприяла швидкому розповсюдженню «ідей розуму» в Європі — від Іспанії до колоній Північної Америки. Видатні діячі того часу, такі як Шарль Монтеск'є (1689-1755), Марі-Франсуа Вольтер (1694-

1778), Дені Дідро (1713-1784), Жан Жак Руссо (1712-1778) та ін., були не тільки відомими письменниками, а й «володарями дум».

У 1742 році англійський видавець Джон Мілс і французький книготорговець Франсуа Ле Бретону вирішили перевидати популярну в народі «Циклопедію» або «Загальний словник ремесел і наук» 1728 року випуску. Потрібен був гарний редактор. Видавці звернулися до Дені Дідро, який на той момент мав труднощі з грошима.

Дідро – одне з головних імен доби Просвітництва. Дені отримав у спадок місце церковника, але відмовився, бо вважав, що церковні обряди та традиції не мають жодного сенсу. У своїх «Філософських думках» він писав, що «релігія заважає людям бачити, бо вона під страхом вічних покарань забороняє їм дивитися». Книжку було спалено, а Дідро ув'язнили на 40 днів. У цей складний, безнадійний час у житті вільнодумця і з'явилися книготорговці з привабливою пропозицією заробітку. Та замість редактури циклопедії Дені вирішив створити нове видання, зібравши усі відомі досягнення мистецтв та наук. Найближчим соратником його став учений Жан-Лерон д'Аламбер.

5. Титульна сторінка Енциклопедії. 1751

Співавтори запросили всю інтелектуальну еліту Франції: в написанні статей для енциклопедії брало участь понад 160 осіб – вчені, філософи, ремісники та інженери. Усіх їх згодом назвуть енциклопедистами. Праця називалася «Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв та ремесел» і містила 35 томів, 71 818 статей та 3129 ілюстрацій. В енциклопедії читач міг отримати докладну довідку з будь-якого питання, будь то будова людського тіла, оранка, абсолютна монархія чи бджільництво.

Видатним популяризатором Просвітництва був французький поет і письменник Марі-Франсуа Вольтер, який у своїх «Філософських листах» пропагував *ідеї розуму, наукового пізнання*, висміював церкву й абсолютну монархію. Вольтера називали одним із головних провісників Великої Французької революції. Незважаючи на це, а також на його гострий язик, з письменником любили листуватися імператори, серед яких прусський король Фрідріх II, шведський король Густав III, данський король Християн VII та ін.

Енциклопедист і друг Дідро, Жан-Жак Руссо, навпаки, вважав, що наука, цивілізація принесла людині більше шкоди, ніж блага, оскільки закабалила людей. На думку філософа, людина була найщасливіша в первісну епоху.

Правильний шлях для людства – у поверненні до природи, усуненні нерівності та створенні нового справедливого суспільства на демократичних засадах.

Зацікавлено обговорювалися й *закони природи*. «Природний стан, – писав англійський філософ Джон Локк, – є стан свободи, а не свавілля; людський розум вчить, що ніхто не має права шкодити життю, здоров'ю, свободі, майну іншого». Усвідомлення природної рівності спонукає нас «поважати інших людей і поводитися з ними як з такими ж людьми, як ми самі». Людські взаємини мають будуватися на милосерді, людяності і справедливості. Ці моральні норми, сформульовані лідерами Просвітництва, покладено в основу Прав людини і громадянина.

Просвітники діяли не лише як вчені, – тобто писали книги, – а й виступали як публічні інтелектуали. Вони розповсюджували свої ідеї в кав'ярнях та салонах, друкувалися в журналах, вели активне листування (лише Вольтер за все своє життя написав 20 тисяч листів!). Настанови Просвітництва продовжують жити і в XXI столітті. Не зник культ розуму та науки, авторитет універсальних прав людини важко оскаржити, не слабшають надії на те, що етнічні та релігійні конфлікти зникнуть з підвищенням рівня освіти та вдосконаленням технологій. Щоправда, похитнулася віра в дієвість цих ідей, коли уряди і спільноти, відповідальні за мир і справедливість, викриті як неспроможні, коли на практиці технології та наука застосовуються не для покращення життя людей, а для їх знищення. Але просвітницькі стандарти раціоналізації життя та підпорядкування природи все ще залишаються найбільш зрозумілими та затребуваними ідеологіями.

Література і мистецтво. Просвітники пропагували свої ідеї не лише у філософських трактатах, а й у художніх творах. Роман англійця Даниеля Дефо «Робінзон Крузо» є улюбленою книгою в усьому світі, має безліч екранізацій. Однак для самого Дефо і його однодумців головний персонаж був не просто

6. «Мандри Гуллівера». Ілюстрація Чарльза Брока.

героєм пригод. Колишній пуританець і містик Робінзон через випробування на безлюдному острові приходиться до глибокого розуміння світу. Він перестає покладатися на удачу й успіх, а вчиться досягати всього силою духу, розуму та наполегливої праці. Додому Робінзон повертається як підприємець, який усвідомив, що віра в себе, раціональний підхід та вміння використовувати ресурси є основою не тільки виживання, а й повноцінного життя.

Інший англієць, Джонатан Свіфт, у «Мандрах Гуллівера» вступив в літературну полеміку з Дефо, оскільки не поділяв його оптимізму щодо людської

природи. Залучивши прийоми фантастики й сатири, письменник застерігає людей від ілюзій. Його Гуллівер, культурний, освічений представник свого часу, опинившись в країні дикунів еху, починає наслідувати коням, які вважають себе найдосконалішими створіннями. Свіфт, можливо, хотів проілюструвати думку, що нікчемне оточення швидко пригнічує людину, змушує капітулювати.

Жан Жак Руссо у творі «Еміль, або Про виховання» (1762) і в романі «Юлія, або Нова Елоїза» (1761) відстоював ідею природного виховання на основі розвитку природних здібностей дитини, вільної від згубних звичок, які формуються у неї пізніше під впливом суспільства. У Руссо було п'ятеро дітей. Однак той, кого прославляли як видатного педагога, віддав їх усіх у притулок. Руссо пояснював своє рішення тим, що не міг забезпечити їх матеріально, що виховання завадило б його роботі і що для дітей було б краще стати селянами, ніж рости, спостерігаючи за життям неспокійного шукача пригод, як він сам себе називав.

Зміни відбувалися в мистецтві епохи Просвітництва в цілому. Так, історичний і міфологічний живопис XVII століття поступається місцем картинам на побутові й повчальні теми. Французькі художники Жан Батист Шарден і Жан-Батист Гр'юз писали сцени тихого і затишного сімейного життя. Їхні картини, пройняті ліризмом і споглядальним спокоєм, були дуже

7. Вільям Гогарт. «Дівчина з креветками». 1740-і р.р.

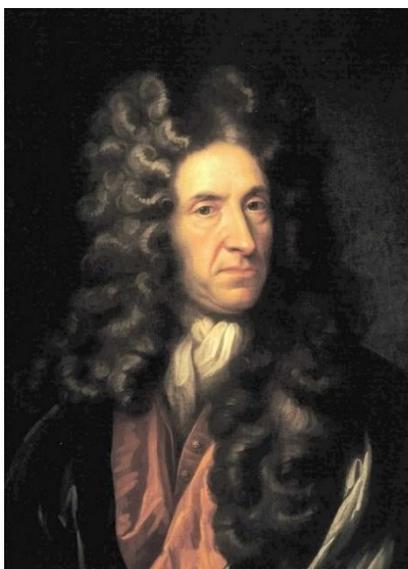
популярні у Франції XVIII століття й заслужили високу оцінку філософів-моралістів, зокрема, Дідро. Англійський художник Вільям Хогарт протягом усього життя писав портрети слуг. «Продавчиня креветок» (1760) – чи не найвідоміша і найкраща з його картин. Це лише мальовничий етюд і водночас геніальний прорив, як мінімум, на сторіччя вперед, до мистецтва імпресіоністів з їх динамічними мазками, ефектом розкладання кольору та пристрасною до враження.

В епоху Просвітництва відбувається небувалий зліт музичного мистецтва. Популярним стає жанр опери, що поєднує в одному спектаклі музику, спів і складну драматичну дію. На найвищу сходинку класичного мистецтва підняв австрійський композитор Йозеф Гайдн інструментальну музику. Вершиною музичної культури Просвітництва є творчість Іоганна Себастьяна Баха і Вольфганга Амадея Моцарта. Особливо яскраво просвітницький ідеал проступає в опері Моцарта «Чарівна флейта», яку вирізняє культ розуму, світла, уявлення про людину як про вінець Всесвіту.

ЗАЛИШАТИСЯ ЛЮДИНОЮ ПОПРИ ВСЕ

Даніель Дефо (1660-1731).

«Життя й незвичайно-дивовижні пригоди Робінзона Крузо»

8. Портрет Даніеля Дефо. Робота невідомого автора (стиль Годфрі Неллера). XVII-XVIII ст.

У будь-якому становищі знайдеться щонебудь втішне, якщо добре пошукати.

Даніель Дефо

Людині потрібен певний час, щоб знайти і зайняти у світі належне їй місце. Інколи це відбувається достатньо швидко, проте декому і життя може не вистачити. Так і літає людина від справи до справи, наче метелик-одноденка, ніде надовго не затримуючись.

Британець Даніель Дефо прожив насичене, повне крутих поворотів і несподіванок життя. Він міняв рід своїх занять з легкістю, як ми міняємо одяг, але лише йому самому і Богу відомо, настільки важко давалися Дефо подібні зміни і чого вони коштували. Вчився на священника – і відмовився від юнацьких планів. Займався торгівлею, яку називав «улюбленою справою», – і помер у боргах, переховуючись від кредиторів. Активно займався політикою – і часто мав проблеми з владою, навіть у в'язниці встиг побувати. Розробив для уряду проєкт секретної служби, особисто керував агентурною мережею, брав участь у спецопераціях. Пройшов шлях від талановитого журналіста до видавця газет і журналів (таких як «Review»), стояв біля витоків ділової та економічної журналістики. Був чи не першим англійським романістом (а всього його перу належать 545 віршів, памфлетів, романів та інших творів) – і лишився в літературі, передусім, як автор «Робінзона Крузо». Навіть для «століття Розуму» дивовижна біографія!..

ЗНАЙОМТЕСЯ, АВТОР!

Повне ім'я: Даніель Дефо.

Дата й місце народження: 1660, Лондон (Англія).

Дата й місце смерті: 1731, Лондон (Англія).

Освіта: академія дисидентів Чарльза Мортонна, Ньюінгтон-Грін.

Рід занять і хобі: письменник, редактор, політик, комерсант, шпигун.

Найвідоміші твори: «Робінзон Крузо», «Молль Флендерс», «Гімн ганебному стовпу».

- Дефо соромився свого «простого» походження, тому змінив дане при народженні прізвище Фо, додавши «дворянську» частку «де», і зарахував себе до дворян.
- Письменник народився в сім'ї торговця м'ясом, здобув церковну освіту й мріяв стати пастором, але в підсумку вирішив не пов'язувати своє життя з церквою.

● У 1703 році за один із сатиричних памфлетів був засуджений до стояння біля ганебного стовпа й ув'язнення. Через рік його відпустили на волю з умовою, що Дефо виконуватиме таємні доручення англійської корони.

9. Даниель Дефо біля ганебного стовпа. Художник Ейр Кроу. 1862.

- Дефо називають засновником британської розвідки. Сам письменник підтримував партію вігів, але під страхом в'язниці шпигував на користь їх конкурентів.
- Перше видання «Робінзона Крузо» вийшло без зазначення імені автора на обкладинці – той побоювався, що його слава скандального публіциста може відштовхнути читачів.

ДОСЬЄ: БІОГРАФІЯ БЕЗ ГЛЯНЦЮ

УВАГА! РОЗШУК!

Зниклий чоловік, близько 40 років, на зріст середній, міцної статури, з руським волоссям, досить великим носом, над яким має родимку. Одягнений у сирій костюм з гудзиками з металу... За інформацію про його місцезнаходження пропонується винагорода.

1703 РІК

Він був із родини м'ясників, але батьки вирішили дати йому зовсім іншу освіту, ніж було прийнято. Вони мріяли, щоб він став священнослужителем. Однак він обрав... торгівлю. Неймовірно, як це змінило його долю!

Сторінка щоденника сучасника

THE DAILY COURANT

1719

Нова, щойно опублікована, книга викликала справжній фурор! Вона розповідає про незвичайні пригоди моряка, який провів 28 років на безлюдному острові.

Автор підписався лише ініціалами. Кажуть, що це вигадана історія, але читачі вірять кожному слову

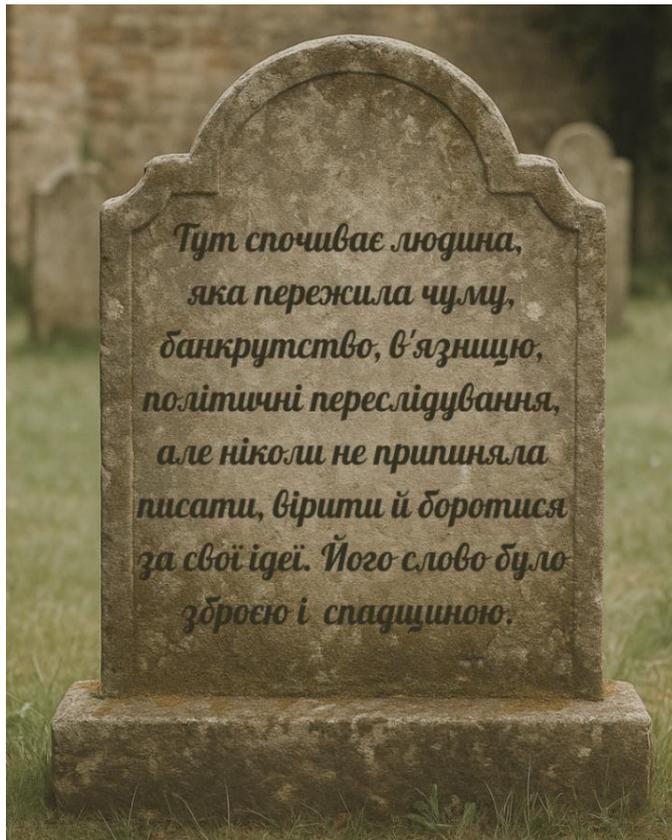
Купуйте цеглу
найвищого татунку!
Фабрика пана
Дефо пропонує
міцний матеріал
для будівництва
вашого
майбутнього!

*Моя місія полягає в
тому, щоб збирати
інформацію та
передавати її таємно.
Я подорожую по країні,
видаючи себе за
звичайного торговця,
але насправді працюю
на уряд. Це небезпечно,
але я вірю, що служу
країні.*

*Тут спочиває людина,
яка пережила чуму,
банкрутство, в'язницю,
політичні переслідування,
але ніколи не припиняла
писати, вірити й боротися
за свої ідеї. Його слово було
здоровою і спадщиною.*

Завдання для детективів:

1. **Хроніка життя:** Складіть таймлайн (лінію часу) життя Даніеля Дефо, використовуючи всі фрагменти. Укажіть приблизні дати або порядок подій, де це можливо.
2. **Професії та маски:** Даніель Дефо мав багато «облич». Визначте, ким він був у різні періоди свого життя. Як ці професії могли вплинути на його письменницьку діяльність?
3. **Випробування долі:** Які труднощі та випробування випали на долю письменника? Як він долав їх?
4. **«Робінзон Крузо» й життя автора:** Знайдіть зв'язок між біографічними фактами Даніеля Дефо та сюжетом або ідеями його найвідомішого твору «Робінзон Крузо».
5. **«Яким був Даніель Дефо?»:** На основі всього «досьє» спробуйте створити психологічний портрет письменника. Які риси характеру він мав? Що ви можете сказати про його цінності?

РУЙНІВНИКИ МІФІВ. Спростуйте чи доведіть міф

Міф 1. Завдяки шаленому успіху роману «Робінзон Крузо» Даніель Дефо миттєво став мільйонером, а його роман започаткував еру письменників-наслідувачів, які заробляли величезні статки, створюючи бестселери на зразок «Робінзона Крузо». Вважають, що це був перший приклад справжнього комерційного успіху в літературі.

Міф 2. Даніель Дефо створив такий правдоподібний і географічно точний опис вигаданого острова, що пізніше дослідники або мореплавці натрапили на «саме той» острів, який повністю відповідав опису. Вважається, це було пророцтвом або містичною силою уяви автора. У 1966 році уряд Чилі навіть перейменував острів Мас-а-Тьерра на острів Робінзона Крузо.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

У 1712 році Британію вразила історія шотландського моряка Олександра Селкірка, який не послухався батька-шевця, втік з дому і приєднався до гурту піратів-каперів, що служили короні у водах Тихого океану. Там зробив непогану кар'єру, але врешті-решт посварився з капітаном і був висаджений на безлюдному острові Мас-а-Тьерра (архіпелаг Хуан Фернандес, за 400 миль від чилійських берегів). Через чотири з половиною роки його підібрав британський фрегат «Герцог», капітан якого – Вудс Роджерс – привіз Селкірка до Англії і згодом описав його історію у своєму звіті «Круїзна подорож навколо світу».

10. Видавці відхиляють рукопис «Робінзона Крузо».
Художник Едвард Метью Ворд, XIX ст.

За її мотивами у 1719 році Даніель Дефо пише «Життя та незвичайно-дивовижні пригоди Робінзона Крузо, моряка з Йорка, який прожив 28 років у цілковитій самотності на безлюдному острові біля берегів Америки поблизу гирла річки Оріноко, куди його викинуло через кораблетрощу, у якій весь екіпаж корабля крім нього загинув, з викладом його несподіваного звільнення піратами; написані ним самим» (у ті часи книгам давали довгі назви, щоб читач відразу бачив, про що йдеться). Проте історія Селкірка стала не єдиним першоджерелом роману. Дефо поєднав у ньому власні враження від морських подорожей, традиції духовної автобіографії, подорожніх щоденників, пригодницької літератури – і практично наукові дослідження природи людини як соціальної істоти. З цієї суміші, як стверджує енциклопедія «Британіка», і утворилась оповідь про Робінзона – перший міф сучасної цивілізації, що став літературною сенсацією і сьогодні утримує друге місце після Біблії за кількістю перекладів на інші мови.

РОБІНЗОН КРУЗО (уривки)

Я народився 1632 року в місті Йорку в порядній сім'ї, хоч і не корінного походження: батько мій був родом із Бремена й оселився спочатку в Гуллі, де розбагатів торгівлею і звідки згодом, покинувши справи, переїхав до Йорка. Тут він одружився з моєю матір'ю, яка походила з старовинного роду Робінзонів. Мені дали ім'я Робінзон, а прізвище Крейцнер англійці, за своєю звичкою нівечити іншомовні слова, переінакшили на Крузо, тож з часом ми й самі стали зватися й писатися Крузо.

У мене було два старші брати. Один служив підполковником у Фландрії в англійському піхотному полку, він загинув у битві з іспанцями під Дюнкерком. Що сталося з моїм другим братом, не знаю, як не знали мої батьки, що сталося зі мною.

Оскільки я був у родині третім сином, мене не навчали ніякого ремесла, і тому мені в голову з самого малку заходили химерні думки. Батько, який був дуже старий, подбав, щоб я дістав пристойну освіту. Він ладив мене на юриста, але я мріяв тільки про море. Ця моя пристрасть призвела до того, що я

насмівся піти проти батькової волі, ба навіть проти його наказів, знехтувавши вмовляння та просьби матері й друзів.

...

Лихої години, 1 вересня 1659 року, я ступив на корабель. Саме того дня, як і вісім років тому, коли я втік від батька та матері в Гулль, — того дня, коли я повстав проти батьківської волі і так безглуздо розпорядився своєю долею.

Наше судно мало щось із сто двадцять тон місткості: на ньому було шість гармат і чотирнадцять чоловік екіпажу, не рахуючи капітана, юнги та мене. Важкого вантажу у нас не було, і весь він складався з різних дрібних виробів, які звичайно вживають для торгівлі: із намиста, шматочків скла, черепашок, дзеркалець, ножів, ножиць, сокир тощо.

Того самого дня, коли я ступив на корабель, ми знялися з якоря й попливли на північ вздовж побережжя Бразилії. Весь час, поки ми держались наших берегів, стояла гарна погода, тільки було дуже жарко. Від мису Святого Августина ми повернули у відкрите море і скоро згубили землю з очей. На дванадцятий день ми перетнули екватор і, за нашими останніми спостереженнями, були вже під 7°22' північної широти, коли на нас несподівано налетів жорстокий шквал. То був справжній ураган. Він знявся на південному сході, потім повернув у протилежний бік і нарешті задув з північного сходу з такою страшною силою, що протягом дванадцяти днів ми тільки мчалися за вітром і, пустившись напризволяще, пливли туди, куди нас гнала люта стихія. Нема чого й казати, що всі ці дванадцять днів я щохвилини чекав смерті, та й ніхто на кораблі не сподівався, що залишиться живим.

Якось уранці, коли ми отак бідували, — вітер усе ще не вщухав, — один з матросів вигукнув: "Земля!" — але не встигли ми вибігти з каюти, щоб довідатись, де ми, як наш корабель сів на мілину. Тієї ж миті вода від раптової зупинки ринула на палубу з такою силою, що ми вже вважали себе пропащими: прожогом кинулись ми вниз до закритих приміщень, шукаючи там захисту від морського шумовиння та бризок.

Той, хто ніколи не бував у такому становищі, навряд чи уявить наш відчай... Втішало нас тільки те, що, всупереч нашим сподіванням, судно ще не розбилось, і капітан сказав, що вітер починає стихати.

Хоч нам і здалося, що вітер трохи вщух, але корабель так міцно сів на мілину, що не було надії зрушити його з місця. У цьому безпорадному становищі нам залишалось тільки зробити спробу врятувати своє життя будь-якою ціною. Ми мали дві шлюпки: одна висіла над кормою, але під час шторму її розбило об стерно. Залишилася друга шлюпка, та чи можна буде спустити її на воду — важко було сказати. А проте роздумувати не було часу: кожної

хвилини корабель міг розколотись навпіл; дехто говорив навіть, що він уже дав тріщину.

В цю тяжку хвилину помічник капітана підійшов до шлюпки і з допомогою решти матросів перекинув її через борт. Всі ми — одинадцятьоро чоловік — спустилися в шлюпку, відчалили й здалися на боже милосердя та на волю шалених хвиль.

Коли ми відійшли чи, точніше, нас віднесло від корабля милі на чотири, величезний, високий, як гора, вал раптом налетів з корми на нашу шлюпку, ніби щоб останнім ударом припинити наші страждання. Шлюпка вмить перекинулася, ми не встигли навіть скрикнути: "Боже!" — як опинилися у воді, далеко і від шлюпки, й один від одного.

Не можна описати душевне сум'яття, яке охопило мене, коли я занурився у воду. Я дуже добре плаваю, а проте не зміг відразу виринути й мало не захлинувся. Хвиля ж, підхопивши мене, покотилась далеко в напрямі до берега, розбилась і відлинула назад, залишивши мене на мілкому місці напівмертвим від води, якої я наковтався. Мені вистачило самовладання настільки, що, побачивши суходіл набагато ближче, ніж я думав, я схопився на ноги й мерщій кинувся бігти, намагаючись дібратись до берега раніше, ніж набіжить і підхопить мене друга хвиля, але швидко побачив, що мені від неї не втекти: море йшло горою й наздоганяло мене, мов розлючений ворог, змагатися з яким я не мав ні сили, ні засобів. Лишалось тільки, затримавши подих, виринути на гребінь хвилі й щосили пливати до берега. Найбільше старався я, щоб хвиля, піднісши мене ще ближче до берега, не захопила мене знову, вертаючись у море.

Опинившись на березі живим і здоровим, я звів очі до неба й подякував богові за порятунок, хоч кілька хвилин тому я вже втратив був останню надію.

Натішившись думками про порятунок від смертельної небезпеки, я почав роздивлятись навкруги, щоб довідатись, куди потрапив і що маю далі робити. Мій радісний настрій відразу ж підупав, бо я зрозумів, що хоч і врятувався, але не втік від подальших страхів та лих. Я змок до рубця, переодягнутись не було в що; я не мав ні їжі, ні води, щоб підкріпити свої сили — отож я або помру з голоду, або мене роздеруть хижі звірі; і що найгірше — я не мав зброї і не міг ні полювати на дичину, щоб забезпечити себе харчами, ні боронитись від хижаків, які захочуть напасти на мене. Взагалі у мене не було нічого, крім ножа, люльки та бляшанки з тютюном. То було все мов майно. На саму думку про це я впав у такий розпач, що довго бігав, мов божевільний, по березі. Коли настала ніч, я з завмиранням серця питав себе, що мене чекає, коли тут водяться хижі звірі, адже вони завжди виходять на полювання вночі.

Єдине, що я міг тоді придумати, це вилізти на товсте, гіллясте дерево поблизу, схоже на ялину, але з колючками, і пересидіти на ньому ніч, а коли настане ранок, вирішити, якою смертю краще померти, бо жити тут мені здавалося неможливим. Я пройшов з чверть милі від берега вглиб подивитись, чи немає де прісної води і, на велику радість, знайшов ручай. Напившись і поклавши в рот трохи тютюну, щоб угамувати голод, я вернувся до дерева, виліз на нього й постарався вмотитись так, щоб не впасти заснувши. Потім вирізав для самооборони коротенький сучок, ніби ломачку, сів якнайзручніше і від надмірної втоми міцно заснув. Я спав так солодко, як, гадаю, небагатьом спалося б на моєму місці, і здавалось, ніколи ще не прокидався такий свіжий та бадьорий.

...

Пополудні море зовсім заспокоїлось, і відплив був такий низький, що мені пощастило підійти до корабля на чверть милі. І тут я знову відчув напад глибокого горя, бо зрозумів, що ми всі врятувалися б, якби залишилися на кораблі: переждавши шторм, ми щасливо перебравися б на берег, і я не був би, як тепер, такою бідолашною істотою, геть позбавленою людського товариства. На цю думку сльози потекли в мене з очей, але сльозами горю не зарадиш, і я вирішив по змозі дістатися до корабля. Скинувши з себе одягу (день був дуже жаркий), я ввійшов у воду. Проте, підпливши до корабля, я зіткнувся з новою трудностю: як на нього вилізти? Він стояв на мілині, майже весь виступаючи з води, і вчепитись не було за що. Я двічі обплив круг нього і за другим разом помітив канат (дивно, що він не зразу впав мені в очі), який звисав так низько над водою, що мені, хоч і з великими труднощами, пощастило впіймати його кінець і видертись на судно. Корабель дав течу, і в трюмі було повно води, проте він так загруз у піщаній чи, точніше, мулистій мілині, що корма піднялась, а ніс мало не торкався води. Отже, вся кормова частина була вільна від води і жодна з речей там не намокла. Я виявив це відразу, бо, цілком природно, мені насамперед хотілось дізнатися, що саме на кораблі попсувалось і що залишилось непошкодженим. Виявилось, по-перше, що весь запас провізії був сухий; а що мене мучив голод, то я поквапився до комори, набив кишені сухарями і їв їх на ходу, щоб не марнувати часу. Насамперед потрібен був човен, щоб перевезти на берег речі, які могли мені згодитися.

При потребі ми стаємо винахідниками, і я відразу взявся до праці. На кораблі були запасні щогли, стеньги та реї; з них я вирішив збудувати пліт. Вибравши кілька, легших колод, я перекинув їх через борт, обв'язавши перед тим кожен канатом, щоб їх не віднесло водою. Потім я спустився з корабля, притяг до себе чотири колоди й міцно зв'язав їх між собою з обох кінців, скріпивши згори ще двома чи трьома короткими дошками, покладеними

навхрест. Мій пліт чудово витримував мене, але для більшого вантажу був надто легкий. Тоді я знову заходився майструвати й пилкою нашого корабельного теслі розпиляв запасну щоглу на три шматки та приладнав їх до свого плоту. Ця робота вимагала від мене нечуваних зусиль, але бажання заpastись усім потрібним для життя підтримувало мене, і я зробив те, що за звичайних обставин мені було б понад силу.

11. Ілюстрація Ральфа Ноеля Покока.

...Насамперед я поклав на пліт усі дошки, які знайшов на кораблі, а на них поставив три матроські скриньки, зламавши в них перед цим замки та спорожнивши їх. Добре зваживши, які з речей найпотрібніші, я відібрав їх і наповнив ними усі три скриньки. В одну з них я склав харчові припаси: рис, сухарі, три головки голландського сиру, п'ять великих шматків в'яленої козлятини, що була на кораблі основною їжею, і рештки зерна для курей, яких ми взяли з собою і давно вже з'їли. То був ячмінь упереміж із пшеницею; на превеликий мій жаль, згодом виявилось, що його попсували пацюки. Я знайшов також кілька ящиків вин і п'ять чи шість галонів рисової горілки, що належала нашому шкіперові.

Ящики я поставив просто на пліт, бо в скрині вони б не вмістилися, та й не було потреби їх ховати. Тим часом, поки я робив усе це, почався приплив, і я з жалем побачив, що мій камзол, сорочку і жилет, які я поклав на березі, понесло в море. Тепер у мене лишилися тільки полотняні штани до колін та панчохи, яких я не знімав, коли плив до корабля. Це примусило мене поклопотатись про одяг. На кораблі я знайшов його чимало, але взяв тільки те, що було мені в ту хвилину потрібно, бо мене значно більше спокушало багато чого іншого, насамперед робочий інструмент. Після довгих розшуків я знайшов скриньку нашого теслі, і це була справді дорогоцінна знахідка, якої я не віддав би в той час за цілий корабель золота. Я поставив на пліт цю скриньку, навіть не зазирнувши в неї, бо приблизно знав, які в ній інструменти.

Тепер мені лишалося заpastись зброєю та набоями. В кают-компанії я знайшов дві чудові мисливські рушниці і два пістолі, які й переправив на пліт разом з кількома порохівницями, невеликою торбою з дробом та двома старими іржавими шпагами. Я знав, що на кораблі було три бочки пороху, тільки не знав, де їх зберігав наш канонір. Але, пошукавши добре, я знайшов усі три: одна підмокла, а дві були зовсім сухі, і я перетяг їх на пліт разом із

зброєю. Тепер він був досить навантажений, і я почав думати, як мені добратись до берега без вітрила, весел та стерна, — адже найменший порив вітру в одну мить перекинув би всю мою споруду. Три обставини допомагали мені: перша — рівне та тихе море, друга — приплив, що мав гнати пліт до берега, і третя — невеличкий вітрець, що дув теж до берега...

...

Тепер мені треба було оглянути околиці й вибрати собі зручне місце для житла, де я міг би скласти своє майно, не боячись, що воно пропаде. Я досі не знав, куди потрапив: на континент чи на острів, в заселену чи незаселену країну; не знав, чи загрожують мені хижі звірі чи ні. Приблизно за півмилі від мене був горб, крутий та високий; як видно, він був найвищий у пасмі горбків, що тяг-лось на північ. Озброївшись рушницею, пістолем і порохівницею, я вирушив на розвідку. Коли я з великими труднощами зійшов на вершину горба, то відразу зрозумів свою гірку долю: я був на острові, з усіх боків розлягалось море, і навкруги не видно землі, коли не рахувати кількох скель, що стриміли віддалік, та двох острівців, ще менших за мій, миль за десять на захід.

Я зробив ще одне відкриття: ніде не було видно ні клаптика обробленої землі — острів, за всіма ознаками, був незаселений; може, тут жили хижакі, однак поки що я жодного не бачив; зате птахів була сила-силенна, щоправда, зовсім мені невідомих...

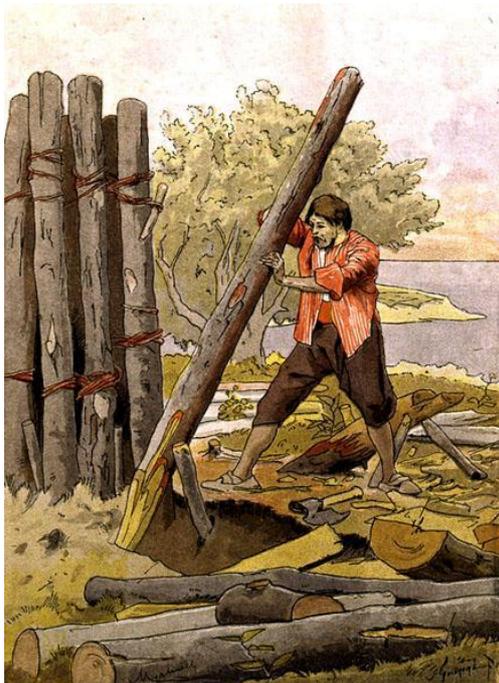
...

Я жив на березі вже тринадцять днів; за цей час я побував на кораблі одинадцять разів і перевіз на берег усе, що тільки в змозі перетягти пара людських рук. Коли б тиха погода тривала далі, я певен, що перевіз би частинами весь корабель, але, готуючись до дванадцятого рейсу, я помітив, що знімається вітер. Проте, дочекавшись відпливу, я все-таки вирушив на корабель. Під час попередніх рейсів я так ретельно обшукав нашу каюту, що мені вдавалось, ніби там нічого вже не зосталось; але зараз мені впала в очі шафка з двома шухлядами — в одній були три бритви, великі ножиці і з десяток добрих ножів та виделок, а в другій — гроші, почасти європейською, почасти бразильською срібною та золотою монетою, всього до тридцяти шести фунтів стерлінгів.

Я посміхнувся, побачивши ці гроші: "Непотрібний мотлох! — сказав я вголос. — Навіщо ти мені тепер? Ти й того не вартий, щоб підняти тебе з землі. Всю цю купу золота я ладен віддати за будь-який із цих ножів. Мені нема що з тобою робити; тож залишайся там, де лежиш, і йди на дно морське, як створіння, чиє життя не варто рятувати!" Однак, трохи поміркувавши, я вирішив узяти гроші з собою і загорнув їх у шмат парусини.

...

Незабаром я пересвідчився, що обране мною місце по годиться для поселення: то була низина біля самого моря, з багnistим ґрунтом і, напевне, шкідлива для здоров'я. А головне, поблизу не було прісної води. Тому я вирішив пошукати іншого місця, здоровішого й придатнішого для житла. Разом з тим я хотів додержати кількох умов, конче для мене потрібних: по-перше — здорова місцевість і прісна вода, про що я вже згадував; по-друге — захисток від спеки; по-третє — безпека від хижаків, як двоногих, так і чотириногих, і, нарешті, по-четверте, з моєї оселі має бути видно море, щоб не втратити нагоди визволитись, коли б бог послав який корабель, бо мені не хотілось зрікатися надії на порятунок.

12. Ілюстрація Фелісьєна де Мірбах-Райнфельда, 1930

Після довгих пошуків я нарешті знайшов невелику рівну галявину на схилі високого горба, під стрімкою прямовисною, мов стіна, кручею, так що зверху мені ніщо не загрожувало. У цій стіні була невелика заглибина, ніби вхід до печери, але ніякої печери чи проходу в скелі не було.

Перше ніж поставити намет, я обвів перед заглибиною півколо, ярдів з десять радіусом і, отже, з двадцять — діаметром. У це півколо я понабивав у два ряди міцних кілків, загнавши їх так глибоко, що вони стояли твердо, як палі. Верхні кінці кілків я загострив. Частокіл вийшов щось із п'ять з половиною футів заввишки, а між обома рядами кілків було не більше як шість дюймів.

Зсередини я укріпив огорожу рядом підпорок із кілків на два з половиною фута завдовжки. Огорожа вийшла така міцна, що ні людина, ні звір не могли б ні пролізти крізь неї, ні перелізти її.

До намету я переніс харчові припаси і все, що могло попсуватися від дощу, і коли тільки моє добро було сховано всередині огорожі, я щільно забив отвір, через який заходив і виходив, і став користуватися приставною драбиною.

Заклавши огорожу, я заходився копати в горі печеру. Каміння й землю я виносив крізь намет у двір і зробив таким чином усередині огорожі насип на півтора фута заввишки. Печера була якраз за наметом і правила мені за льох.

...

У перервах між цими заняттями я принаймні раз на день виходив з рушницею, щоб розважитись, підстрелити яку дичину і познайомитися з

природними багатствами острова. Першого ж разу я зробив відкриття, що на острові водяться кози, і дуже зрадів, та, на великий жаль, кози були страшенно боязкі, чуйні й такі прудконогі, що підійти до них було найважчою річчю в світі. Однак це не турбувало мене, бо я був певний, що рано чи пізно підстрелю одну з них, що й сталося згодом.

Минуло днів десять або дванадцять, і мені спало на думку, що я, через брак книжок, пера та чорнила, загублю рахунок дням і нарешті перестану відрізняти будні від свят. Щоб запобігти цьому, я поставив чималий стовп на тому місці берега, куди мене закинуло море, і, вирізьбивши на широкій дерев'яній дошці великими літерами напис: "Тут я ступив на берег 30 вересня 1659 року", прибив її навхрест до стовпа.

На цьому чотирикутному стовпі я щодня робив ножем зарубку; кожний сьомий день робив удвоє довшу — це означало неділю; перше число кожного місяця я позначав ще довшою зарубиною. Отак я вів свій календар, відзначаючи дні, тижні, місяці та роки.

Через недостачу інструментів усяка робота йшла у мене дуже повільно й з великими труднощами. Мало не цілий рік пішов на те, щоб закінчити огорожу, якою я надумав обнести свою оселю. Нарубати в лісі грубих жердин, витесати з них кілки й перенести до намету — все це потребувало багато часу. Кілки були дуже важкі, і я міг підняти за раз не більше як одного, а іноді в мене йшло два дні лише на те, щоб обтесати кілок і принести його додому, а третій — на те, щоб забити його в землю.

Настав час, коли я почав серйозно міркувати над своїм становищем та обставинами, в які я потрапив, і взявся записувати свої думки — не для того, щоб залишити їх людям, яким доведеться зазнати те саме, що й мені (бо навряд чи знайдеться багато таких людей), а щоб висловити все, що мене мучило й гризло, і цим хоч трохи полегшити свою душу. І хоч як мені було тяжко, розум мій поволі переборював розпач. Я в міру сил намагався, втішити себе думкою, що могло б статися ще гірше, і протиставляв злу добро. Цілком безсторонньо, ніби прибутки й витрати, записував я всі лиха, які довелося мені зазнати, а поруч усі радощі, що випали на мою долю.

ЗЛО	ДОБРО
Мене закинуло на жахливий, безлюдний острів, і я не маю ніякої надії на порятунок.	Але я живий, я не потонув, як усі мої товариші.

Я немовби виділений і відокремлений від усього світу й приречений на горе.	Зате я відзначений з усього нашого екіпажу тим, що смерть помилувала лише мене, і той, хто так дивно врятував мене від смерті, визволить мене і з цього безрадісного становища.
Я осторонь від усього людства; я самітник, вигнанець із людського суспільства.	Але я не вмер з голоду й не загинув у цьому пустельному місці, де людині немає з чого жити.
У мене мало одягу, і скоро мені не буде чим прикрити своє тіло.	Але я живу в жаркому кліматі, де я навряд чи носив би одяг, коли б і мав його.
Я беззахисний проти нападу людей і звірів.	Але я потрапив на острів, де не видно таких хижих звірів, як на берегах Африки.
Мені немає з ким поговорити й розрадити себе.	Але бог сотворив чудо, пригнавши наш корабель так близько до берега, що я маю змогу забезпечити собі прожиток до кінця моїх днів.

Все це незаперечно свідчить, що навряд чи на світі було коли-небудь таке лихе становище, де поруч поганого не знайшлося б чогось гарного, за що треба було б дякувати: гіркий досвід людини, котра зазнала найбільшого нещастя на землі, показує, що у нас завжди знайдеться якась утіха, яку в рахунок добра та зла треба записати на прибуток. Отже, послухавши тепер голос розуму, я почав миритися з своїм становищем.

Тепер я взявся майструвати найпотрібніші меблі, передусім стіл і стілець; без них я не міг цілком насолоджуватись навіть тими скромними втіхами, які ще мені лишалися на землі: не міг як слід їсти, ні писати, ні робити будь-що. І я заходився столярувати.

Доти я зроду не брав у руки ніякого інструмента, а проте завдяки працьовитості, ретельності та винахідливості, поволі так набив руку, що, безперечно, міг би зробити що завгодно, особливо маючи відповідне знаряддя. Але навіть і без інструментів чи майже без інструментів, з самим стругом та сокирою, я змайстрував безліч речей, хоч, мабуть, ніхто ще не робив їх таким способом і не витрачав на них стільки праці. Наприклад, коли мені була потрібна дошка, я мусив зрубати дерево, обчистити стовбур від гілок і, поставивши його перед собою, обтісувати з обох боків, поки він не набирал належної форми. Щоправда, за таким методом з цілого дерева виходила лише

одна дошка, і обробка цієї дошки забирала в мене силу часу та праці. Але проти цього у мене був лише єдиний засіб — терпіння.

Протягом ще багатьох днів після того, як я побував на кораблі й забрав звідти все, що можна було взяти, я щодня вибігав на горбок і дивився на море, сподіваючись побачити на горизонті судно. Не один раз мені здавалося, ніби вдалині біліє вітрило. Тоді я віддавався радісним надіям, дивився, поки мені не темніло в очах, а потім у розпачі кидався на землю й плакав, як дитина.

Але коли нарешті я певного мірою опанував себе, коли я влаштував своє житло і дав лад своєму добру, зробив собі стіл та стілець і подбав по змозі про якісь зручності для себе, я взявся до щоденника. Я вів його, поки в мене було чорнило; коли ж його не стало, щоденник мимоволі довелося припинити.

...

Я звернув увагу, що дощова пора року дуже правильно чергується з засушливим періодом, і таким чином міг заздалегідь підготуватись до дощів і посухи. Але знання свої я набував дорогою ціною, і те, про що я зараз розкажу, був один з найсумніших моїх дослідів. Я згадував уже, як був здивований, коли несподівано побачив коло свого житла кілька колосків рису та ячменю, що, як мені здавалось, вирости самі собою. Пригадую, там було колосків тридцять рису і колосків двадцять ячменю. І ось після дощів, коли сонце перейшло у південну півкулю, я вирішив, що настав найкращий час для сівби.

Я перекопав, як міг, невеличкий клаптик землі дерев'яною лопатою, поділив його надвоє й засіяв одну половину рисом, а другу — ячменем; але під час сівби мені спало на думку, що краще першого разу не висівати всього насіння, бо я не знаю напевне, коли саме треба сіяти. І я висіяв приблизно дві третини всього зерна, залишивши по жмені кожного сорту про запас.

Бачачи, що мій перший засів не сходить, я пояснив собі це посухою і почав шукати іншого місця з вогкішим ґрунтом, щоб спробувати ще раз. Я перекопав новий клаптик землі коло мого куреня й посіяв там рештки зерна. Це було в лютому, невдовзі перед весняним рівноденням. Березневі й квітневі дощі щедро напоїли землю, насіння зійшло чудово й дало рясний урожай. Але насіння в мене залишилося дуже мало, і я не наважився засіяти його все, то й ужинок вийшов невеликий.

Але тепер я був досвідчений хлібороб і вже напевне знав, яка саме пора найсприятливіша для засіву і що сіяти можна двічі на рік, і отже, двічі збирати урожай.

...

Я не знав, як узятись до жнив, не маючи ні коси, ні серпа. Єдине, що я міг зробити, це скористатись для цієї роботи широким кортиком, чи тесаком, який я взяв з корабля разом з іншою зброєю. Правду сказати, мій урожай був такий

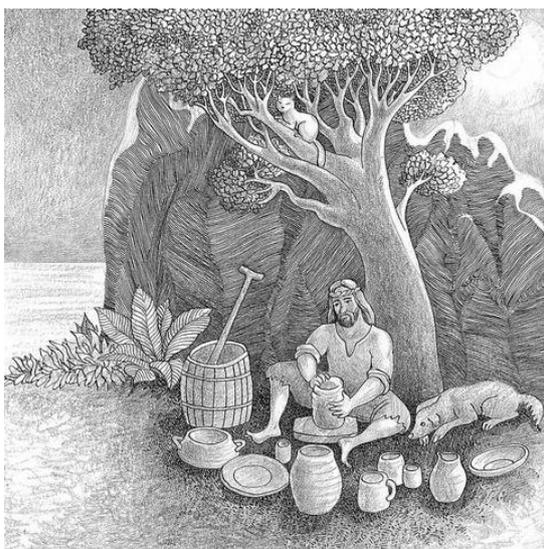
невеликий, що зібрати його було, дуже легко, та й збирав я його особливим способом: я зрізав лише колоски, носив великим кошиком, а потім перетирав їх руками. Виявилось, що з половини **пека** насіння кожного сорту вийшло десь два бушелі рису і більше як два з половиною **бушелі** ячменю.

Це мене дуже підбадьорило... Але переді мною з'явилися нові труднощі. Як змолоти зерно й зробити з нього борошно? Як просіяти борошно? Як, нарешті, спекти з борошна хліб? Усі ці труднощі разом з бажанням відкласти в запас якнайбільше насіння, щоб після завжди мати його, спричинилися до того, що я вирішив не займати врожаю цього року, залишити його весь на насіння й докласти всіх зусиль, щоб розв'язати велике завдання — забезпечити себе надалі хлібом.

Поки мій хліб ріс та досягав, я побачив, що мені ще багато чого бракувало. Треба було обгородити ниву, стерегти її, скосити чи зжати врожай, висушити та перевезти його додому, змолотити, перевіяти й сховати зерно. Після того мені ще були потрібні: млин, щоб змолоти зерно, сита, щоб просіяти борошно, сіль та дріжджі, щоб замісити тісто, піч, щоб спекти хліб. І все ж таки, як побачимо далі, я обійшовся без усього цього. Мати хліб було для мене найціннішою нагородою та втіхою. Все це вимагало від мене важкої і впертої праці, але іншого виходу не було. Мій час був розподілений, і я віддавав цій роботі кілька годин щодня.

Тепер про мене можна було з повним правом сказати, що я заробляю свій хліб. Трохи дивно, що люди так мало думають про те, скільки різних дрібних робіт треба виконати, щоб виростити, зберегти, зібрати, приготувати й випекти звичайний шматок хліба.

...

13. Ілюстрації Івети Клочковської, 2003

Мені потрібний був посуд, що не пропускав би води й витримав би вогонь, а саме цього я не міг добитись. Аж ось одного разу я розклав великий вогонь, щоб засмажити м'ясо. Коли воно було готове, я хотів погасити жаринки й знайшов між ними черепок від розбитого горщика, що випадково потрапив у вогонь. Він став твердий, як камінь, і червоний, як черепиця. Це відкриття приємно здивувало мене, і я сказав собі, що коли черепок так добре затвердів від вогню, то, виходить, так само можна випалити на вогні й цілу посудину.

Це примусило мене замислитись над тим, як розкласти вогонь, щоб випалити мої горщики. Я не мав ніякого уявлення про печі для випалювання, не вмів поливати посуд свинцем, хоч у мене й знайшлося б для цього трохи свинцю.

Поставивши на купу гарячої золи три великі череп'яні горщики й на них три менші, я обклав їх з усіх боків дровами та хмизом і запалив вогонь. В міру того, як дрова перегорали, я підкидав нових, поки мої горщики прогартувались наскрізь, причому жоден із них не тріснув. У такому розжареному стані я держав їх у вогні годин з п'ять чи шість, як раптом побачив, що один із них почав топитись, хоч і залишився цілий. То розтопився від жару змішаний з глиною пісок, що перетворився б на скло, коли б я розпікав його далі. Я потроху зменшив вогонь, і горщики стали не такими червоними. Я сидів коло них. всю ніч, щоб не дати вогню погаснути надто швидко, і вранці я мав три дуже добрі, хоч і не дуже гарні, череп'яні глечики й три горщики, випалені якнайкраще, в тому числі один политий розтопленим піском.

...

Нарешті я вирішив спробувати сам зробити човен або, ще краще, **пірогу**, які роблять тубільці в цих краях, майже без усяких інструментів та без помічників, просто із стовбура великого дерева. Мені здалося, що це не лише можлива, а й легка справа, і думка про цю роботу захопила мене.

Я взявся до цієї роботи як справжній дурень, і навряд чи в такі дурні пошивалась коли-небудь хоч трохи розумна людина. Думка про потребу спустити пірогу на воду часто спадала мені в голову, але я проганяв її такою нерозумною відповіддю: "Спочатку зроблю пірогу, а тоді вже, напевне, знайдеться якийсь спосіб пересунути її до води"...

Я був у захваті від свого витвору: ніколи в житті я не бачив такого великого човна з однієї деревини. Тепер залишалось тільки спустити його на воду, і я не мав сумніву, що, коли б це мені вдалось, я пустився б у найбожевільнішу і найбезнадійнішу з усіх морських подорожей, що будь-коли розпочинались.

14. Ньюелл Конверс Ваєт. Робінзон Крузо. 1920

Але всі мої спроби спустити його на воду не дали наслідків, хоч і коштували мені великих зусиль. До води було не більше як сто **ярдів**, але перша перешкода полягала в тому, що місцевість піднімалася до берега під гору. Не занепавши духом, я вирішив зняти зайву землю так, щоб утворився положистий спуск. На цю роботу в мене пішла сила праці, але хто шкодує праці, коли йдеться про визволення? Коли було подолано цю перешкоду, справа не просунулась ні на крок: я не міг зрушити з місця пірогу.

Я був невимовно засмучений і тільки тепер, хоч і надто пізно, зміркував, як нерозважливо братись до роботи, не розрахувавши точно, чого вона коштуватиме і чи вистачить сили довести її до кінця.

...

Одно слово, природа й досвід навчили мене розуміти, що світські блага мають для нас ціну тільки доти, доки вони можуть задовольняти наші потреби; і хоч скільки нагромадили б ми багатств, ми можемо втішатись ними тільки доти, доки можемо користуватися ними, але не більше. Найзажерливіший скнара вилікувався б, коли б він опинився на моєму місці, бо я мав стільки добра, що не знав куди його дівати. Я не мав чого бажати, коли не рахувати деяких речей, яких у мене не було, — правда, дрібних, але дуже мені потрібних. У мене, як я казав уже, було трохи грошей, золота і срібла — всього близько тридцяти шести фунтів стерлінгів. І що ж? Вони лежали як нікчемний, ні до чого не придатний мотлох; мені не було на що їх витратити, і я часто казав собі, що з радістю віддав би цілу жменю цього металу за кілька люльок для тютюну або за ручний млин, щоб молоти своє зерно. Та де там! Я віддав би всі ці гроші за шестипенсову пачку насіння ріпи та моркви з Англії, за жменьку гороху та бобів або за пляшку чорнила. Ці гроші не давали мені ні користі, ні втіхи. І коли б я мав повну шафу брильянтів, вони так само не мали б для мене ніякої ціни, бо були мені зовсім не потрібні.

Тепер мені жилось далеко легше, ніж раніше — із фізичного, і з морального боку. Сідаючи їсти, я часто сповнювався глибокою вдячністю до щедрості провидіння, що послало мені трапезу в пустині. Я навчився більше бачити радісні, ніж сумні сторони свого становища, і пам'ятати більше про те, що в мене є, ніж про те, чого мені бракує. І це викликало в моїй душі невимовну радість. Кажу це для тих нещасних людей, які ніколи нічим не бувають задоволені, не можуть спокійно втішатись подарованим їм благом, які завжди хочуть чогось такого, чого у них немає.

...

Я казав уже, що зберігав шкури всіх забитих мною тварин. Кожну шкуру я просушував на сонці, розтягнувши її на жердинах. Через це вони здебільшого ставали такі цупкі, що навряд чи могли на щось придатись, але деякі з них були дуже гарні. Насамперед я зшив собі з них величезну шапку, зробивши її хутром назовні, щоб краще захиститись від дощу. Шапка так мені вдалась, що я вирішив спорудити собі з цього матеріалу цілий костюм, тобто куртку й штани. І куртку, і штани я зробив дуже просторими, а останні — короткими, до колін, бо весь костюм був мені потрібний скоріше для захисту від сонця, ніж для тепла. Мушу сказати, що він був зроблений дуже погано, бо тесляр з мене був поганий, а кравець — ще гірший. Проте мій виріб став мені дуже в пригоді, особливо коли я виходив у дощ: уся вода стікала тоді по довгому хутру шапки й куртки, а я залишався зовсім сухим.

Після куртки та штанів я витратив силу часу та праці на те, щоб зробити парасольку. Мені доводилось виходити в усяку погоду — і в дощ, і в спеку, — і парасолька була для мене дуже корисна. Двічі чи тричі я псував свою роботу, поки не змайстрував парасольку собі до смаку. Найважче було зробити, щоб вона розкривалася й закривалася. Спочатку я хотів зробити розкриту парасольку, але тоді довелося б завжди носити її над головою, а це було незручно. Нарешті, як уже сказано, я переміг ці труднощі, й моя парасолька могла закриватись. Я укрити її козячими шкурами, хутром назовні, щоб дощ стікав з неї, як з похилого даху. Від сонця вона захищала так добре, що я міг виходити з дому навіть у найбільшу спеку і почував себе краще, ніж раніше в прохолодну погоду; коли вона була мені не потрібна, я закривав її і ніс під пахвою.

...

Мій запас пороху помітно зменшувався. Тут я був безсилий чимось зарадити, і мене не на жарт почало непокоїти, що я робитиму, коли порох зовсім вийде, і як я полюватиму тоді на кіз. Тоді я задумав розплодити ціле стадо, розміркувавши, що це єдиний спосіб забезпечити себе м'ясом на той час, коли в мене вийде порох і дріб, Звичайно, їх треба було відокремити від диких кіз, бо, підростаючи, всі вони тікали б у ліс. Проти цього був лише один засіб — тримати їх у загоні, обгородженому частоколом або живоplotом...

Я енергійно взявся до роботи. Першу ділянку я обгороджував коло трьох місяців і під час своєї роботи перевів до загону трьох козенят, прив'язавши їх поблизу, щоб призвичаїти їх до себе. Я часто приносив їм ячмінних колосків або жменьку рису і давав їсти з рук, так що, коли я закінчив огорожу й повідв'язував їх, вони бігали за мною слідом і мекали, випрошуючи подачки.

Це відповідало моїй меті, і років через півтора в мене було дванадцять кіз разом з козенятами, а ще через два роки моя отара збільшилась до сорока трьох голів.

Та це було ще не все. Я мав невичерпний запас козлятини, і не тільки козлятини, а й молока. Останнє, правду сказати, було для мене приємною несподіванкою, бо, збираючись розводити кіз, я зовсім не думав про молоко, і тільки згодом мені спало на думку, що я можу їх доїти. Я влаштував цілу молочну ферму, з якої діставав іноді до двох **галонів** молока на день. Природа, що живить усяку тварину, сама навчає нас, як користуватись її дарами. Ніколи зроду я не доїв корів, а тим більше — кіз, і тільки в дитинстві бачив, як роблять масло й сир. Та коли настала потреба, я навчився — правда, не відразу, а після багатьох невдалих спроб — і доїти, і робити масло та сир і ніколи пізніше не знав недостатчі цих продуктів.

...

У мене на острові були дві, так би мовити, садиби. Передусім, моя маленька фортеця під скелею, обнесена огорожею з наметом усередині і з печерою за наметом, яку я на той час значно поширив, зробивши в ній кілька відділків чи льохів, що сполучались між собою. В найсухішому й найпросторішому з них, що мав хід назовні, тобто по той бік огорожі, стояли величезні глиняні горщики, про які я вже згадував, а також чотирнадцять чи п'ятнадцять глибоких кошиків на п'ять або шість бушелів кожен. В них я складав весь свій харчовий запас, головним чином зерно, — почасти в колосках, почасти змолочене моїми руками. Щодо зовнішньої огорожі, зробленої, як я вже казав, з довгих кілків, то вони розрослись, як дерева, і стали такими великими та гіллястими, що за ними не видно було ніяких ознак людського житла.

Близько від моєї фортеці під скелею, але трохи далі вглиб острова, тяглись дві ділянки моїх полів, які я старанно обробляв і з яких щоразу збирав гарні врожаї рису та ячменю. А коли б мені треба було збільшити засів, навкруги я мав більш ніж досить так само придатних ґрунтів.

Крім того, у мене була ще одна садиба в лісі, де я підтримував зразковий порядок: драбину завжди тримав усередині, дерева, що були спочатку не вищі за живопліт, а тепер розрослись і стали міцні та високі, я час від часу підрізував. Всередині огорожі стояв парусиновий намет, так міцно укріплений на вбитих у землю кілках, що його ніколи не доводилось лагодити або підновляти. В наметі я зробив собі постіль із шкур убитих мною тварин, а поверх поклав ковдру з наших корабельних запасів та матроську шинель, щоб укриватись уночі, бо часто я проводив тут по кілька днів.

До цієї садиби прилягали мої загоны для кіз. Обгородити їх мені коштувало неймовірної праці. Я дуже дбав, щоб огорожа завжди була ціла і щоб кози не могли поламати її. Все це свідчить, що я не лінувався і не шкодував праці, коли бачив, що мені треба зробити що-небудь для збільшення своїх вигод.

Тут же біля моєї дачі ріс виноград, який я сушив, готуючи на зиму запас родзинок, найкращих і найприємніших моїх ласощів. І справді, то була не тільки приємна, а й цілюща, корисна для здоров'я їжа, надзвичайно поживна й ситна.

...

Якось опівдні, йдучи берегом моря до свого човна, я був надзвичайно здивований, побачивши відбиток босої людської ноги, дуже ясно відтиснутий на піску. Я спинився, ніби вражений громом, ніби побачивши привид. Я прислухався, озираячись навколо, але нічого не почув і не побачив. Я вибіг на горбок, щоб бачити далі; спустився назад, походив берегом, але не знайшов Нічого: інших подібних слідів не було. Я пішов ще раз подивитись на той слід і переконатись — чи справді це людський слід, а чи це мені тільки привиділось. Ні, я не помилився: це, безумовно, був відбиток людської ступні. Я чітко вирізняв п'яту, пальці,

підешву. Як він потрапив сюди? Я губився в здогадах і не міг спинитись на жодному. Дуже збентежений, не чуючи, як-то кажуть, землі під собою, пішов я додому до своєї фортеці. Я був наляканий до краю. Що два-три кроки я оглядався, лякався кожного куща, кожного дерева і приймав за людину кожен пень, побачений здалека.

Але, походивши два чи три дні й нічого підозрілого не побачивши, я посмілішав і почав думати, що все це тільки мої вигадки. А щоб уже не залишилось жодних сумнівів, я знову пішов на берег глянути на слід, приміряти його до відбитку своєї ноги і подивитись, чи є між ними схожість. Проте, коли я прийшов туди, то, по-перше, мені стало зрозуміло, що, висівши того разу з човна, я не міг опинитися в цій частині острова, а по-друге, виявилось, що моя нога значно менша. І знову мене охопив невимовний жах: я дрижав, немов у пропасниці. Я пішов додому, переконаний, що якась людина або, може, й ціла група людей, побувала на моєму острові; я дійшов у своїх припущеннях навіть до того, що острів заселений і що на мене можуть кожної хвилини зненацька напасти. А як захистити себе — я не знав.

Тривога моя була така велика, що я не спав усю ніч. Зате над ранок, виснажений важкими роздумами, я заснув міцним сном, а прокинувшись, відчув себе, як ніколи, бадьорим. Тепер я почав міркувати спокійніше і, зваживши всі обставини, дійшов висновку, що мій острів, такий багатий на рослинність і розташований недалеко від материка, не був таким безлюдним, як я уявляв собі раніше. Хоч на ньому і не було постійних жителів, усе-таки тут могли іноді бувати дикуни з материка; не виключено, що їх приганяло течією чи вітром.

А те, що я прожив на острові п'ятнадцять років і досі не зустрів жодної живої людини, пояснюється, звичайно, тим, що, потрапивши сюди, дикуни, очевидно, відразу якомога швидше верталися назад, бо ні в якому разі не думали оселятись тут.

Отже, мені загрожувала єдина небезпека — зустріти їх несподівано, коли вони висідатимуть на берег.

...

Я жив потайливіше, ніж будь-коли, і виходив лише тоді, коли це було необхідно для моєї повсякденної роботи — тобто доїти кіз та доглядати свою невеличку отару в лісі. Можна було з певністю сказати, що дикуни приїздили на

15. Робінзон Крузо стежить. Малюнок
Грега Гільдебрандта. 1988

острів не для того, щоб знайти тут що-небудь, і тому не потикалися в глиб острова. Я не мав ніякого сумніву, що вони не один раз були на березі і перед тим, і після того, як я, переляканий своїм відкриттям, став обережнішим. З жахом думав я про те, яка була б моя доля, якби, не підозрюючи небезпеки, я натрапив на них тоді, коли напівголий і майже беззбройний (крім однієї рушниці, часто зарядженої самим лише дробом) я безтурботно блукав по всьому острову в пошуках дичини, заглядаючи в кожний закуток. Що було б зі мною, коли б, замість відбитка людської ноги, я несподівано побачив п'ятнадцять-двадцять дикунів і вони погналися б за мною? Певна річ, я не втік би від них, бо дикуни бігають дуже швидко.

Одного ранку я побачив на березі, на моєму боці острова, принаймні п'ять індіанських пірог. Усі вони були порожні: дикуни, що приїхали ними, кудись зникли з моїх очей. Я знав, що звичайно в кожну пірогу сідає четверо-шестеро чоловік, коли не більше, і тому численність непроханих гостей дуже мене бентежила. Я не уявляв, як я один упораюсь з двома чи трьома десятками дикунів. Спантеличений та стурбований, я засів у своєму замку, але вирішив діяти, якщо трапиться нагода. Я довго чекав, прислухаючись, чи не долине до мене гомін з боку дикунів, і, нарешті, згораючи від нетерпіння якнайшвидше дізнатись, що там діється, поставив свої рушниці під драбиною і виліз па вершину горба, як і звичайно, в два заходи. Вилізши, я став так, щоб моя голова не висувалась над горбом, і почав дивитись у підзорну трубу. Дикунів було не менше тридцяти. Вони розклали на березі вогнище і щось готували на ньому. Я не міг розібрати, як і що саме готували вони, а бачив тільки, як вони танцювали навколо вогню, вигинаючись та вихиляючись за своїм дикунським звичаєм.

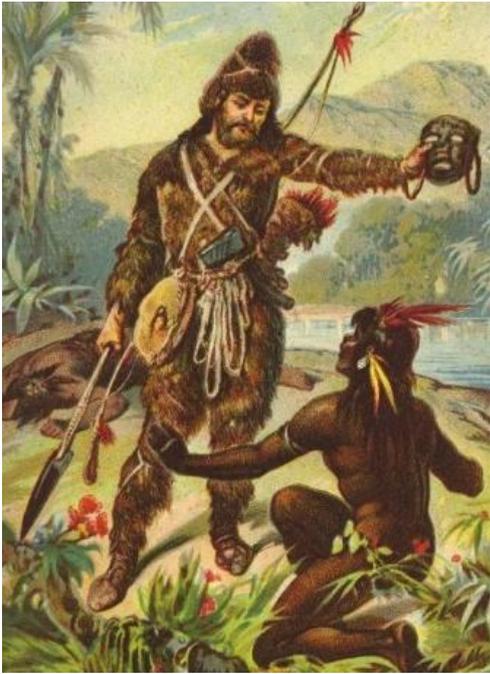
Раптом кілька чоловік відокремились від гурту й побігли в той бік, де стояли човни, а через якийсь час я побачив, що вони тягнуть до вогню двох нещасних, що до того, напевне, лежали зв'язані в човнах. Одного з них відразу ж звалили на землю, вдаривши по голові чимсь важким, мабуть, дрючком або дерев'яним мечем. Тим часом другий полонений стояв тут же і чекав своєї смерті. В цю мить нещасний, відчувши, що його не так пильнують, спалахнув надією на порятунок. Він раптом кинувся вперед і з неймовірною швидкістю побіг піщаним берегом прямо до мене, тобто в той бік, де було моє житло.

І тут я всім своїм єством відчув, що настав час діяти, коли я хочу придбати слугу, а може, й товариша чи помічника. Саме провидіння, думав я, закликає мене

врятувати нещасного. Не гаючи часу, я збіг драбинами до підніжжя гори, взяв з собою рушницю, які я лишив унизу, так само швидко виліз знову нагору, спустився з другого боку й побіг до моря навперейми дикунам. Незабаром я опинився між утікачем та його переслідувачами, бо взяв найкоротший шлях і до того ж біг униз, по схилу горба. Почувши мої крики, втікач озирнувся і спочатку перелякався мене більше, ніж своїх ворогів. Я подав йому рукою знак повернути, а сам поволі пішов назустріч переслідувачам. Коли перший з них порівнявся зі мною, я збив його з ніг ударом приклада. Стріляти я боявся, щоб не привернути уваги решти дикунів, хоч на такій відстані навряд чи вони могли б почути мій постріл або побачити дим від нього. Коли перший з переслідувачів упав, його товариш спинився, очевидно, перелякавшись, і я швидко підбіг до нього. Наблизившись, я побачив, що він тримає в руках лук і стрілу і цілиться в мене. Отже, я мусив діяти і першим же пострілом убив його. Нещасний утікач, побачивши, що обидва його вороги, як йому здавалось, упали мертві, спинився, але він був так наляканий вогнем і звуком пострілу, що розгубився, не знаючи — чи йти йому до мене, а чи тікати, і, мабуть, більше схилився до того, щоб тікати. Я почав знову гукати й манити його до себе. Він зрозумів: ступив кілька кроків, спинився, потім знову ступив кілька кроків і знову спинився. Тоді тільки помітив я, що він труситься, як у пропасниці. Бідолаха, очевидно, вважав себе за мого полоненого і думав, що я вчиню з ним точнісінько так само, як я вчинив з його ворогами. Я знову поманив його до себе і взагалі старався підбадьорити його, як умів. Він підходив до мене все ближче, кожні десять-двадцять кроків падаючи навколішки на знак вдячності за порятунок. Я ласкаво посміхався до нього і манив його рукою. Нарешті, підійшовши зовсім близько, він знову впав навколішки, поцілував землю, притулився до неї обличчям, взяв мою ногу й поставив її собі на голову. Мабуть, останній порух означав, що він присягається бути моїм рабом до самої смерті. Я підвів його, поплескав по плечу і, як міг, старався показати, що йому не слід боятись мене.

Коли ми з ним прийшли в печеру, я дав йому хліба, жменю родзинок і напоїв його водою, а це після швидкого бігу було для нього найпотрібніше. Коли він підживився, я жестами показав йому в куток печери, де в мене лежали великий оберемок рисової соломи та ковдра, що не раз правили мені за постіль. Бідолаху не треба було дуже довго припрошувати, він ліг і вмить заснув.

Це був гарний хлопець, високий на зріст, бездоганно збудований, з рівними, міцними руками й ногами і добре розвиненим тілом. На вигляд йому було років двадцять шість. В його обличчі не було нічого дикого або жорстокого. Це було мужнє обличчя з м'яким і ніжним виразом європейця, особливо коли він посміхався. Волосся в нього було довге й чорне, але не кучеряве, як овеча вовна; лоб високий і широкий; очі жваві й блискучі; колір шкіри не чорний, а смуглий, проте не того жовто-рудого гидкого відтінку, як у бразильських індіанців, а

16. Ілюстрація Ральфа Ноеля Покока

скоріше оливковий, дуже приємний для очей, хоч його й важко описати. Обличчя в нього було кругле й повне, ніс — невеликий, але зовсім не приплющений. До того ж у нього був гарно окреслений рот з тонкими губами і правильної форми, білі, немов слонова кістка, чудові зуби.

Проспавши або, вірніше, продрімавши з півгодини, він прокинувся й вийшов до мене. Я саме доїв своїх кіз у загоні біля печери. Побачивши мене, він відразу ж підбіг і ліг переді мною на землю, показуючи всією своєю позою найсмиреннішу вдячність і виробляючи при цьому всім тілом безліч чудернацьких рухів. Припавши обличчям до землі, він знову поставив собі на голову мою ногу і всіма приступними йому засобами старався довести свою безмежну

відданість та покірність і дати мені зрозуміти, що з цього дня він буде моїм слугою довіку. Я зрозумів багато дечого з того, що він хотів мені сказати, і постарався пояснити йому, що я дуже задоволений ним. Відразу ж я почав говорити з ним і вчити його відповідати. Насамперед я сказав йому, що його ім'я буде П'ятниця, бо цього дня я врятував йому життя. Після цього я навчив його вимовляти слово "господар" і дав йому зрозуміти, що це моє ім'я; навчив вимовляти "так" та "ні" і розтлумачив значення цих слів. Я дав йому молока в череп'яному глечуку, надпивши спочатку сам та вмочивши в нього хліб; я дав йому також коржа, щоб він наслідував мій приклад. П'ятниця з охотою послушався і на мигах показав, що їжа йому до смаку.

Другого дня, вернувшись з ним до свого житла, я почав думати, куди б мені примістити його. Нарешті, щоб улаштувати його зручніше і водночас почувати себе спокійно, я нап'яв йому маленький намет між двома стінами моєї фортеці — внутрішньою і зовнішньою; оскільки сюди виходив надвірний хід з моєї комори, то я влаштував у ньому двері з товстих дощок і міцних планок і припасував їх так, що вони відчинялись досередини, а на ніч замикались на засув; драбини я теж забирав до себе. Отже, П'ятниця ніяк не міг потрапити до мене у внутрішню, огорожу, а коли б і надумав увійти, то неодмінно зчинив би шум і збудив мене.

17. Ілюстрація Ральфа Ноеля Покока

Але всі ці заходи були цілком зайві. Ніхто ще, мабуть, не мав такого ласкавого, такого вірного й відданого слуги, як мій П'ятниця: ні гнівливості, ні впертості, ні свавілля; завжди добрий і послужливий, він прихилився до мене, як до рідного батька. Я певен, що, коли б треба було, він віддав би за мене життя.

...

Одного ранку, коли я ще міцно спав у своєму притулку, до мене вбіг П'ятниця, голосно гукаючи: — Господарю! Господарю! Вони підходять, підходять!

Я миттю схопився на ноги, похапцем одягся, переліз через огорожу і, не думаючи про небезпеку, вибіг у гайок, який, до речі сказати, так розрісся на той час, що його правильніше було б назвати лісом. Повторюю: не думаючи про небезпеку, я, всупереч своєму звичаєві, не взяв з собою ніякої зброї і дуже здивувався, коли, глянувши на море, побачив миль за п'ять від берега човен з трикутним вітрилом. Під сприятливим вітром він швидко наближався до острова. Я покликав П'ятницю й наказав йому сховатись у гаю, бо ми не знали — чи це вороги, а чи друзі.

Потім я вернувся додому по підзорну трубу. Приставивши драбину, я виліз на горбок, як завжди це робив, коли хотів, залишаючись непоміченим, роздивитись околиці.

Ледве я піднявся на горбок, як зараз же побачив корабель, що стояв на якорі біля південно-східного краю острова, миль за вісім від мого житла і не більше ніж за п'ять миль від берега. Корабель був, безперечно, англійський.

...

Попрошавшись із островом, я взяв з собою на спомин свою величезну зроблену власними руками шапку з козячої шкури, парасольку та одного з папуг. Не забув я забрати й гроші, про які згадував раніше; вони так довго лежали в мене без ужитку, що аж зовсім потемніли й тільки після доброї чистки знову стали схожі на срібло.

Так покинув я острів 19 грудня 1686 року, згідно з корабельними записами, пробувши на ньому двадцять вісім років, два місяці й дев'ятнадцять днів.

... Після довгої морської подорожі я прибув до Англії 11 червня 1687 року, пробувши відсутнім тридцять п'ять років.

Переклад Юрія Шкрумеляка

Словник маловідомих слів

Бушель – міра об'єму сипких речовин (8 галонів; у Англії – 36,36 літра).

Галон – міра об'єму рідин і сипких речовин (у Англії – 4,546 літра).

Камзол – чоловічий одяг, пошитий у талію, до колін.

Канонір – артилерист, гармаш.

Пек – міра об'єму сипких речовин (2 галони; у Англії – 9,09 літра).

Пірога – індіанський човен (довбанка чи зроблений з кори або шкіри).

Шкіпер – капітан невеликого корабля; людина, що відповідає за корабельне майно.

Шлюпка – корабельний човен.

Ярд – одиниця довжини (91,44 см).

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Створіть «Свідчення про народження» Робінзона Крузо, зафіксуйте у ньому такі відомості:

- Прізвище, ім'я людини.
- Дата народження.
- Місце народження.
- Прізвище, ім'я матері.
- Прізвище, ім'я батька.
- Національність.
- Громадянство.

2. Робінзон розповідав: «Батько, який був дуже старий, подбав, щоб я дістав пристойну освіту. Він ладив мене на юриста, але я мріяв тільки про море. Ця моя пристрасть призвела до того, що я насмілювався піти проти батькової волі, ба навіть проти його наказів, знехтувавши вмовляння та просьби матері й друзів». Чи виправдана така поведінка? Чому ви так вважаєте? Як, на вашу думку, повинна відбуватись *сепарація* (природний процес психологічного та емоційного відокремлення дитини від батьків, який дозволяє їй розвинути незалежність та самостійність)?

3. Оцініть послідовність дій Робінзона в перші дні після корабельної аварії. Уявіть себе на місці героя твору Д. Дефо. Як би ви діяли в подібній ситуації? Наскільки корисним виявився досвід Крузо?

4. Складіть повний перелік предметів та знарядь, що їх зміг перевезти на острів Робінзон. Співставте його з переліком речей, які він зміг виготовити,

живучи на безлюдді. Результати дослідження узагальніть у порівняльній таблиці.

5. Які галузі діяльності опанував Крузо? Чим це було зумовлено? Як розвиток нових навичок та умінь змінив життя героя на острові? Назвіть людські якості, котрі допомогли йому облаштувати життя на безлюдді.

6. У певний момент свого життя Робінзон Крузо назвав гроші «непотрібним мотлохом». Чи можна погодитись з такою оцінкою?

7. «Цілком безсторонньо, ніби прибутки й витрати, записував я всі лиха, які довелося мені зазнати, а поруч усі радощі, що випали на мою долю», - зазначав Робінзон. Наскільки корисний такий аналіз подій для будь-якої людини?

8. Чому однією з найбільших проблем вимушеного самотника стала відсутність спілкування з людьми?

9. Крузо сумував за товариством, однак його «охопив невимовний жаж» від сліду босої ноги на піску. Спробуйте пояснити почуття героя твору.

10. Прихистивши дикуна, Робінзон навчав: «Насамперед сказав йому, що його ім'я буде П'ятниця, бо цього дня я врятував йому життя. Після цього я навчив його вимовляти слово «господар» і дав йому зрозуміти, що це моє ім'я». Оцініть стосунки двох людей, яких випадок звів на одному острові.

11. Чому Робінзону Крузо, який прожив на острові двадцять вісім років, два місяці й дев'ятнадцять днів, удалося залишитись цивілізованою особистістю? Які ідеї просвітників втілив автор в образі героя?

12. Чому, на вашу думку, твір Д. Дефо про Робінзона став надзвичайно популярним та мав багато наслідувань?

13. Ім'я героя роману Д. Дефо стало називним. Кого у наш час називають *робінзоном*?

14. Напишіть коротку автобіографію героя, скориставшись текстом-кліше:

Я, Робінзон Крузо, народився ... року у місті

Освіти не отримав через... . У ... році внаслідок ... потрапив на безлюдний острів, де провів наступні За час життя на острові опанував такі види діяльності: Покинув острів ... року на ... кораблі. Повернувся на батьківщину ... року. Став персонажем роману...

Сімейний стан: ... Найближчі родичі: Підтримую стосунки з ...

Проживаю за адресою: ...

ПІЗНАЄМО СЕБЕ

Ситуація 1. Робінзон на острові швидко усвідомив, що багато речей, які він цінував у «великому світі», виявилися абсолютно непотрібними для

виживання. Натомість, простий ніж чи мішок зерна ставали безцінними. Уявіть себе на острові. Створіть два списки: «5 речей, без яких я не уявляю свого життя зараз» (те, що є у вас вдома, в школі, в повсякденні) і «5 речей, які були б для мене найціннішими на безлюдному острові» (з тих, що ви могли б знайти або зробити). Порівняйте ці списки. Які висновки ви можете зробити щодо справжніх цінностей у житті? Чи змінить цей досвід ваше ставлення до матеріальних речей у майбутньому?

Ситуація 2. Робінзон «створює» П'ятницю за своїм образом і подобою, навчаючи його мови, звичаїв і релігії. Як ви поясните цю «цивілізаторську» місію Робінзона? Чи має право Робінзон «навчати» його «правильним» звичаям і традиціям? Де межа між допомогою та нав'язуванням власної культури? Чого ви могли б навчитися у П'ятниці, і чого, на вашу думку, він міг би навчитися у вас?

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

Узявши за зразок твір Д. Дефо про пригоди Робінзона Крузо, визначте особливості жанру **робінзонади**:

- прозова форма, віршована форма;
- маленький обсяг, великий обсяг;
- твір правдоподібний, твір містить опис фантастичних подій;
- темою є розповідь про неймовірні пригоди героя, темою є розповідь про виживання героя на безлюдному острові.

Порівняйте укладене визначення робінзонади з поданим у літературознавчому словничку підручника.

ЧИТАЄМО ТВОРЧО

Уявіть, що на острові Робінзона Крузо дивом з'явилася можливість організувати телевізійний канал. Створіть короткий випуск новин (3-5 хвилин) або репортаж з місця подій.

- Оберіть ключову подію або декілька подій з життя Робінзона на острові.
- Розробіть сценарій: визначте ведучого і кореспондентів (можливо, Робінзон сам виступить у ролі експерта або очевидця), які візуальні елементи можна використати (наприклад, «малюнки» Робінзона, схеми його винаходів).

- Напишіть текст репортажу/випуску: використовуйте лексику, характерну для новин, але збережіть атмосферу роману. Згадайте про виклики, досягнення, емоції героя.
- Продемонструйте свій «випуск новин» однокласникам/однокласницям.

ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ

1.Перекладіть українською оригінальну назву роману Д. Дефо: «The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe, of York, Mariner: Who lived Eight and Twenty Years, all alone in an un-inhabited Island on the Coast of America, near the Mouth of the Great River of Oroonoke, Having been cast on Shore by Shipwreck, wherein all the Men perished but himself. With An Account how he was at last as strangely deliver'd by Pyrates. Written by Himself».

2. Яку роль у сприйманні читачами твору відіграє така довга назва?

2.Знайдіть на карті географічні об'єкти, згадані автором у назві книги.

3.Який жанр імітує роман про Робінзона Крузо?

ПРАЦЮЄМО В КОМАНДІ

Уявіть, що Робінзон влаштовується на роботу після повернення. Яке резюме він подає? Як проходить співбесіда? Чи взяли б його на роботу у вашу школу/фірму? Для кожного розділу або важливої події придумайте 3 влучні хештеги. Наприклад: #самотність #моя_печера #перший_врожай. Поясніть свій вибір.

СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Дошка вибору. Оберіть одне із завдань. Перейдіть за QR-кодом і ознайомтеся з інструкцією щодо його виконання.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

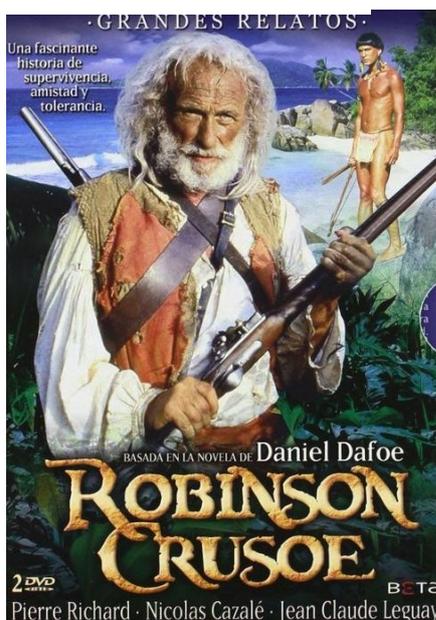
18. Робінзон Крузо. Малюнок Тараса Шевченка, 1856.

- Перший (вільний) переклад роману українською вийшов у Львові, у 1877 році. Його автор – Орест Авдіковський. В подальші роки з'явилося більше десятка варіантів перекладів та переказів, серед яких найбільш відомі роботи Галини Орлівни та Наталі Тисовської.
- У 1856 році, перебуваючи в засланні, Тарас Шевченко створив ілюстрацію до твору – Робінзон схилився на сторінками Біблії. Згодом роман ілюстрували Антін Манастирський, Йосип Дайц, Олег Литвинов, Івета Красовська, Ольга Московченко та багато інших.
- У 1918 році початкуючий письменник, січовий стрілець Ігор Федів та історик Валентин Златополець (Отамановський) написали пригодницьку повість «Син України» - історію «українського робінзона», козака-запорожця Миколи Наливайка.

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРИ

19. Обкладинка українського видання роману «Марсіанин», 2015

20. П'єр Рішар у ролі Робінзона у французькому телесеріалі 2003-2004 років.

- Роман мав феноменальний успіх і започаткував цікавий піджанр пригодницької літератури – робінзонаду (твір, у якому йдеться про виживання героя в ізольованому середовищі – на острові чи навіть іншій планеті). Серед найбільш відомих робінзонад – «Таємничий острів» Жуля Верна, «Тарзан» Едгара Берроуза, «Володар мух» Вільяма Голдінга, «Ворог» Джона Максвелла Кутзее, «Марсіанин» Енді Вейра.

- Уперше на кіноекрані Робінзон з'явився у 1902 році зусиллями легенди світового кіно Жоржа Мельєса. З тих пір відзнято кілька десятків екранізацій та адаптацій, кращі з яких – «Пригоди Робінзона Крузо» (реж. Луїс Бунюель, 1954), «Людина на ім'я П'ятниця» (реж. Джек Голд, 1975), «Крузо» (реж. Калєб Дешанель, 1988), «Вигнанець» (реж. Роберт Земекіс, 2000).

- Жак Оффенбах створив комічну оперу «Робінзон Крузо» (прем'єра відбулася у 1867 році). Сюжет роману творчо оброблено австралійцем Віктором Прінсом у мюзиклі «Робінзон Крузо на Райдужному острові» (1917).

- Реаліті-шоу «Expedition Robinson» (Швеція, 1997) і «Survivor» (США, 2000) були навіяні романом Данієля Дефо.

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову (усну) відповідь:

1. Дослідіть, яке значення вкладали просвітники у слова «природна» та «цивілізована» людина. Яким, на вашу думку, був Робінзон Крузо – «природним» чи «цивілізованим»? Наведіть аргументи на користь своєї версії.

2. Живучи на безлюдді, Робінзон Крузо відтворював основні стадії культурного розвитку людства. Опишіть їх, наводячи конкретні приклади з роману.

3. Персонаж твору Д. Дефо потрапив на безлюдний острів внаслідок корабельної аварії і дуже хотів повернутись на батьківщину. Поміркуйте, що змушує деяких наших сучасників ставати «добровільними робінзонами»? Наведіть конкретні приклади таких випадків за інформацією ЗМІ.

ВАЛІЗА РОБІНЗОНА Уявіть, що Робінзон повертається додому. Зберіть для нього валізу, вкладіть не лише речі, а й досвід, навички, спогади, почуття й цінності. Оформіть свою роботу в будь-якому зручному форматі (на аркуші, у коробці, створіть колаж, скетчбук тощо).

Скетчбук (від англ. sketch (ескіз, начерк) та book (книга, зошит). Отже, дослівно це «книга для начерків». Це зошит для творчості, візуальний блокнот ідей. Скетчбуки бувають різних розмірів – від кишенькових, які завжди можна носити з собою, до великих, як альбом.

Пригадайте прочитаний твір, дайте відповіді на запитання:

- Найсильніший момент у творі...
- Що мене здивувало?
- Якби я був(-ла) на острові...
- Моя порада Робінзону.
- Що цей роман змінив у мені?
- Моє питання до автора.

МАЮ ПРАВО МАТИ ПРАВО Вольтер (1694-1778). «Простак»

21. Портрет Вольтера. Анонімний художник. XVIII ст.

Людина чогось варта тільки тоді, коли вона має свою точку зору.

Вольтер

Просвітники стверджували, що право на свободу є невід'ємним правом кожної людини, але завжди знайдуться бажаючі його обмежити. Француз Жан-Жак Руссо з цього приводу писав: «Людина народжується вільною, тоді як усюди вона знаходиться в кайданах».

Зняти з людини кайдани, нав'язані суспільством, повернути їй природну свободу – таку мету ставив перед собою ще один француз, філософ і письменник Вольтер, чиє ім'я стало візитівкою доби. В історії Європи він був і лишається зразком непримиренного борця за ідеали прогресу, дотепного та іронічного сатирика, противника тиранії і насилля у будь-яких їх проявах. Вольтер відстоював право людини на свободу слова і віросповідання, на індивідуальну життєву позицію і особисту думку, на рівність усіх націй і релігій в загальній карті світу. Утім, як один з найбагатших людей свого часу, письменник не зміг прийняти рівності майнової (суспільство, вважав він, має ділитися на «освічених і багатих» і тих, хто на них працює), але навіть його помилки були, по суті, «помилками корисними» і провокували критичне мислення, продуктивні суперечки, пошук істини. Сьогодні повною мірою проявляється роль Вольтера в історії: він дав людству урок, який не втратив своєї цінності, - він навчив своїх читачів тверезо і ясно мислити...

ЗНАЙОМТЕСЯ, АВТОР!

Повне ім'я: Франсуа Марі Аруе.

Дата і місце народження: 1694, Париж (Франція).

Дата і місце смерті: 1778, Париж (Франція).

Освіта: ліцей (єзуїтський коледж) Людовіка Великого, Париж.

Рід занять і хобі: філософ, історик, письменник, політолог, енциклопедист.

Найвідоміші твори: «Філософські листи», «Кандід, або Оптимізм», «Задіг, або Талан», «Простак».

- Вольтер народився в заможній буржуазній родині; юнака це дуже гнітило; тому він вигадав і поширював історію, буцімто його справжній батько – мушкетер і поет шевальє де Рошбрюн.
- Усупереч волі батька, знехтував вивченням права заради літературної кар'єри й радощів світського життя.
- Уперше потрапив до в'язниці у 23 роки через сатиру на регента Франції. За суперечку з шевальє де Роганом на два роки висланий до Великобританії, де мав можливість ознайомитись з економічним та суспільним життям країни, порівняти побачене з французькими реаліями і зробити висновок не на користь батьківщини.
- Був придворним істориком, поетом та історіографом про дворі Людовіка XV, служив прусському королеві Фрідріху II, але розчарувався й нажив чимало ворогів. У 1754 році переїхав до Швейцарії, де невдовзі оселився у маєтку Ферней. Тут Вольтер приймав високих гостей з усієї Європи і міг на практиці вести просвітницьку діяльність.
- Співпрацював з авторським колективом «Енциклопедії» Дені Дідро і Жана ле Рона д'Аламбера, написав близько тридцяти статей.
- Творча спадщина Вольтера включає понад 20000 листів і більш як 2000 книг і брошур.

Регент – особа, яка у монархічних державах тимчасово править замість монарха.

Шевальє – молодший шляхетський титул у монархічній Франції.

22. Вольтер і Майкл Джексон. Графіті на ст. Кеттенбрюкенгассе (Відень).

ДОСЬЄ: ПОТІК ДУМОК

Завдання: 1. Користуючись матеріалом підручника та афоризмами Вольтера, складіть його характеристики як суспільного діяча і особистості. Які риси зробили його лідером «доби Розуму»? Чи згодні ви з кожним із запропонованих афоризмів? Що з пропонованого Вольтером реалізувалося в сучасному світі, а що – ні? Чому?

2. Знайдіть у цитатах Вольтера ті, які, на перший погляд, можуть здатися парадоксальними або суперечливими. Спробуйте пояснити, чому він так думав і чи є насправді суперечність.

3. **Афоризм для соцмереж.** Оберіть одну цитату Вольтера, яка, на вашу думку, ідеально підійшла б для публікації в сучасній соціальній мережі (наприклад, як пост для роздумів). Напишіть короткий коментар до цієї цитати (2-3 речення) від імені Вольтера або від себе, пояснюючи, чому вона актуальна для сьогодення. Додайте 3-4 хештеги, які б розкривали її зміст.

4. **Маніфест нового покоління.** Використовуючи цитати письменника, створіть презентацію «5 правил навчання від Вольтера». Уявіть, що він звернувся до нинішніх учнів та вчителів. Що б він порекомендував? Які ідеї Вольтера щодо саморозвитку та критичного мислення особливо актуальні сьогодні?

РУЙНІВНИКИ МІФІВ. Спростуйте чи доведіть міф

Міф 1. Вольтер завжди мав зібрану валізу, щоби в разі потреби тікати — бо «немає нічого дорожчого за вільне слово, і нічого небезпечнішого». У валізі були його рукописи, перо, гроші і лист прощання королю.

Міф 2. Говорять, що Вольтер, перебуваючи при дворі прусського короля Фрідріха II, був настільки близький до монарха, що навіть готував для нього. Легенда стверджує, що він вигадав особливий «пруський суп мудрості», який, на його думку, мав надихати короля на геніальні рішення.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Упродовж кількох десятиліть Франція вважала себе мало не основною країною світу. Центр політичного життя – Париж. Центр світських розваг і високої моди – Париж. Центр вишуканої кухні – знов-таки Париж!.. Поки інші країни стрясали релігійні усобиці, економічні негаразди та кризи, у Франції все було відносно спокійно. Але спокій – річ підступна: не помічаєш, коли припиняється розвиток і починається топтання на місці, а потім і шлях назад. Незамилене око могло б помітити негаразди, тільки де ж його взяти, таке око? «Вигадати», - вирішив Вольтер. Саме з його авторської волі у 1767 року з палуби англійського корабля зістрибнув у французьку літературу Простак, персонаж однойменної повісті, юнак, вихований канадськими індіанцями-гуронами у «природній» системі моральних цінностей. Простак, якому судилося стати індикатором для «цивілізованого способу життя» і – пізніше – зламатися під його тиском. Але то вже тема іншої розмови.

Так які ж невідповідності у суспільному та приватному житті французів міг помітити той, хто народився і виріс далеко від Європи?..

ПРОСТАК (уривки)

Розділ перший

Як пріор монастиря Святої Гори і панна, сестра його, зустріли гуронця

Року 1689-го, ввечері 15 червня, абат де Керкабон, пріор монастиря Святої Гори, проходжувався берегом моря з панною Керкабон, своєю сестрою, щоб побути на свіжому повітрі. Пріор, уже доволі пристаркуватий, був добрий панотець, його любили сусіди, як раніше любили сусідки. Найбільше зажив він пошани за те, що був єдиною духовною особою, яку не треба було нести до ліжка після вечері з братією. Він досить ґрунтовно знав теологію і коли

втомлювався від читання святого Августина, то розважав себе книгою Рабле: отже, всі говорили про нього добре.

Мадемуазель де Керкабон, ніколи не бувши одружена, хоч мала до того велике бажання, на сорок п'ятому році зберігала ще свою свіжість, вдачу мала добру й чутливу; вона любила розважатись і була побожна.

Пріор мовив до сестри, дивлячись на море:

– Леле! Це тут наш бідолашний брат з любов'ю нашою невісткою сів 1669 року на фрегат "Ластівка", щоб їхати на службу до Канади: коли його не вбили, ми можемо сподіватися ще побачити його.

– Чи думаєте ви, – сказала мадемуазель де Керкабон, – що нашу невістку з'їли ірокези, як то говорили нам? Та певне, що коли б її не з'їли, вона повернулася б сюди. Я плакатиму за нею все своє життя; це була чарівна жінка, а наш брат, дуже розумний, напевне досяг би чималих успіхів у житті.

Зворушені обоє цими спогадами, побачили вони, що до Ренської бухти з припливом увійшов невеличкий корабель. То були англійці, що приїхали продати деякі вироби своєї країни. Вони вистрибнули на землю, не глянувши ні на пана пріора, ні на його сестру, що дуже образилася за таку малу до неї увагу.

Не так зробив дуже огрядний молодик, що за один раз перестрибнув через голови своїх товаришів і спинився проти панни. Ще не навчений низько вклонятися, він хитнув їй головою. Обличчя його й убрання привернули до

23. Ілюстрація Бернара Нодена. 1786.

нього погляди брата й сестри: був він простоволосий і без панчіх; на ногах були легкі сандалі, а голову прикрашало довге волосся, заплетене в коси; короткий камзол облягав тонкий і гнучкий стан; вигляд він мав одважний і водночас лагідний. В одній руці тримав він невеличку пляшку барбадської горілки, а в другій – щось схоже на торбину, там була чарка і дуже смачні морські сухарі. Він досить доброю французькою мовою запропонував своєї барбадської горілки панні де Керкабон і її братові; випив з ними, змусив їх знову випити і все це з таким простим і природним виглядом, що брат і сестра були зачаровані. Вони запропонували йому свої послуги, питаючи його, хто він і куди їде. Молодик відповів їм, що не знає нічого, а взагалі дуже цікавий, що хоче подивитися, як виглядають береги Франції, що він приїхав сюди, а потім має намір повернутися. Прислухавшись до його вимови, пан

пріор зрозумів, що юнак – не англієць, і дозволив собі запитати, з якої він країни.

– Я гуронець, – відповів йому молодик.

Мадемуазель де Керкабон, здивована й зачарована, що бачить гуронця, такого ввічливого до неї, запросила молодика вечеряти. Його не треба було просити двічі, й усі троє вирушили до монастиря Гірської Богоматері...

Низенька й кругленька панна пильно дивилася на нього своїми маленькими очима й час від часу говорила пріорові:

– Лице цього юнака має колір лілей і троянд. Яка біла шкіра у нього, хоч він і гуронець!

– Маєте рацію, сестро моя, – відповідав їй пріор.

Швидко поширилася чутка, що в монастирі є гуронець. Найкраще товариство з округи поквапилося піти туди на вечерю. Абат Сент-Ів прийшов туди зі своєю сестрою, молодою, сумірною, дуже вродливою й дуже добре вихованою. Суддя і збирач податків були на вечері зі своїми дружинами. Чужинця посадили поміж мадемуазель де Керкабон і мадемуазель де Сент-Ів. Усі захоплено дивилися на нього, усі говорили з ним і всі одночасно розпитували його. Гуронця те не хвилювало; собі за девіз він, здавалося, взяв вислів мілорда Болінгброка: "*Nihil admirare [нічому не дивуватися - О.К.]*", і врешті-решт від такого шуму терпець йому увірвався й він сказав досить спокійно:

– Панове, в моїй країні розмовляють по черзі. Як можу я відповідати вам, коли ви не даєте мені змоги вас вислухати?

Розум завжди на кілька хвилин отямлює людей: настала велика тиша. Пан суддя, що завжди зачаровував чужинців, хоч би де натрапляв на них, і був найбільший на всю округу розпитувач, сказав йому, широко роззявляючи рота:

– Пане, як ви зветесь?

– Мене завжди називали Простаком, – відповів гуронець, – в Англії це ім'я за мною залишилося, бо я завжди говорю відверто те, що думаю, і роблю все, що хочу.

– А як же, гуронцем будши, могли ви, пане, опинитися в Англії?

– Мене туди привезли. В одній бійці англійці взяли мене в полон, після того як я добре боронився, і англійці, дуже люблячи відважність і будши такі самі порядні люди, як і ми, запропонували мені або повернутися до своїх батьків, або поїхати до Англії; я погодився на останнє, від природи страшенно люблю подорожувати.

– Але ж, пане, – сказав суддя своїм урочистим тоном, – як могли ви отак покинути батька й матір?

– Я ніколи не знав ні батька, ні матері, – сказав чужинець.

Це зворушило товариство, і всі проказували:

– Ні батька, ні матері!

– Ми будемо йому замість них, – сказала господиня дому до свого брата пріора. – Який милий оцей пан гуронець!

Простак подякував їй з благородною і гордою сердечністю і дав зрозуміти, що не має потреби ні в чому.

– Я помічаю, пане Простак, – сказав поважний суддя, – що ви краще розмовляєте французькою мовою, ніж то властиво гуронцям.

– Один француз, – сказав той, – якого полонили за мого раннього дитинства в Гуронії й до якого я ставився з великою приязню, навчив мене цієї мови; я дуже швидко навчаюся того, чого хочу навчитися. Приїхавши до Плімута, я зустрів одного з ваших французів-утікачів, яких ви звете гугенотами, не знаю вже чому. З ним я зробив деякий поступ у знанні вашої мови. І щойно я зміг вільно висловлюватися, поїхав подивитися на вашу країну, бо я таки люблю французів, коли вони не задають мені надто багато запитань.

Абат Сент-Ів, не зважаючи на це тонке попередження, запитав у нього, яка з трьох мов найбільше подобається йому: гуронська, англійська чи французька.

– Безперечно, гуронська, – відповів Простак.

– Чи ж це можливо?! – вигукнула мадемуазель де Керкабон. – Я завжди думала, що французька мова найкраща з усіх мов, після нижньобретонської.

...

Немилосердний суддя, не мігши стримати своєї нестями розпитувача, так поширив свою цікавість, що хотів довідатись, якої релігії дотримується пан гуронець: чи вибрав він релігію англіканську, чи галліканську, чи гугенотську.

– Я дотримуюся своєї релігії, – сказав той, – як ви своєї.

– Леле! – вигукнула мадемуазель де Керкабон. – Я бачу, що ці нікчемні англійці не подумали навіть охрестити його.

– Та боже мій, – сказала мадемуазель де Сент-Ів, – як це може бути, хіба гуронці не католики? Хіба превелебні отці-єзуїти не всіх їх навернули до віри?

Простак запевнив її, що в його країні ще нікого не навернули до віри, що ніколи справжній гуронець не міняв переконань і що в їхній мові нема навіть терміну, що означав би зрадливість.

24. Сцена з опери «Простак». Гравюра Шарля Монне.

Ці останні слова надзвичайно сподобалися мадемуазель де Сент-Ів.

– Ми охрестимо його, ми охрестимо його, – говорила мадемуазель де Керкабон панові пріору. – Ви матимете честь зробити це, мій любий брате, а я рішуче хочу бути йому за хрещену матір; пан абат де Сент-Ів прийме його від купелі. То буде блискуча церемонія, про неї говоритимуть по всій Нижній Бретані, і це дасть нам навіки шану й повагу.

Все товариство повторювало за господинею:

– Ми охрестимо його!

Простак відповів, що в Англії людям дозволяють жити, як їм хочеться. Він заявив, що пропозиція зовсім йому не подобається і що гуронські закони куди кращі за закони Нижньої Бретані...

Розділ другий

Гуронець, прозваний простаком, дізнається про своїх батьків

Простак своїм звичаєм прокинувся ще на світанку на спів півня, якого в Англії й Гуронії називають "сурмачем дня". Був він не такий, як чесне товариство, ще вилежувалося марно на ліжках, аж поки сонце обійшло половину свого кола, що не могло ні спати, ні вставати, що втрачало стільки дорогоцінних годин у цьому середньому між життям і смертю стані й потім ще скаржилося, що життя надто коротке.

Він виходив уже дві чи три милі, забив уже штук із тридцять дичини, коли, повернувшись, зустрів пана пріора і його скромну сестру, що прогулювалися в нічних ковпаках по садку. Він подав їм усю свою здобич і, витягти з-за сорочки маленький талісман, що завжди носив на шиї, попросив узяти його на подяку за гостинність.

– Це все, що я маю найціннішого, – сказав він їм. – Мене запевняли, що я буду завжди щасливий, поки носитиму на шиї цю маленьку річ, і я даю її вам, щоб ви завжди були щасливі.

Пріор і панна всміхнулися, зворушені простосердечністю Простака. Подарунок той складався з двох досить погано зроблених маленьких портретів, зв'язаних заяложеним ремінцем.

Мадемуазель де Керкабон запиталася в нього, чи є в Гуронії художники.

– Ні, – сказав він, – цю дивну річ дала мені моя годувальниця; чоловік її дістав це, перемігши й роздягнувши кількох канадських французів, з якими ми ворогували, от і все, що я про це знаю.

Пріор уважно розглядав ті портрети; він змінився на обличчі, схвилювався, руки затремтіли.

– В ім'я Божої Матері Гори! – вигукнув він. – Мені здається, що це обличчя мого брата капітана і його дружини.

25. Сцена з опери Вольтера «Інженю».
Гравюра Мартієля Дені

Панна, зворушено поглянувши на них, вирішила так само; обох охопило здивування й радість, змішана з журбою; обоє зворушилися, обоє плакали, серця в них трепетали, вони кричали, видирали одне в одного портрети, кожен з них брав їх і віддавав разів двадцять на секунду. Вони пожирали очима портрети й гуронця; вони розпитували його одне по одному й обоє разом, у якому місці, коли, як опинилися ці мініатюри в руках його годувальниці; вони погоджувалися, вони вираховували час після капітанового від'їзду; вони згадували, що мали від нього звістку, коли він був поблизу гуронської країни, і що відтоді вони нічого ніколи не чули про нього.

Простак сказав їм, що не знає ні батька, ні матері. Пріор, розумна людина, помітив, що в Простака пробивається борідка, тимчасом як він добре знав, що в гуронців її не буває.

– У нього на підборідді пушок, отже, він син європейця. Мій брат і невістка не з'явилися після експедиції проти гуронців 1669 року, мій небіж був тоді ще немовлям; гуронська годувальниця врятувала йому життя й замінила матір! – казав пріор.

Коротко, по сотні запитань і сотні відповідей, пріор і його сестра зважили, що гуронець є їх власним племінником. Вони обняли його, проливаючи сльози, а Простак сміявся, не мігши уявити собі, щоб гуронець був племінником пріора з Нижньої Бретані.

...

Коли дядько, тітка й товариство проспівали "Te Deum", коли суддя знову набрид Простакові запитаннями, коли вичерпано було все, що можна сказати під впливом здивування, ніжності і радості, пріор Гори й абат де Сент-Ів постановили якомога швидше охрестити Простака. Та не можна ж охрестити великого двадцятидволітнього гуронця, як дитину, яка нічого й не тямить у

своєму переродженні. Треба було спочатку навчити його, а здавалося, що це буде важко, бо абат де Сент-Ів гадав, що не у Франції народжена людина не має звичайного розуму.

Пріор зауважив товариству, що, коли справді пан Простак, його небіж, не мав щастя народитися в Нижній Бретані, він не має від того менше розуму, і це можна бачити з усіх його відповідей, і що природа, безсумнівно, обдарувала його і з батьківського боку, і з матиного.

Для початку в нього запитали, чи читав він будь-коли книжку. Він сказав, що читав Рабле в перекладі на англійську і кілька уривків із Шекспіра, які знав напам'ять, що знайшов він ці книжки у капітана того пароплава, який привіз його з Америки до Плімута, і що він був дуже з того задоволений. Суддя не проминув нагоди запитати його про ці книжки.

– Відверто кажучи, – сказав Простак, – я думаю, що відгадав дещо, а решти не зрозумів.

По цій розмові абат де Сент-Ів подумав, що так само завжди читає й він, не інакше читає й більшість людей.

– Ви, безумовно, читали Біблію? – сказав він гуронцеві.

– Ні, пане абате, її не було між книжками мого капітана; я ніколи нічого не чув про неї.

– От які прокляті ці англійці! – вигукнула мадемуазель де Керкабон. – Для них якась Шекспірова п'єса, якийсь плюмпудинг чи там пляшка рому дорожчі за П'ятикнижжя. Отже, вони нікого не навернули на віру в Америці; безумовно, вони прокляті від Бога, і ми незабаром одберемо в них Ямаїку й Вірджінію.

Розділ третій

Гуронець, прозваний простаком, навертається до віри

Пан пріор, бачачи, що він уже в похилому віці й що Бог послав йому на втіху небожа, забрав собі в голову передати тому своє пріорство, коли вдасться охрестити його й змусити постригтися в ченці.

У Простака була чудова пам'ять; від дужого нижньобретонського організму, зміцнілого в канадському кліматі, мав він таку тверду голову, що коли вдарити по ній, він ледве відчував це, а що врізалось до неї – ніколи не стиралось: він ніколи нічого не забував. Його сприйнятливність була ще й тому більша й чистіша, що дитинство його не обтяжували ті нісенітниці й дурниці, які пригнічують наше. Речі западали йому в розум не затьмарені. Нарешті пріор постановив, щоб він читав Новий Заповіт. Простак проковтнув книжку з великою втіхою, але, не знаючи, ні в яку добу, ні в якій країні відбувалися всі події, описані в цій книзі, він не сумнівавсь, що за арену для них була саме

Нижня Бретань, і заприсягався повідтинати ніс та вуха Каяфі й П'їлатові, якщо колись зустрине цих шахраїв.

Дядько його, у захваті від цих добрих намірів, згодом пояснив йому факти. Він похвалив його ретельність, але довів йому, що ця ретельність ні до чого з тої причини, що люди ці померли вже близько тисячі шестисот дев'яноста років тому. Простак незабаром знав напам'ять мало не всю книжку. Інколи він висловлював заперечення, які ставили пріора в дуже скрутне становище. Кілька разів доводилося йому радитися з абатом де Сент-Ів, а той, не знаючи, що відповісти, викликав одного єзуїта з Нижньої Бретані, щоб закінчити навернення гуронця до віри.

Нарешті благодать зійшла; гуронець пообіцяв стати християнином. Він не сумнівався, що розпочати треба з обрізання... Він не барився з цим, а послав по сільського хірурга й попросив того зробити цю операцію, гадаючи, що страшенно втішить мадемуазель де Керкабон і все товариство, коли справа буде зроблена. Цирульник, що ніколи ще не робив цієї операції, попередив про неї родину, яка страшенно зарепетувала. Добра мадемуазель де Керкабон хвилювалася, щоб небіж її, що вдався такий рішучий і швидкий до справи, не зробив сам собі якось невдало цієї операції і щоб не було з того дуже сумних наслідків, якими дами завжди цікавляться через свою добру душу.

Пріор наставив думки гуронця на правдивий шлях; він довів йому, що обрізання вже не в моді, що хрещення куди приємніше й корисніше, що закон благодаті не такий, як закон жорстокості. Простак, дуже розумний і простодушний, сперечався, але визнав свою помилку, що дуже нечасто трапляється в Європі з людьми, що сперечаються.

Нарешті він пообіцяв дати охрестити себе коли завгодно.

Спочатку треба було висповідатися, і це було найважче. У Простака завжди була в кишені книжка, що дав йому дядько: там він не знайшов жодного апостола, що сповідався б, і тому правив своє. Пріор заткнув йому рота, показавши в посланні святого Якова-меншого ці слова, що завдали стільки лиха єретикам: "Сповідайте ваші гріхи один одному". Гуронець замовк і висповідався в одного францисканця. Скінчивши сповідь, він витяг францисканця зі сповідальні й, схопивши цього чоловічка дужою рукою, сів на його місце, а того поставив навколішки перед собою.

– Ну, друже мій, сказано: "Сповідайте свої гріхи один одному". Я розповів тобі свої гріхи, і ти не вийдеш звідси, поки не розповіси мені своїх.

Кажучи так, він уперся своїм широким коліном у груди супротивникові. Францисканець закричав не своїм голосом. На крик збіглися люди й побачили оглашеного, що душив ченця в ім'я святого Якова-меншого. Проте радість охрестити разом нижньообретонця, гуронця й англійця була така велика, що на

ці чудернацтва не звернули уваги. Були навіть теологи, які вирішили, що сповідь не така вже й потрібна, бо хрещення заступає все.

Призначили день за згодою з єпископом із Сен-Мало; він, будучи, зрозуміло, влещений тим, що хреститиме гуронця, приїхав у пишній кареті в супроводі свого кліру. Мадемуазель де Сент-Ів, благословляючи Бога, надягла найкращу сукню й викликала з Сен-Мало перукарку, щоб покрасуватися на церемонії. Суддя-розпитувач прибіг разом з усією округою. Церкву розкішно оздобили. Але коли час настав повести гуронця до купелі, його не знайшли.

Дядько й тітка шукали його скрізь. Гадали, що він своїм звичаєм полює, і всі запрошені на свято розбіглися по сусідніх лісах і селах, та жодних звісток про гуронця не було!

26. Ілюстрація Бертома де Сент-Андре.
1930.

Занепокоїлися, чи не повернувся він до Англії, згадували, що чули від нього, ніби він дуже любить цю країну. Пан пріор і його сестра, переконані, що нікого там не хрещено, тремтіли за душу свого небожа; єпископ спантеличився і ладен був повернутися; пріор і абат де Сент-Ів були в розпачі. Суддя розпитував усіх перехожих зі звичайною своєю поважністю, мадемуазель де Керкабон плакала, мадемуазель де Сент-Ів не плакала, але глибоко зітхала, що свідчило, мабуть, про її інтерес до таїнства. Вони сумно прогулювалися вздовж верб і очеретів, що облямовували маленьку Ренську річку, коли раптом побачили посеред річки велику, досить білу постать, з двома схрещеними на грудях руками. Вони зойкнули й одвернулися, та незабаром цікавість переважила всі інші міркування, вони тихенько прокралися поміж очеретами і, коли упевнилися, що їх не видно, захотіли побачити, що там робиться.

Розділ четвертий

Простака охрещено

Прибігли пріор і абат, допитуючись у Простака, що він там робить.

– Чекаю, панове, на охрещення! – відповів Простак. – Ось уже годину сиджу я у воді по шию, і це нечесно з вашого боку доводити мене до застуди!

– Любий мій небоже, – сказав ніжно пріор, – у Нижній Бретані не так хрестяться; надягніть свою одежу і ходіть з нами.

Почувши цю розмову, мадемуазель мадемуазель де Сент-Ів тихенько сказала своїй товаришці:

– Панно, як ви думаєте, чи почне він одягатися?

Гуронець, проте, заперечив пріорові:

– Ви не переконаєте мене цього разу, як раніш. Відтоді я добре вчився і тепер цілком певен, що інакше не хрестяться. Євнуха цариці Кандакії охрещено в струмку, і я викликаю вас на заклад показати мені в книзі, що ви мені дали, щоб колись когось було охрещено іншим способом; або я зовсім не охрещуся, або охрещуся в річці.

Хоч скільки йому доводили, що звичаї змінилися, Простак затявся, бо був бретонець і гуронець. Він усе посилався на євнуха цариці Кандакії. І хоч його тітка й мадемуазель де Сент-Ів, що дивилися крізь верби, мали право сказати, що не йому годилося б посилатися на такого чоловіка, вони, проте, цього не зробили, така-бо велика була їх скромність. Сам єпископ прийшов з ним говорити, що важить багато, але не досяг нічого. Гуронець засперечався з єпископом.

– Покажіть мені, – казав він, – у книзі, яку дав мені дядько, одним-одну людину, що не була б охрещена в річці, і я зроблю все, що ви хочете.

У розпачі тітка згадала, що першого разу, коли їй небіж поклонявся, панні де Сент-Ів він кланявся нижче, ніж будь-кому іншому з товариства; що навіть єпископа не вітав він так сердечно й шанобливо, як цю прекрасну панночку. Вона звернулася й удалася в цій великій скарзі до мадемуазель де Сент-Ів: вона попросила її вжити свого впливу й умовити гуронця, щоб той охрестився бретонським способом, бо не вірила, що її небіж може колись стати християнином, якщо вперто бажатиме охреститися в плинній воді.

Мадемуазель де Сент-Ів зашарілася від таємної втіхи, що на неї покладають таке важливе доручення; вона скромно підійшла до Простака й шляхетно стиснула йому руку.

– То ви нічого не зробите для мене? – сказала вона й, промовляючи ці слова, опустила очі, а потім звела їх з ніжною грацією.

– Ах, усе, що ви мені накажете; охреститися водою, кров'ю, вогнем – нема нічого, в чому відмовив би я вам.

Мадемуазель де Сент-Ів мала славу двома словами зробити те, що не спромоглися зробити ні пріорова ретельність, ні повторні запитання судді, ні навіть єпископові доводи; вона відчувала свій тріумф, але не відчувала ще всієї його ваги.

Хрестини відсвяткували з усією пристойністю, усією пишнотою, усією можливою приємністю. Дядько й тітка передали абатові де Сент-Ів і його сестрі честь бути за хрещених батька й матір. Мадемуазель де Сент-Ів сяла

від радості: вона не знала, до чого приневолить її цей почесний титул, вона погодилася на цю честь, не передбачаючи фатальних наслідків.

...

На хрестинах йому дали ім'я Геркулес. Сан-Малоський єпископ усе розпитував, що це за святий, про якого він ніколи не чув. Єзуїт, який був дуже вчений, сказав йому, що це був святий, котрий зробив дванадцять див...

Про подальшу долю персонажів цієї історії ви зможете дізнатися, якщо прочитаєте повний текст повісті.

Переклад Людмили Івченкової

Словник маловідомих імен і слів

Болінгброк – англійський державний секретар та міністр зовнішніх справ, приятель Вольтера.

Каяфа – біблійний персонаж, першосвященник Юдеї.

Пілат – біблійний персонаж, римський намісник в Юдеї.

Рабле – французький письменник-гуманіст, якого Вольтер вважав «п'яним філософом».

Те Деум – християнський гімн («Тебе, Бога, хвалимо...»).

Гугеноти – французькі протестанти, вороги католиків.

Ірокези – група індіанських народів у США та Канаді.

Клір – духовенство.

Обрізання – (*тут*) релігійна процедура.

Плюмпудинг – британська страва, запіканка з борошна чи круп з додаванням приправ, фруктів чи солодоців.

Пріор – голова абатства (монастиря).

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. У повісті «Простак» Вольтер зазначає, що події розпочались «року 1689-го, ввечері 15 червня». Чим, на вашу думку, обумовлене точне датування вигаданої автором історії?

2. Дослідіть біографію Простака до його появи у Франції. Які відомості про гуронця є правдивими, а які лише ймовірними?

3. Зображаючи мешканців Святої Гори, Вольтер активно використав іронію (приховану насмішку). Доберіть іронічні цитатні характеристики пріора де Керкабона, його сестри, мадемуазель де Сент-Ів та інших представників і представниць провінційного суспільства.

4. Знайдіть у тесті повісті характеристики гуронця. Що у зовнішності та поведінці Простака видає у ньому «природну» людину?

5. Готуючись стати християнином, Простак «з великою втіхою» читав Біблію. Чому під час читання від задавав пріору багато запитань?

6. У чому комізм ситуації з хрещенням гуронця? Яку серйозну проблему підняв у зазначеному смішному епізоді Вольтер?

7. Узагальніть результати обговорення прочитаних розділів повісті у порівняльній таблиці:

Предмет порівняння	«Цивілізоване» суспільство	«Природна» людина Простак
Режим дня		
Поведінка у товаристві		
Навчання за книгами		
Віросповідання		
Ставлення до інших мов та народів		

8. Філософська повість відображає погляди автора. На основі прочитаного зробіть висновки про світоглядну позицію Вольтера.

9. Спробуйте передбачити, які гострі проблеми суспільства підняв автор у наступних розділах твору. (Підказка: Простак вирушив у Париж.)

ЖИВІ СТОРІНКИ

10. Розіграйте в особах епізод знайомства французів з Простакком під час вечері у монастирі. За потреби доповніть полілог власними репліками. Як у цій ситуації розкриваються характери та переконання персонажів?

ПІЗНАЄМО СЕБЕ

Герой Вольтера не знає брехні, хитрощів і суспільних масок. Простак говорить те, що думає, і робить те, що вважає правильним. І що більше він пізнає «цивілізований» світ — тим частіше ми запитуємо себе: а що цінного втратили ми?

Уявіть, що життя — це скриня, у якій зберігаються найцінніші скарби — ваші цінності, думки, переконання.

1. Назвіть 5 цінностей, які вважаєте головними у своєму житті. Розташуйте їх у порядку спадання — від найважливішої до менш важливої.
2. Уявіть, що маєте пояснити їх Простаккові, який жив без суспільного виховання. Як би він їх сприйняв? Чи погодився б із ними?
3. Створіть у класі «Галерею цінностей». Це можуть бути мініплакати, колажі, символічні малюнки, шаблони для створення історій в Instagram (Stories) та інших соціальних мережах або набори наліпок, де кожна цінність має форму предмета, героя або кольору. Презентуйте свою роботу.

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

Узявши за зразок твір Вольтера «Простак», визначте особливості жанру філософської повісті:

- прозова форма, віршована форма;
- маленький обсяг, середній обсяг, великий обсяг;
- головне у творі – розкриття світоглядної позиції автора, розповідь про думки та почуття персонажів, зображення важливих історичних подій.

Порівняйте укладене визначення філософської повісті з поданим у літературознавчому словничку підручника.

ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ

1. Дослівний переклад з французької назви повісті Вольтера «L'Ingénu» - «Наївний». Які синоніми можна дібрати до цього слова?
2. Наскільки назва «Простак» (переклад українською Людмили Івченкової) відповідає оригінальній «L'Ingénu»?

СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Продовжуючи цікаву подорож світом Вольтера, запрошуємо вас до чудового паризького ресторану «Le Voltaire». До основного меню ми додали особливі літературні страви, створені саме для вас: від легких «закусок» для розігріву до вишуканих «основних страв» та «десертів» для справжніх гурманів. Оберіть по одному завданню з кожної категорії й виконайте в зручному для вас форматі. Кожна страва – це можливість глибше зануритися у світ повісті та проявити свої знання і креативність. Обирайте до смаку!

Закуси

1. Оберіть 5 цитат із твору, які найкраще розкривають характер Простака, і поясніть їх значення.
2. Намалуйте або опишіть 3 ключові сцени з повісті, які, на вашу думку, найкраще ілюструють характер Простака.
3. Проаналізуйте мову твору. Як Вольтер використовує просту, зрозумілу мову для викладення складних філософських ідей? Наведіть приклади.

Гарніри

1. Створіть мем-колекцію за мотивами повісті.
2. Створіть обкладинку сучасного видання повісті, поясніть дизайн.
3. Підготуйте подкаст-інтерв'ю з Вольтером.
4. Напишіть лист-звернення від імені Простака до короля Франції, у якому він викладає свої враження від європейського суспільства.

Основні страви

1. Коротко опишіть життя Простака до прибуття у Францію. Які його природні якості є найважливішими?
2. Порівняйте героя Вольтера з Дон Кіхотом: у чому їхня подібність та відмінність?
3. Намалуйте комікс або створіть сторіз із 4–6 кадрів за мотивами одного епізоду твору.

Десерти

1. Уявіть, що «Простак» — це герой YouTube-каналу. Напишіть сценарій відео (1–2 хв) «Що б сказав Простак про сучасне суспільство?»

2. Складіть кросворд з термінів та імен, які зустрічаються у творі.

3. Створіть плейліст з 5–7 пісень, що відображають емоції та переживання Простака протягом його подорожі. Поясніть свій вибір.

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРИ

- Невдовзі після виходу твір було перетворено на комічну оперу (музика Андре Гретрі, лібрето Жана Франсуа Мармонтеля).
- У 1972 році екранізацію повісті здійснив Норбер Карбонно. Через три роки телеверсію «Простака» зняв Жан П'єр Маршан.
- У 2001 році спільними зусиллями Франсуази Тіріон та Герхардта Стенгера «Простака» поставили на сцені La Fontaine (Ліль).

L'Ingénu

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

- У своїй праці «Історія Карла XII» (1731) Вольтер цілий розділ присвятив Україні і, конкретно, гетьману Івану Мазепі. Зокрема, він писав: «Україна завжди прагнула до волі, але оточена Московією, країнами, підвладними великому Султану, і Польщею, вона вимушена була шукати собі протектора в одній з цих трьох держав. ... Вона звернулася до Московита, який обернув її в таке рабство, на яке тільки був спроможний».
- Перші роздрібнені переклади віршів Вольтера українською з'явилися наприкінці ХІХ ст. Більш ґрунтовними є здобутки перекладачів ХХ ст.: Валер'ян Підмогильний перекладає повість «Кандід» (1927), Людмила Івченкова – «Простака», «Задіга» та інші повісті (1932), Максим Рильський – «Орлеанську діву» (1937), Ярема Кравець – «Мікромегас» (1979).

- Відкритий у 1986 році Кримською астрофізичною обсерваторією астероїд 5676 астрономка Людмила Карячкіна назвала Вольтер.

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову (усну) відповідь:

1. Життєве кредо - це система принципів, переконань та цінностей, якими керується людина. Складіть перелік життєвих правил Простака, підтвердивши висновки цитатами з твору Вольтера. Підкресліть ті з них, які поділяєте.

2. Життєва роль - це усталена модель поведінки, що відображають її цінності, переконання та спосіб життя. Уявіть, що на безлюдному острові разом з Робінзоном Крузо оселився Простак. Хто з них став би лідером? Свою думку обґрунтуйте.

Літературне колесо

Завершується цікаве знайомство з творами епохи Просвітництва. Ви відкривали для себе не лише пригодницькі історії, а й глибокі роздуми про вибір, самотність, свободу, мораль і місце людини у світі. Кожен герой — своєрідне дзеркало епохи й водночас виклик для сучасного читача. Щоб краще зрозуміти, як ці твори вплинули на ваше мислення, уяву й емоції, пропонуємо вправу «Літературне колесо».

Ця вправа — не для оцінки, а для глибокого осмислення прочитаного. Головне – ваше мислення, щирість, креативність і сміливість бути собою. Заповніть кожен сектор, і нехай ця робота наблизить вас до розуміння не лише тексту, а й себе.

КВІЗ до розділу «У ПОШУКУ ІДЕАЛУ»

ОСТРОВИ

Навіть всезнаюча Вікіпедія не може назвати точну кількість островів на земній кулі. Проте деякі з них стали загальновідомими. Про які острови йде мова?

	Цей острів входить до переліку семи чудес, а журналісти охрестили його «козацьким серцем України».
	Перші сліди цивілізації на цьому острові датовані 8000 р. до н.е. Саме тут, на скелі Петра-ту-Роміу, вийшла з води новонароджена Афродіта.
	Перед малим Джеррі Дарреллом цей острів відкрився «смужкою шоколадно-брунатної землі, оповитої туманом».
	Цей острів був відкритий голландцем Якобом Роггевеном у святковий день 1722 року. А місцеві мешканці називають його Рапа-Нуї (Великий Рапа).
	Цей міфічний острів, якщо вірити Платону, був потоплений богами через жадібність місцевих мешканців.
	У 2022 році про цей острів почув увесь світ. А давні греки вважали, що його створила Фетіда для свого сина Ахілла.

ЗАДАЧА РОБІНЗОНА

Адаптація старовинної французької загадки

Якось Робінзон назбирав повний кошик черепашачих яєць. Повертаючись додому, він спіткнувся, кошик упав, і яйця побилися.

– Скільки ж там було яєць? – запитав П'ятниця.

– Я не рахував, - відповів Робінзон, - але коли я розкладав їх по 2, по 3, по 4, по 5 і по 6 яєць, то одне яйце залишалось у кошику, а коли розкладав по 7, то нічого не залишалось.

Порахуйте, скільки всього яєць було у кошику.

ПІД КРИЛАМИ ВІТРИЛ

XVIII ст. – доба розквіту вітрильного флоту. Білокрилі красені снували від берега до берега, від материка до материка, об'єднуючи їх в єдине ціле. Назви таких кораблів звучали незвично і таємниче. Спробуйте відшукати серед зображень фелюгу, дракар, фрегат, ихуну, флейт, і каравелу.

ЗРОЗУМІЙ МЕНЕ

Ідея Павла Кобзаря (Грін Кантрі, <https://greencountry.com.ua>; ілюстрації <https://www.boredpanda.com/idiom-themed-digital-manipulations-tara-lesher/>)

Говорять, що розумні люди завжди зможуть порозумітися, якими б мовами вони не говорили. Перевіримо? Скористайтесь малюнками-підказками і скажіть: що хоче сказати англієць, коли каже...

Cat Got Your Tongue
(кіт забрав твій язик)

Couch Potato
(диванна картопля)

Bull in A China Shop
(бик у магазині порцеляни)

In Hot Water
(у гарячій воді)

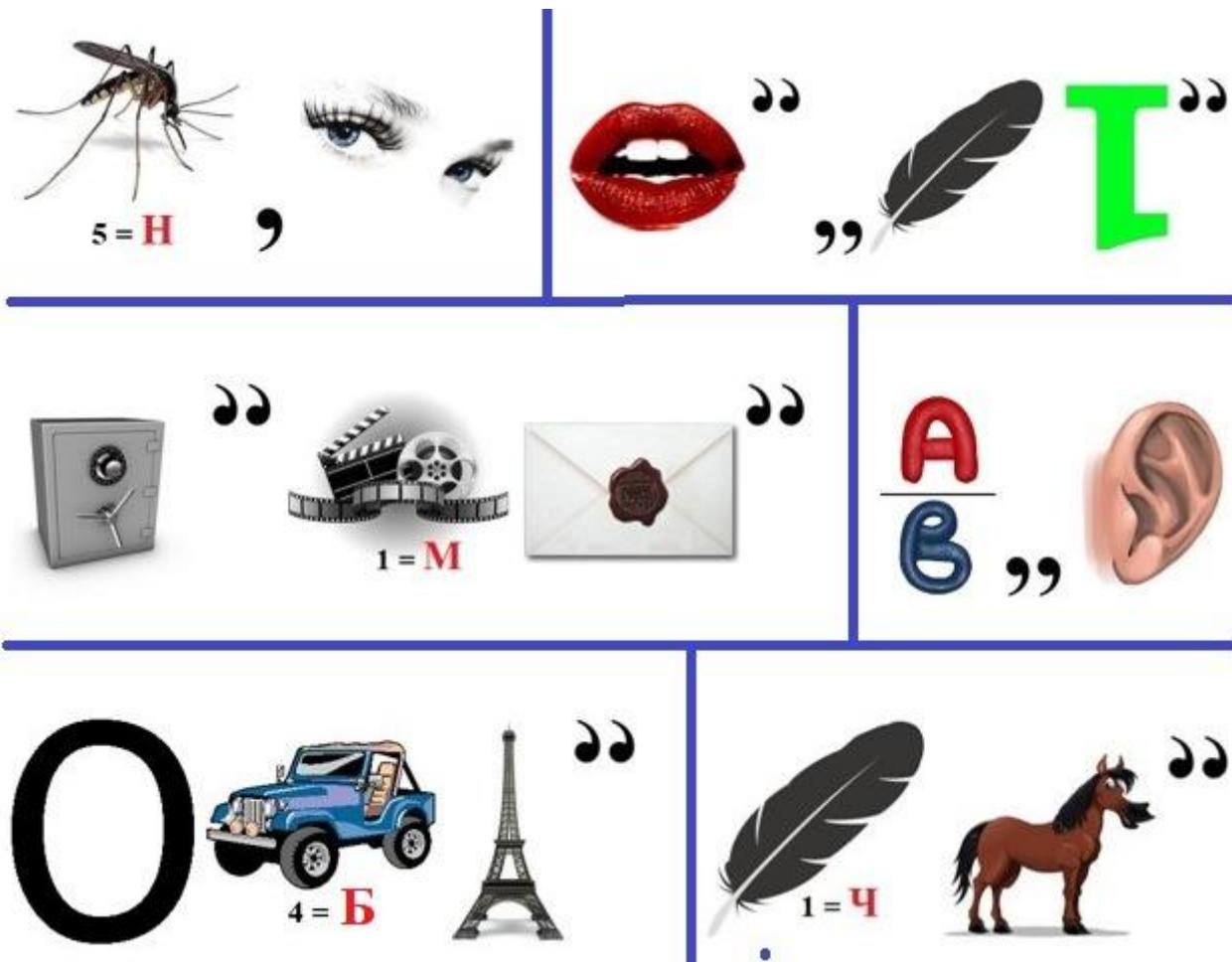
Heard Through the Grapevine
(почув через виноградну лозу)

Mind Your Own Beeswax
(пильнуй свій власний віск)

ДІТИ ГІТЧІ МАНІТО

Індіанці Північної Америки вважали себе дітьми верховного бога Гітчі Маніто. Розповідають, що якимось, втомившись від сварок і воєн, він скликав індіанські племена на раду і закликав жити в мирі. Серед тих, хто прийняв його пропозицію, були народи, чії назви вам треба прочитати.

ШІСТЬ МИТТЄВОСТЕЙ ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА

Дайте відповідь на запитання, пов'язані з життям видатних діячів доби Просвітництва.

Питання 1: За підрахунками біографів, письменник Джонатан Свіфт зробив ЦЕ лише двічі у житті. Вперше – на спектаклі «Хлопчик-мізинчик», і вдруге – коли зрозумів, що фокусник на ярмарку, по суті, нічим не відрізняється від першого міністра.

Що сам зробив Свіфт?

Питання 2: Письменник Жан-Жак Руссо у своїй книзі «Сповідь» малює картину щасливого і безтурботного життя, про яке мріє: «Мені потрібен фруктовий сад на березі Женевського озера, мені потрібен вірний друг, мила дружина, будиночок, маленький човен».

А яка тварина мала доповнювати цю картину?

Питання 3: Філософ Шарль Монтеск'є вважав, що найлегше виховати у дітей любов до батьківщини тоді, коли ця любов є...

У кого?

Питання 4: Чимало молодих бездарних авторів приносили Джонатану Свіфту свої книги, щоб дізнатися думку знаменитості про них. Один із друзів сатирика одного разу поцікавився, чи той розгортає взагалі ці книги. – «Так, і не тільки розгортаю, - відповів Свіфт. - Я обов'язково записую прізвища всіх цих авторів до особливого списку ...».

З якою метою складався цей список?

Питання 5: У розмові про потойбічне життя Вольтер заявив: «Потрапивши до Раю, ми будемо тричі здивовані. По-перше, тому, що зустрінемо там тих, кого не сподівалися зустріти. По-друге, тому, що не зустрінемо там тих, кого сподівалися зустріти...»

А що, на думку Вольтера, нас іще здивує?

Питання 6: Одного разу письменник Йоганн Вольфганг Гете гуляв парком. На вузькій алеї йому зустрівся зовсім не дружній критик. Побачивши поета, критик буркнув: «Я ніколи не поступаюся дорогою дурням».

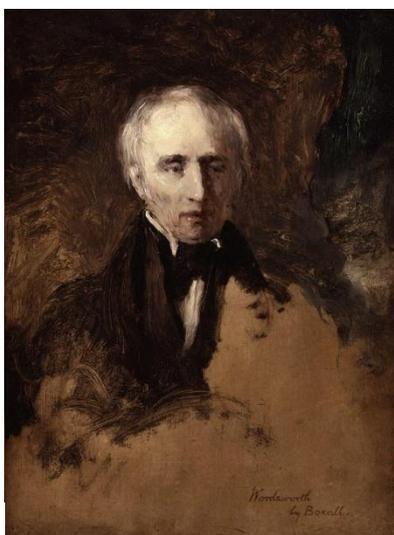
Що на це відповів Гете, зійшовши з доріжки?

Розділ 2. ПІСНІ ЛЬОДУ Й ПОЛУМ'Я

Еволюція романтичного ідеалу в європейській літературі

Я зазирнув у себе і відкрив там цілий світ!
Й. В. Гете, «Страждання юного Вертера»

Романтизм – культурна доба й художній напрям в літературі та мистецтві – виник наприкінці XVIII й активно розвивався до середини XIX ст. Батьківщиною романтизму стала Німеччина, та досить швидко він поширився країнами Європи й досяг берегів Америки. Імена Ернста Теодора Амадея Гофмана, Генріха Гейне, Джорджа Байрона, Вальтера Скотта, Віктора Гюго, Фенімора Купера, Едгара По були відомі кожній культурній людині.

1. Вільям Вордсворт. Художник Вільям Боксолл. До 1879.

Термін *романтизм* вперше був використаний наприкінці XVIII ст., коли німецькі теоретики літератури Август та Фрідріх Шлегелі ввели визначення *романтична поезія (romantische Poesie)*. 1813 року літераторка і критикиня мадам де Сталь опублікувала звіт про свої подорожі до Німеччини та популяризувала цей термін у Франції. 1815 року англійський поет Вільям Вордсворт – головний теоретик романтизму на берегах Туманного Альбіону і «літературний ворог» Байрона – протиставив «романтичну арфу класичній лірі».

Щоб краще зрозуміти термін «романтизм», варто прокоментувати слово *романтичний*, яке стосується емоцій, почуттів, переживань (його синоніми: мрійливий, піднесений, таємничий, чарівний, пов'язаний з коханням).

Тут доречне запитання: чому Просвітництво – провідна ідеологія того ж таки XVIII ст. – сходиться із п'єдесталу й поступається абсолютно протилежному світосприйняттю? Чи не тому, що надії світлих голів Європи на розумне суспільство не виправдалися: Велика Французька революція, попри свої гасла, не принесла жаданих свободи й рівності; навпаки, новий буржуазний устрій з його насильством та експлуатацією загрожував самій природі людини та її правам як особистості.

Приблизно в середині XVIII ст. культурні й освічені європейці стали відчувати самотність у цивілізованому світі, відірваність від свого коріння, з якого тисячоліттями виростало людське суспільство. На той час переважна більшість людей все ще продовжують працювати на землі, і спочатку

романтична культура стосується невеликої кількості містян. Відбувається не тільки їхній розрив із природою, із селянським способом життя — слабшає зв'язок людини з релігією. Люди починають шукати опору в собі. Це призводить одночасно до двох різноспрямованих, але пов'язаних між собою явищ. З одного боку, романтичне світосприйняття потребує того, що називається індивідуалізмом, — сильної особистості, яка змінює власне життя, обставини та світ. З іншого боку, з цим відчуттям нерозривно пов'язані ностальгія за втраченим ідеалом – життям серед природи, бажання повернутися до нього і знову стати щасливим. Отже, *індивідуалізм і туга за ідеалом* – основні ознаки романтизму.

Два культові герої романтичної епохи — Наполеон і Байрон. Наполеон був сином корсиканських офіцерів і став імператором; Байрон – англійський лорд, який став лідером грецького революційного руху, символом європейської революції і, можливо, першим європейським селебриті, зіркою. Ці люди змінили свою долю й кардинально змінили епоху.

2. Антуан-Жан Гро. Наполеон Бонапарт на Аркольському мосту. 1796

Романтизм презентував себе як нове, історично небувале явище, що самостійно створює свою систему цінностей. Він орієнтувався не на традиційні зразки класичного мистецтва, а на *сучасний ідеал прекрасного*. Це була принципова позиція, запропонована братами Карлом і Августом Шлегелями. Романтизм навчав своїх читачів обживати момент сучасності, а це по-справжньому непросто, тому що для цього важливо відчувати хід історії, усвідомлювати, що минуле вже відбулося, а майбутнє невизначене, і треба запропонувати щось нове тут і зараз, без гарантій на успіх.

Література. Поети-романтики підносили *ідею свободи*. Серед них були герої революційної та національно-визвольної боротьби (Адам Міцкевич, Шандор Петефі). Одні підтримували боротьбу Греції (Польщі, Угорщини, України – список можна продовжувати) за незалежність, як Байрон. Інші, зокрема й сам Байрон, у своїх творах відстоювали особисту незалежність, вільний саморозвиток людини (*романтичний індивідуалізм*).

Цікаво, що тексти романтизму писали молоді люди, тож головною в літературі кінця XVIII – першої половини XIX ст. стала *історія юнака, який завойовує світ*. Популярним був сюжет про підкорення столиці юним провінціалом, який розробляли французькі романісти («Три мушкетери» О. Дюма, «Червоне та чорне» Стендаля та ін.). Романтична лірика висловлювала

переживання юнака або дівчини, що шукає ідеал і кохання (Г. Гейне, Е. Дікінсон). Уже згадувані брати Шлегелі зазначали, що неромантичної поезії не існує, тобто будь-яка лірика – це, насамперед, почуття.

Література, мистецтво, мораль здавна переймалися людськими пристрастями — головним чином для того, щоб їх стримувати, цивілізувати чи цензурувати. Звичні уявлення про пристрасті, кохання, красу активно переглядалися романтиками. Популярними стають *потворні герої* (Франкенштейн, Квазимодо) і *шляхетні дикуни* (Чунгачгук). Романтиків захоплювали «гарячі характери», які, на їхню думку, були ознакою південних народів («іспанські», «італійські» пристрасті). Ілюстрацією яскравих героїв і трагічних пристрастей є новели французького П. Меріме «Кармен» і «Матео Фальконе».

В епоху романтизму активно формувалися нації, складався еталон національного героя/героїні, тож особливо цінувався фольклор. Романтики збирали казки та легенди (брати Грімм), були авторами літературних адаптацій народних сюжетів (Г.К. Андерсен, Е.Т.А. Гофман).

Намагаючись бути ідеальними в усьому, митці романтизму ставили високу планку щодо власної майстерності: так з'явився *новий тип героя – мрійника, артиста* (представника творчої професії, митця – художника, поета чи музиканта). Його соціальний портрет описав молодий Бальзак (есе «Про артистів»), а в літературі склався особливий жанр роману (повісті) про художника (Й.В. Гете, «Роки навчання Вільгельма Мейстера»; Е.Т.А. Гофман, «Крихітка Цахес»). Артист – не обов'язково творчий геній; він може бути просто тонким поціновувачем мистецтва. Його вирізняють відчуженість від життєвих турбот, прагнення творчої досконалості та *романтичне кохання*, яке дарує райське блаженство й відчуття повноти буття.

В епоху романтизму розпочала свою переможну ходу Європою *мелодрама*, яка запозичила чимало рис романтичної прози: бурхливі пристрасті, самотні герої й героїні, соціальні та сюжетні контрасти, екзотичні обставини з відповідним колоритом, чергування трагічного та комічного. Оновилося й театральне мистецтво. На початку XIX століття в театрі з'явилося газове освітлення, а з ним і спецефекти на сцені: польоти та ефектні зникнення, виверження вулканів, землетруси, дощ тощо. Романтикам ми завдячуємо появою поняття *зірка театру*: так було озвучено романтичний символ творчого генія.

Музика. Символом романтизму є *еолова арфа* – так називалася модна на той час іграшка. Її вивіщували у вікні або під деревом у парку. Це

3.Еолова арфа в Тре-Ісгавен Холі (Уельс, Великобританія)

найпростіший резонатор: натягнуті струни плюс подих вітру, – і спонтанно народжується музика. Музика вважалася ідеальним втіленням гармонії людини й Всесвіту. Німецький романтик Гофман ставить у ряд із власними іменами ім'я Моцарта – Амадей, – вклоняючись майстру й знімаючи капелюх перед найголовнішим серед усіх мистецтв.

1830 року в Парижі прозвучала «Фантастична симфонія» Гектора Берліоза – його *opus magnum*, головний твір життя. Вона стала музичним маніфестом французького романтизму. «Фантастична симфонія» Берліоза – це публічна сповідь. Герой симфонії – сам композитор; героїня – його недосяжна кохана, мінливий образ якої він намагається зрозуміти. З того часу Автор стає головним персонажем романтичного мистецтва. Берліоз, Шуман, Шопен, Ліст, Верді, Вагнер – кожен із них створюють свій образ у музиці.

Твори композиторів-романтиків становлять основу сучасного оперного та концертного репертуару, а отже, музичний романтизм залишається мистецтвом сучасності. Чи не тому, що люди люблять слухати про себе і впізнавати свої почуття, емоції, досвід переживань? А це якраз те, до чого прагнули композитори-романтики, – розкриття внутрішнього світу людини.

Живопис. Серед тлумачень образів романтизму самими ж романтиками є *мальовничий* (дикий, здатний викликати поетичне почуття) *пейзаж*. Це не впорядкований, накиданий під лінійку класицистичний парк, а щось на новий смак, з таємними куточками для любовних побачень, печерами й водоспадами, замками й руїнами. Пейзаж – головний жанр романтичного живопису.

У романтизмі акцентується все яскраве, несподіване та драматичне, що викликає неповторні емоції, — від тихого релігійного захоплення до жаху. Велич і химерні контури гір, морські шторми, важкі хмари, таємничі ночі — улюблені образи на полотнах художників-романтиків. Серед них можна виділити шанувальників хмар – англійців Джона Констебла й Вільяма Тернера, або поціновувачів ночей і туманів, яким є, наприклад, німець Каспар Давид Фрідріх. Саме це є ознакою індивідуального стилю у творчості конкретного художника.

4. Вільям Тернер. Шторм. Перша пол. XIX ст.

Романтизм торкнувся й портретного живопису; найчастіше – через відображення окремих художніх деталей, як наприклад, розстебнутий комір сорочки на чоловічих портретах або кучері чи скуйовджена зачіска. На думку романтиків, це мало б надавати природності та свободи. Насправді ж «романтичні» зачіски носили не лише романтики, а взагалі всі — це була

мода на кучері після відміни перук наприкінці XVIII століття. Спочатку носили коротке й скуйовжене волосся, пізніше в моду увійдуть довгі локони.

Підводячи ризик, зазначимо, що романтики – письменники, поети, філософи, художники, композитори – на межі XVIII – XIX століть відкрили для нас усе розмаїття людської культури. Вони пояснили нам сучасні ідеали краси, свободи, прищепили смак до музики, живопису, історії, подорожей, популяризували пристрасті, театр, моду; а головне – навчили заглиблюватися в себе, розпізнавати й аналізувати власні емоції, виховувати почуття й навчатися спілкуванню зі світом і людьми.

5. Анн-Луї Жіроде-Тріозон.
Портрет Шатобріана серед
римських руїн. 1808.

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

Романтизм (фр. *romantisme*) — художній напрям в європейській та американській культурі кінця XVIII – першої половини XIX століття. Характеризується утвердженням самоцінності духовно-творчого життя особистості, зображенням сильних пристрастей та характерів, одухотвореної та цілющої сили природи, акцентує на емоції та індивідуалізм.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Окресліть часові й географічні рамки романтизму та поясніть історичні причини його виникнення.

2. Назвіть основні ознаки романтизму. Чому Наполеона й Байрона називають його ключовими фігурами?

3. Розкажіть, які твори письменників-романтиків ви читали. Чим захоплюють вас романтичні герої?

4. Який новий тип героїв створили романтики?

5. Назвіть найбільш популярні жанри літератури романтизму, наведіть приклади.

6. Яких композиторів-романтиків ви знаєте? Чому романтична музика популярна й досі?

7. Який головний жанр романтичного живопису? За якими ознаками можна впізнати картину художника-романтика?

СОН РОЗУМУ НАРОДЖУЄ ЧУДОВИСЬК

Ернст Теодор Амадей Гофман (1776-1822).

«Малюк Цахес на прізвисько Цинобер»

6. Портрет Е.Т.А. Гофмана.
Автор невідомий. Бл. 1795.

Якщо існує темна сила, яка прагне захопити нас і завести на небезпечний, згубний шлях, ... то вона повинна ховатися в нас самих. Але якщо дух наш твердий, то він здатний відізнати чужий вплив і спокійно слідувати тим шляхом, куди ведуть нас наші схильності і покликання.

Е.Т.А. Гофман

Уявіть ситуацію: студент Анзельм у святковий день планує влаштувати бенкет. Не дивлячись під ноги, він поспішає до шинку вулицями Дрездена й біля Чорних воріт зустрічається – фокус-покус! - з кошиком яблук. На біду, власницею кошика виявляється чи то перекупка, чи відьма. Невдаха Анзельм віддає їй усі заощадження, бідкаючись, що у свято залишається без грошей. А огидна стара бурмоче якісь невиразні прокляття, і з цього моменту Анзельм починає бачити світ не таким, яким його бачать інші. Разом із ним читачі ніби отримують окуляри доповненої реальності. Завмерлі вулиці кам'яного Дрездена, двері його будинків, сквери, мости, водна гладь Ельби раптом оживають. І ми чуємо чарівний спів ніжних дзвіночків у кущах бузини, намагаємося зловити чудових золотих зміюк у водах Ельби, ледве встигаємо відскочити від зловісної старої, яка несподівано з'являється з дверного замка!

Подібні перетворення нам знайомі з сучасного кіно. Але можна тільки уявити, яке враження справила творча манера Гофмана на його сучасників: стиралися межі реальності та ілюзії, звичний світ ставав незнайомим і щонайменше дивним. Когось із читачів казкова містика могла спантеличити, а когось насмішити. Примарність і хиткість кордонів між дійсністю і сном, карикатурність зіткнення раціонального та абсурдного — усе це жахало і вабило одночасно...

ЗНАЙОМТЕСЯ, АВТОР!

Повне ім'я: Ернст Теодор Амадей Гофман.

Дата і місце народження: 1776, Кенігсберг, Пруссія (Німеччина).

Дата і місце смерті: 1822, Берлін, Пруссія (Німеччина).

Освіта: Кенігсбергський університет (юридичний факультет).

Рід занять і хобі: письменник, художник, композитор, юрист.

Найвідоміші твори: «Лускунчик і Мишачий король», «Золотий горнець», «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер» («Малюк Цахес на прізвисько Цинобер»), «Еліксири Сатани», опера «Ундіна».

- Насправді третє ім'я Гофмана – Вільгельм. Варіант «Амадей» письменник узаконив у 1805 році на знак особливої поваги до обожнюваного ним Вольфганга Амадея Моцарта.
- Таланти юного Ернста визнали ще в протестантській школі. Хлопчик не лише блискуче навчався, а й до дванадцяти років чудово грав на гітарі, органі, скрипці й арфі.
- Під впливом родичів обрав фах юриста, з тенет якого все життя намагався вирватися, щоб заробляти на життя власною творчістю.
- 1800-1802 роки провів у Познані. Тут відбуваються дві важливі події: Гофман одружився на полячці Михайлині Рорер-Тищинській, чим остаточно зруйнував свої стосунки з націоналістично налаштованою ріднею, і вперше потрапив у скандал з владою за кумедні карикатури на місцеву «еліту».
- Перша новела, «Кавалер Глюк», була опублікована 1809 року. Авторського підпису під нею не було, оскільки Гофман не хотів відволікати увагу публіки від своєї успішної музичної діяльності.
- Активно займається музикою. У 1816 році в Берліні ставлять його оперу «Ундіна» – першу німецьку романтичну оперу.
- Поступово до Гофмана приходять літературна слава. За межами Німеччини Гофмана цінують значно вище – німцям не подобаються його іронія, сарказм і сатиричне зображення життя на батьківщині.

ДОСЬЄ: БІОГРАФІЯ БЕЗ ГЛЯНЦЮ

Я працюю на межі втоми і виснаження, вбиваю власне здоров'я – і нічого не заробляю... П'ять останніх днів я їм лише хліб – такого ніколи не було.

Лист. 1808

Гофман - недбайливий, вкрай ненадійний і навіть небезпечний державний службовець. Пропоную вжити щодо нього дисциплінарні заходи.

Доповідна Міністра внутрішніх справ. 1822

РОЗПОРЯДЖЕННЯ

ТИМЧАСОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ВАРШАВИ

Діяльність державних установ на території Польщі скасовано.

Усі пруські чиновники мають скласти присягу на вірність імператору Наполеону Бонапарту або покинути територію герцогства Варшавського в найкоротший строк.

За невиконання вимог - кримінальна відповідальність.

Baderbornisches Intelligenzblatt.

Mit Hochfürstlich gnädigstem Privilegio.

ПРИВАТНІ УРОКИ!

Композиція, гра на інструменті!

Піаніно

Скрипка

Гітара

НЕДОРОГО!!!

Берлін. Звертається до Ернеста, Тео або Амадея

E.T.A. Hoffmann · UNDINE
Elisabeth Glauser
Krisztina Laki
Mani Mekler
Hans Franzen
Roland Hermann
Karl Ridderbusch
Roland Bader

ОПЕРА В 3 АКТАХ

ПРЕМ'ЄРА

03.08.1816
КОРОЛІВСЬКИЙ ТЕАТР. БЕРЛІН

КУПУЙТЕ КВИТКИ У КАСІ ТЕАТРУ!

Hoffmann

KOCH
SCHWANN

Завдання для детективів.
Продовжуємо наше літературне розслідування! Спробуймо зануритися у світ митця, аналізуючи його життя як детективний кейс, сповнений таємниць, викликів та несподіваних поворотів. У цьому нам допоможуть наступні завдання.

1. «Ролі Гофмана». Кожна людина виконує в житті різні ролі (професіонал, друг, мрійник, борець тощо). На основі поданих фрагментів визначте дві-три ключові «ролі» Гофмана, дайте кожній назву. Оберіть 1-2

фрагменти біографії, які найкраще її ілюструють. Поясніть, чому ви обрали саме ці фрагменти і як вони розкривають цю сторону його особистості.

2. **«Емоційний спектр».** Складіть «емоційну карту» письменника: перерахуйте 5-7 емоцій, які, на вашу думку, він найчастіше відчував, судячи з наведених фрагментів життєпису (наприклад, відчай, обурення, самотність, натхнення, розчарування, іронія, стійкість). Поясніть, який фрагмент (або його частина) викликав у вас це відчуття й чому.

3. **«Вибір та виклик».** Життя Гофмана було низкою виборів і постійних викликів. Виділіть із фрагментів кілька ситуацій, які це підтверджують. Опишіть реакцію письменника на ці виклики. Які риси характеру дозволяли йому вистояти, а які, можливо, ускладнювали його життя?

4. **«Портрет зі слів».** На основі відомих вам фактів життя і зроблених висновки напишіть коротке есе, у якому мають бути відображені найяскравіші та найважливіші, на ваш погляд, риси особистості митця. Спробуйте передати його внутрішній світ, а не просто перераховувати події.

РУЙНІВНИКИ МІФІВ. Спростуйте чи доведіть міф

Міф 1. Коли в Лейпцигу готували постановку опери «Цинобер» композитора Августа Бунке, усе йшло шкереберть. То захрип диригент, то впав зі сцени головний актор. Коли ж один скрипаль вигукнув: «Цахес нас переслідує!», – репетиції припинилися. Місцеві газети почали писати про «прокляту оперу».

Міф 2. Під час виставки театрального реквізиту в музеї казок у Ганновері хтось залишив перуку з написом: «Справжнє волосся Цахеса. Не торкатися — краде славу!» Відвідувачі стали фотографуватися з нею. Так перука стала експонатом.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Гофман любив музику, надихався нею, а свої новели та казки він вважав просто джерелом заробітку. Літературні успіхи допомагали йому переживати життєві невдачі. Ще в молодості він писав одному з друзів: «Якщо ти відчуваєш незадоволення, то починай писати роман – це найкращі ліки».

У Гофмана було достатньо «незадоволень», які він пробував лікувати літературою, а два – так просто нестерпні: це невпевненість у собі та відраза до власної зовнішності. Комплекси викликали його маленький ріст, сутулість і непропорційно велика голова. Поет Людвіг Тік згадував, що у зовнішності письменника було «щось зловісне». Непривабливість заважала романтичним

стосункам Гофмана. Жінок, у яких він закохувався протягом усього життя, його зовнішність відлякувала, а залицяння викликали глузування.

Після однієї з перших любовних невдач він написав близькому другові: «Якщо я не можу зацікавити її приємністю власної зовнішності, мені хотілося б стати втіленням потворності, щоб привернути до себе її увагу». Письменник виконав це бажання, коли написав казку «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер» – гірку й злу карикатуру на самого себе...

ПРАЦЮЄМО В КОМАНДІ

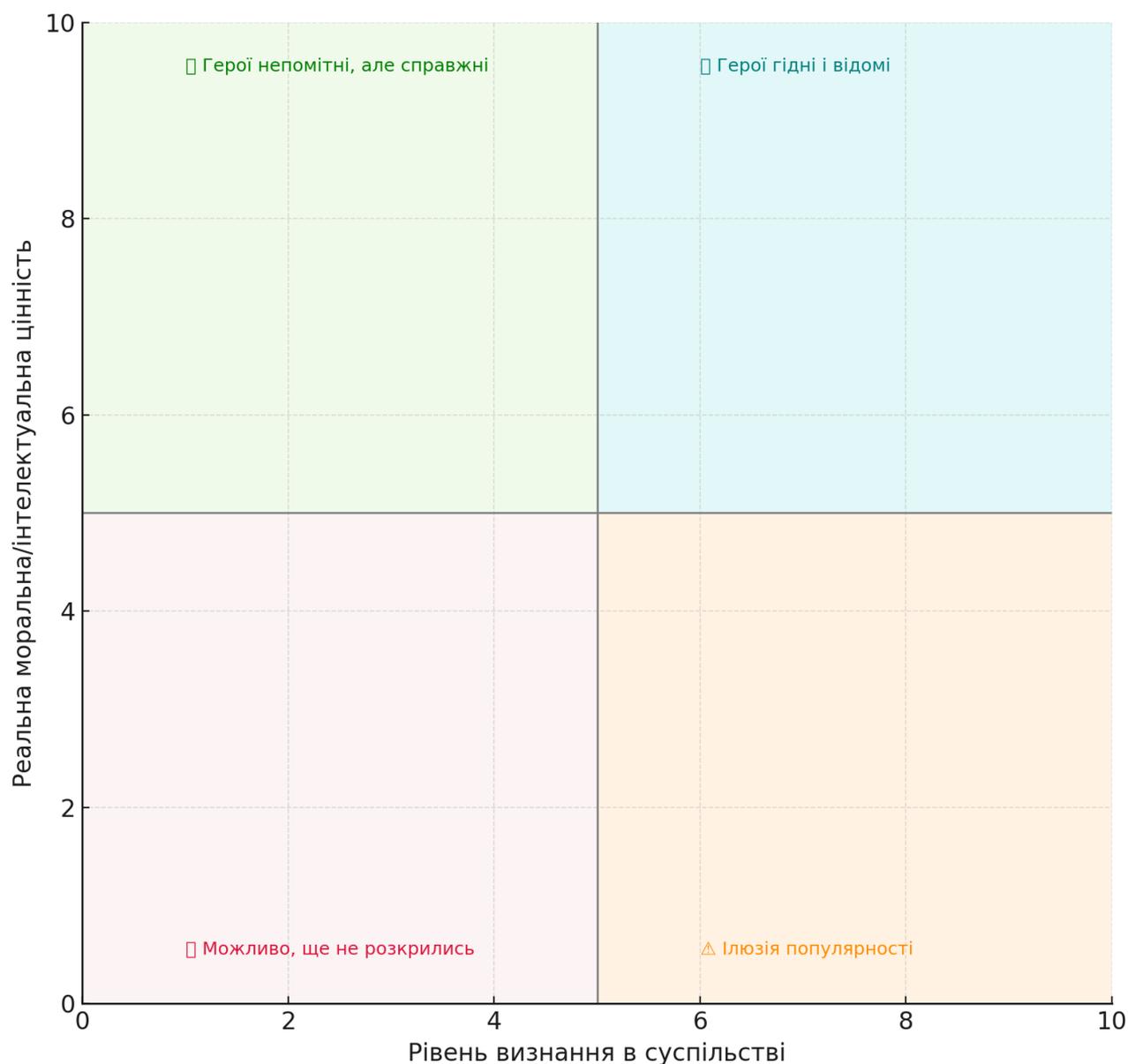
У світі, де блиск і гучні заголовки часто затьмарюють справжню суть, надзвичайно важливо вміти розрізнати зовнішній блиск від внутрішнього світла. Е.Т.А. Гофман – справжній майстер викриття цієї вічної ілюзії.

Читаючи, ми поринемо у світ маленького князівства, щоб не просто спостерігати за його мешканцями, а й проаналізувати їхнє місце на шкалі цінностей. Чи завжди людина, визнана натовпом, духовно багата? Чи може справжня велич залишатися у тіні?

Саме на ці питання ми будемо шукати відповіді, створюючи унікальний графік, який допоможе показати, як персонажа сприймає суспільство, і те, який він насправді. Приготуйтеся до захопливого читання й цікавого дослідження!

Завдання. Позначте на координатній площині дійсну внутрішню суть персонажа: його моральність, чесність, інтелект, талант, доброту – тобто те, ким він був насправді, незалежно від чужих суджень. Для кожного з персонажів вам потрібно визначити приблизні координати (X, Y) на графіку. Наприклад, якщо ви вважаєте, що персонаж мав дуже високе суспільне визнання (майже 10), але дуже низьку реальну цінність (близько 1), його точка буде (10, 1). Побудуйте графік. Визначте, хто опинився «найвище» і «найнижче» — і чому.

- На основі даних створеного графіка зробіть висновок про суспільство, зображене у творі Е.Т.А. Гофмана.
- Чи існують подібні «розриви» між визнанням і реальною цінністю в сучасному світі?
- Як можна змінити «правила гри», щоб внутрішня краса цінувалася вище, ніж штучне визнання?

МАЛЮК ЦАХЕС НА ПРИЗВИСЬКО ЦИНОБЕР (окремі розділи)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ (скорочено)

Недалеко від одного привітного села, біля самого шляху лежала у знеможі бідна обідрана селянка. Змучена голодом і спрагою, вкрай знесилена, нещасна впала під тягарем короба, вщерть набитого хмизом, який вона назбирала в лісі поміж чагарями й деревами. Вона вже думала, що настала її смертна година, а отже, й кінець невтішному горю. А все-таки незабаром вона спромоглася розв'язати вервечки, якими був прив'язаний короб на спині. І тут почала тяжко нарікати.

— Чого ж це тільки мене,— жалілась вона,— тільки мене та мого бідолашного чоловіка спостигло таке лихо й гірка недоля? Та хіба ж ми не працюємо, як ніхто в селі, з ранку до вечора, ледве маємо на шматок хліба, щоб втамувати свій голод? Три роки тому чоловік, копаючи в садку, знайшов горщик із золотими червінцями, то ми вже й гадали собі — нарешті й до нас щастя завітало, нарешті нам полегшає. І що ж сталося? Злодії вкрали гроші, хата згоріла дощенту, жито на полі витолочило градом, і, щоб міру наших страждань наповнити вщерть, покарало нас небо оцим маленьким виродком, якого я привела на світ собі на ганьбу й на посміх людям. На Лавріна цьому малюкові буде вже два з половиною роки, а він ще на своїх павучих ногах не може ні стояти, ні ходити і тільки мурчить та нявкає, немов кошеня, замість того щоб говорити... — І вона почала плакати й ридати, аж поки не заснула, знесилена і знеможена журбою.

Справді-бо, жінка мала всі підстави нарікати на бридкого виродка, що прийшов на світ два з половиною роки тому. Те, що на перший погляд можна було цілком сприйняти за химерно скрючений цурпалок дерева, було не що інше, як потворний малюк якихось дві п'яді на зріст, що досі впоперек лежав у коробі, а тепер виліз і борсався у траві. Голова в потвори глибоко запала між плечима, на спині виріс горб, як гарбуз, а зразу ж від грудей звисали тонкі, немов ліщинові палички, ноги, тож весь він був схожий на роздвоєну редьку. На обличчі неухважно око нічого б і не розгледіло, але, придивившись пильніше, можна було помітити довгий гострий ніс, що витикався з-під чорного розкошланого чуба, та пару маленьких чорних очиць, що виблискували на зморщеному, як у старого.

7. Фея і маленький Цахес. Ілюстрація Ганса Штубенрауха.

...Трапилося так, що панна фон Рожа-Гожа, патронеса близького притулку, саме тією дорогою верталася з прогулянки. Вона зупинилась, побачивши бідолашних жінку з сином, а що була побожна й жаліслива, то дуже зворушилась.

— О Боже милостивий! — почала вона.— Скільки горя й злиднів є ще на землі! Нещасна жінка! Навряд чи вона й рада, що живе на світі, бо працює понад силу, а голод і турботи геть її пригнітили! Ах, коли б я могла допомогти так, як хотілося б! Але тим, що в мене ще залишилось, тим невеличким хистом, якого ворожа сила не спромоглася вкрати в мене й знищити, я ще володію і до кінця скористаюся ним, щоб залагодити, сердего, твоє горе. Тобі і твоєму чоловікові не судилося

багатство, а кому воно не судилось, у того червінці щезають з кишені хтозна-як, і чим більше золота йому перепадає, тим він стає бідніший. Але я знаю, над усе лихо, над усі нестатки гризе твоє серце думка про цю малу потвору, що висить на тобі зловісним тягарем. Стрункий, гарний, дужий, розумний цей хлопець ніколи не буде, але чи не вдасться мені допомогти в інший спосіб?

Панна сіла на траву і взяла малюка на коліна. Злий виродок борсався, пручався, мурчав і хотів навіть укусити її за палець, але вона промовила:

— Спокійно, спокійно, хрущичу! — і почала тихо й лагідно гладити його долонею по голові від лоба аж до потилиці.

Поволеньки скуйовджений чуб малюка почав вирівнюватися, розділився проділом, приліг на лобі і м'якими ніжними кучерями спустився на високі плечі та горбату спину. Малюк ставав щодалі спокійніший і нарешті міцно заснув. Тоді панна Рожа-Гожа обережно поклала його на траву біля самої матері, скропила пахучою водою з флакончика, якого витягла з кишені, і квапливо відійшла.

Коли жінка невдовзі після того прокинулася, то відчула, що якось дивно збадьоріла і зміцніла.

— Ти ба! — сказала вона.— Наче й спала недовго, а як мені полегшало, скільки сили додалося! — Вона хотіла завдати собі на плечі короба, та, зазирнувши туди, побачила, що малюка нема. А він тим часом підвівся з трави... Коли мати глянула на нього, то з дива аж руками сплеснула і скрикнула:

— Цахесе, маленький Цахесе, хто ж це тобі встиг так гарно розчесати чуба? Як би тобі личили ці кучері, коли б ти був не такий гидкий! Ну йди ж, іди. Залазь у короб.

Вона хотіла його схопити й покласти на хмиз, та малий Цахес задригав ногами, вишкірився на матір і виразно пронявкав:

— Не хочу!

— Цахесе, мій маленький Цахесе, та хто ж тебе встиг мови навчити? Коли ти так гарно зачесаний, коли ти так добре говориш, то, може, й бігати навчився?

Жінка завдала собі короб на плечі, малий Цахес ухопився за її фартух, і вони почимчикували в село.

Дорога йшла мимо пасторського двору, і трапилось так, що саме на порозі свого дому стояв пастор із своїм найменшим синком, гарненьким трирічним хлопчиною в золотих кучерях. Побачивши жінку з важкою ношею і з маленьким Цахесом, що аж повис на її фартусі, він гукнув:

— Добрий вечір, пані Лізо, як ся маєте? Ви занадто вже важкий короб набрали, ледве несете, ідіть сюди, відпочиньте трохи на лаві біля моєї хати. Служниця дасть вам напитися свіжої води.

Пані Ліза не чекала, щоб її прохали двічі: вона скинула короб і тільки-но хотіла розтулити рота, щоб поскаржитися шановному панотцеві на всі свої нещастя й злидні, як малий Цахес з несподіванки втратив рівновагу і полетів пасторові аж під ноги. Той жваво нагнувся, підняв малюка і промовив:

— О пані Лізо, який же у вас милий та гожий хлопчик! Це ж справжня ласка господня — така чудесна дитина.— Він узяв малюка на руки, почав його пестити і зовсім, здається, не помічав, як той намагався укусити за носа шановного панотця.

А пані Ліза стояла, приголомшена пасторовими словами, і зовсім не знала, що їй подумати.

— Ах, милий панотченьку,— почала нарешті вона плаксивим голосом,— такій людині божій, як ви, не личило б глузувати з мене, бідолашної, яку господь невідомо за що покарав цим огидним виродком...

Але тут пасторів синок промовив:

— Ах, любий татку, ви такі добрі, такі ласкаві з дітьми, що вони всі повинні вас щиро любити.

— Послухайте лишень,— скрикнув пастор, і очі його радісно заблищали,— послухайте, пані Лізо, чому ви його так не любите, цього чарівного розумного хлопчика? Я вже бачу, ви не дасте собі ради з ним і не любитимете його, хоч би який він був гарний та розумний. Послухайте, пані Лізо, віддайте мені його на виховання. При ваших тяжких нестатках хлопець для вас великий тягар, а я буду радий виховати його, як свого власного сина!

Ліза отетеріла з подиву і, не вірячи своїм вухам, перепитала:

— Ох любий панотченьку, невже ж ви справді берете цю малу потвору на виховання?

Та чим більше жінка казала пасторові про потворність свого сина-каліки, тим завзятіше той запевняв її, що вона в своїй дурній сліпоті зовсім не заслуговує на такий Господній дарунок. Нарешті, розгнівавшись, він схопив малого Цахеса на руки, побіг до хати й засунув за собою двері.

А пані Ліза стояла, немов скам'янівши, перед дверима пасторового дому й не знала, що їй про все це думати й гадати.

— І що це скоїлося з шановним панотцем,— мовила вона сама до себе,— що він так уподобав малого Цахеса і вважає бридкого карлика за гарного розумного хлопчика? Ну, хай бог допоможе любому панотцеві, що зняв із плечей моїх такий тягар та переклав на свої!

І, взявши короб на спину, пані Ліза весело й безтурботно побралася далі своєю дорогою.

...

Коли б я, ласкавий читачу, й хотів тепер зберегти в таємниці, хто ж така панна фон Рожа-Гожа, або, як вона часом називала себе, Рожа-Гожа-Зеленава, то ти, напевне, й сам здогадався б, що вона була не звичайна собі жінка. Бо саме вона, погладивши та розчесавши чуба малому Цахесові, таємниче подіяла на нього, і він видався добросердому пасторові таким гарним та розумним хлоп'ям, що той зразу ж узяв його за рідного сина... Панна фон Рожа-Гожа не хто інша, як славетна, на весь світ відома фея Рожабельверде. Справа стояла ось як.

На всьому широкому світі навряд чи можна знайти ще таку пречудесну країну, як маленьке князівство, де перебувала панна фон Рожа-Гожа — одне слово, де сталось усе те, про що я тобі, любий читачу, саме й хочу докладніше розповісти.

Оточена високими горами, вкрита зеленими, пахучими лісами та квітучими луками, оздоблена дзвінками потоками та веселими водоспадами, нехай навіть і без жодного міста, зате з привітними селами, а подекуди й замками, країна та схожа була на дивовижний прекрасний сад, де мешканці немовби гуляли задля своєї втіхи, не відаючи тяжких життєвих турбот. Кожний знав, що в країні володарював князь Деметрій, але ніхто не відчував його влади, і всі були тим дуже вдоволені. Особи, що полюбляють свободу в усіх її проявах, чудесні краєвиди, лагідний клімат, не могли б вибрати кращого місця для життя, ніж те князівство, отож і сталося так, що серед інших оселилися тут і прекрасні феї, а феям тепло і свобода, як відомо, найбільше до серця. Якраз вони були причиною, що майже в кожному селі, а особливо в лісах, дуже часто траплялися найприємніші дива і що кожний мешканець країни щиро вірив у дивовижне і, навіть сам того не відаючи, через те був веселим, добрим громадянином.

Деметрій помер, і країною став володарювати молодий Пафнутій. Ще за батькового життя Пафнутія мучила таємна внутрішня гризота через те, що народ і країна були такі жахливо занедбані і темні. Він почав керувати посправжньому і негайно ж призначив на першого міністра країни свого камердинера Андреса, що якимось, коли Пафнутій забув гаманця з грішми в корчмі за горами, позичив йому шість дукатів і тим визволив його з великої халепи.

— Я хочу володарювати, мій любий! — сказав йому Пафнутій.

Андрес прочитав з очей свого пана, що діялося в його душі, припав йому до ніг і скрикнув:

— Сір! Велика година пробила. Ви піднімете цю державу з нічного хаосу до блискучих вершин! Сір! Вас благає найвірніший васал. Тисячі голосів бідного, нещасного народу зітхають у цих грудях, промовляють цими устами. Сір! Запровадьте освіту!

Пафнутія вразили до глибини душі високі думки міністра. Він підвів його, палко пригорнув до своїх грудей і, ридаючи, мовив:

— Міністре... Андресе... Я винен тобі шість дукатів... ще більше... своє щастя... свою державу... о вірний, розумний слуго!

Пафнутій хотів негайно ж видрукувати великими літерами і вивісити указ, який би повідомляв, що від цього часу в державі запроваджено освіту і кожний повинен із цим рахуватися, та Андрес вигукнув:

— Найславніший володарю! Так нічого не вийде!

— А як же, мій любий? — запитав Пафнутій.

— Бачите, найласкавіший пане, чинність вашого князівського указу про освіту може бути ганебно зведена нанівець, якщо ми не поєднаємо його ще з деякими заходами. Перше ніж розпочнемо освіту, себто перше ніж вирубаємо навколишні ліси, зробимо річку судноплавною, розведемо картоплю, полагодимо школи, понасаджуємо тополь і акацій, молодь навчимо співати на два голоси вранішніх та вечірніх пісень, прокладемо дороги й накажемо прищепити віспу, треба буде вигнати з країни всіх людей небезпечних настроїв, що самі не слухаються розуму і інших зводять з глузду своїми витребеньками. Ви читали «Тисячу й одну ніч», найясніший князю, бо я знаю, що покійний князь, ваш батько, любив такі шкідливі книжки. Ну от! Із тієї препоганої книжки ви, напевне, вже знаєте про так званих фей, але, мабуть, і гадки не маєте, що чимало тих небезпечних осіб поселилося й чинить усілякі неподобства у вашій власній любій країні.

— Як? Що ти кажеш?.. Феї — в моїй країні? — закричав князь, побілівши як крейда, і похилився на спинку крісла.

— Спокійно, мій ласкавий пане, спокійно, якщо ми хочемо розумно розпочати боротьбу з цими ворогами освіти. Авжеж! Я їх називаю ворогами освіти, бо тільки вони, зловживаючи добрістю вашого небіжчика батька, призвели до того, що наша люба держава ще й досі залишається у цілковитій темряві. Вони роблять різні небезпечні дива і не бояться під назвою поезії таємно поширювати отруту, яка робить людей зовсім нездатними до слугування освіти. Потім у них такі обурливі звички, що вже через саме це їх неможливо терпіти в жодній культурній державі. Наприклад, вони дійшли до такого зухвальства, що, коли їм тільки заманеться, гуляють собі в повітрі, позапрягавши у візки крилатих коней! Отож, ласкавий пане, як тільки буде проголошено освіту,— тоді геть усіх фей з країни.

Пафнутій був страшенно задоволений із пропозицій свого міністра, і вже на другий день було запроваджено все, про що між ними говорилося. На розі кожної вулиці красувався указ про запровадження освіти, а поліція вдиралася до палаців фей, конфісковувала їхнє майно, а самих їх арештовувала.

Бог його знає, як сталося, що фея Рожабельверде, єдина з усіх, за кілька годин до того, як запровадили освіту, довідалась про все і встигла випустити своїх лебедів на волю і приховати свої магічні трояндові кущі та інші коштовності... А коли Пафнутій, даючи приклад, особисто прищепив віспу всім телепням у найближчому селі, фея підстерегла-таки князя в лісі. Тут вона дотепною мовою, а переважно деякими зловісними штуками, які їй пощастило приховати від поліції, так загнала князя на слизьке, що він почав Христом-богом благати її вдовольнитися єдиним у країні, а тому найкращим притулком для панночок, де вона, незважаючи на указ про освіту, могла б порядкувати, як собі схоче.

Фея Рожабельверде прийняла пропозицію і таким чином попала в притулок для благородних дівчат, де вона, як про це вже було сказано, назвалася панною фон Рожа-Гожа-Зеленава...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ (скорочено)

...Фабіан взяв свого друга Бальтазара під руку й швиденько подався з ним далі. Тільки-но вони вийшли з гущавини на шлях, що пролягав серединою лісу, як Фабіан помітив удалині коня без вершника, що в хмарі куряви мчав просто на них.

— Глянь! — скрикнув він, уриваючи свою мову.— Глянь! Мабуть, та проклятуша шкапа скинула свого їздця. Треба її впіймати і відшукати вершника в лісі.

Сказавши це, він став посеред дороги.

Шкапа підбігала чимраз ближче, і вже видно було, що по обидва боки її теліпаються ботфорти, а на сідлі вовтузиться й рухається щось чорне. Раптом коло самого Фабіана розляглося голосне й довге:

— Тпр-р-р-р! Тпр-р-р-р!

Тієї ж миті коло його голови майнула пара ботфортів, і якась чудернацька маленька річ покотилась йому під ноги. Великий кінь став, наче вкопаний, і, витягнувши шию, почав обнюхувати свого маленького господаря, що борсався в піску, аж поки насилу звівся на ноги. Голова в малюка ховалася між високими плечима, а великий горб на спині й на грудях і довгі павучі ніжки надавали йому вигляду настрошеного на виделку яблука.

Коли Фабіан побачив перед собою маленьку потвору, він голосно зареготав. Та малюк, сердито натягнувши на самі очі берета, якого щойно підняв з землі, пронизав Фабіана лютим поглядом і запитав хрипким голосом:

— Чи це дорога на Керепес?

— Так, добродію! — лагідно відповів Бальтазар і подав малюкові ботфорти.

Та малюк марно намагався взутися в них. Він раз у раз спотикався і, стогнучи, падав у пісок. Бальтазар поставив чоботи рядком, легенько підняв малюка вгору і так само легенько спустив його вниз, встромивши йому ніжки в широкі й важкі ботфорти. Малюк з гордим виглядом, одну руку вперши в бік, а другу приклавши до берета, вигукнув:

— Дякую, мій пане! — І, підійшовши до коня, він узяв його за вуздечку. Та знову ж таки дарма він намагався дістати стремено й видряпатися на коня. Бальтазар так само поважно й лагідно підійшов до нього й підсадив. Та малюк, мабуть, занадто розігнався в сідло, бо ту мить, коли він хотів сісти, перекинувся і впав із другого боку додолу.

— Не так спритно, найласкавіший мосьє! — вигукнув Фабіан і знов гучно зареготав.

— Чорт вам найласкавіший мосьє, а не я! — люто крикнув малюк, обтрушуючи пісок з одягу.— Я студіозус, і коли й ви також, то ви образили мене, сміючись мені у вічі! Тому завтра в Керепесі мусите зі мною битися!

— Отуди в біса! — скрикнув Фабіан.— Оце-то відчайдушний студіозус, хлопець хоч куди, і хоробрий, і про студентську честь дбає!

Сказавши це, він підняв малюка вгору і посадив на коня, який миттю подався далі зі своїм господарем. Фабіан аж за боки взявся, мало не лускаючи зі сміху.

— Жорстоко,— сказав Бальтазар,— висміювати людину, що її природа так жахливо скривдила, як цього малого вершника. Коли він справді студент, то ти мусиш із ним битися, ще й до того на пістолях.

— Як поважно,— сказав Фабіан,— як поважно й похмуро ти все це сприймаєш, мій любий Бальтазаре. Я ніколи й гадки не мав глузувати з каліцтва. Але скажи мені, чи ж личить такому горбаневі з мізинчик завбільшки сидіти на коні, через шию якого він і не визирне? Чому він уліз у такі величезні ботфорти? Чи личить йому носити той чудернацький оксамитовий берет? Чи сміє він так бундючитись та пишатися? Чи сміє він звертатися до нас таким по-варварському хрипким голосом? Чи сміє, питаюсь я, і чи не маю я права поглузувати з нього, як із справжнісінького блазня? Але мені треба бігти, я мушу подивитися на веремію, яка зчиниться на вулицях, коли той лицар-студіозус в'їде до міста на своєму баскому коні. Бувай здоров!

І Фабіан щодуху подався через ліс до міста.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ (скорочено)

Кандіда [*донька професора Моша Терпіна, кохана Бальтазара – О.К.*], хоч би на чию думку, була гарна, як намальована, з променистими очима, що аж серце пронизували, з пухкими рожевими губками. Щоправда, я забув, біляві чи каштанові були в неї коси, які вона прегарно заплітала і химерно вкладала на голові, тільки дуже добре пам'ятаю їхню дивну особливість: що довше на них дивишся, то вони стають темніші. Це була струнка, висока на зріст, легка в рухах дівчина, сама лагідність і грація, особливо в веселому товаристві, а за всіма цими принадами вже й не дуже помічалось, що руки й ноги в неї могли б бути трохи й менші. До того ж Кандіда читала «Вільгельма Мейстера» Гете, Шиллерові вірші та «Чарівний перстень» Фуке і встигла вже забути майже все, про що там писалося. Вона цілком пристойно грала на фортепіано, навіть часом підспівувала собі... А коли вже вам хочеться у цієї милої дівчини конче знайти й вади, то хіба що вона мала занижкий голос, дуже тісно шнурувалась, довго раділа з нового капелюшка та забагато їла тістечок із чаєм.

Заполонений думками про кохану, Бальтазар сів до столу і скомпонував чимало пристойних, милозвучних віршів, де описав свій стан у містичній історії соловейкового кохання до пурпурової рожі. Він надумав їх узяти з собою на літературне чаювання до Моша Терпіна, щоб там при першій нагоді вразити беззахисне Кандідине серце.

Серце в Бальтазара затремтіло з захоплення, коли в Терпіновім домі назустріч йому вийшла Кандіда, одягнена в давньонімецький дівочий убір,

привітна й зваблива в погляді й у слові, у всій своїй істоті, як, зрештою, і завжди. «Моя ти дівчино-чарівниченько!» — зітхнув Бальтазар у глибині душі, коли Кандіда, сама люба Кандіда, піднесла йому чашку гарячого чаю. А Кандіда подивилася на нього променистими очима й промовила:

— Ось ром, сухарі й коржики, любий пане Бальтазаре! Пригощайтесь, будь ласка, беріть, що вам до вподоби!

Та замість того, щоб хоч глянути на ром, сухарі чи коржики, а не те що пригощатися, захоплений Бальтазар не міг одвести очей, повних болісної туги й найщирішого кохання, від милої дівчини і марно шукав слів, якими б міг висловити найглибші почуття своєї душі.

Коли це з сусідньої кімнати назустріч їм вийшов професор Мош Терпін, ведучи за руку маленького чудернацького чоловічка, і голосно вигукнув:

— Дами й панове, рекомендую вам обдарованого надзвичайними здібностями юнака, якому не важко буде здобути вашу прихильність і вашу повагу. Це молодий пан Цинобер, який щойно вчора прибув до нашого університету і має намір студіювати право!

Фабіан та Бальтазар із першого погляду впізнали в ньому чудернацького карлика, що коло брами мало не наїхав на них і впав з коня.

— Мабуть, мені доведеться,— тихо промовив Фабіан до Бальтазара,— битися на сопілках чи, може, на шилах! Бо іншої зброї я не можу вжити проти такого жажливого супротивника.

— Посоромся,— відповів Бальтазар,— посоромся так глузувати з нещасної людини, обдарованої, як ти чув, винятковими здібностями. — Він підійшов до малюка й сказав:

— Я сподіваюсь, любий добродію Цинобере, що вам не сталося нічого поганого, коли ви вчора впали з коня?

Але Цинобер сперся на маленьку паличку, яку держав у руці, підвівся навшпиньки якомога вище, так, що сягнув Бальтазарові майже до пояса, задер голову, глянув угору шаленими очима, що іскрилися, мов у kota, і сказав дивним рипучим голосом:

— Я не знаю, чого ви хочете, про що говорите, добродію! Я з коня впав? Ви не знаєте, певне, що я найкращий їздець, який тільки може бути, що я ніколи з коня не падаю, що я навчав офіцерів та солдатів верхової їзди! Я з коня впав!

9. Ілюстрації Степана Барішпольця.

Він хотів швидко повернутись, та паличка, на яку він опирався, вислизнула у нього з рук, і малюк полетів шкереберть Бальтазарові під ноги. Бальтазар кинувся допомогти йому і якимось ненароком торкнувся його голови. Малюк так пронизливо заверещав,

що аж луна пішла по всій залі, і гості злякано посхоплювались

із своїх місць. Бальтазара оточили й почали питати одне поперед одного, чого це він так жахливо кричав.

— Не ображайтесь, любий пане Бальтазаре,— сказав професор Мош Терпін,— але це був таки чудернацький жарт. Ви, мабуть, хотіли, щоб ми подумали, ніби тут хтось наступив котові на хвіст!

Кандіда, виливши цілий флакон нюхальної води на знепритомнілу даму, сказала тихо Бальтазарові:

— Бачите, якого лиха ви накоїли своїм огидним нявканням, любий пане Бальтазаре!

А той зовсім не знав, що сталося. Почервонівши з сорому й досади, він не міг вимовити й слова, щоб сказати, що це ж малюк Цинобер, а не він, так жахливо нявкав.

Добрій Кандіді стало жаль Бальтазара, що стояв перед нею геть збентежений. Вона подала йому руку й прошепотіла, лагідно усміхаючись:

— Але й кумедні бувають люди, так страшенно бояться котів!

Бальтазар палко притиснув Кандідину руку до своїх уст. Її блакитні очі лагідно дивились на нього. Бальтазар почував себе на сьомому небі і більше не думав ні про Цинобера, ні про котячий нявкіт.

Бальтазар вийняв чистенько переписаний рукопис і почав читати. Його власний твір, що таки справді вилився з глибини поетичної душі, надихав його щораз більше. Він читав усе палкіше, виливаючи всю пристрасть свого закоханого серця. Він затремтів з радощів, коли тихі зітхання, ледве чутні жіночі «Ах» або чоловічі «Чудово... Надзвичайно... Божественно!» переконали його, що поема захопила всіх.

Нарешті він закінчив. Тоді всі загукали:

— Який вірш! Які думки! Яка уява! Яка милозвучність! Дякуємо! Дякуємо вам, найдорожчий пане Цинобере, за божественну насолоду!

— Що? Як? — скрикнув Бальтазар, але ніхто на нього не звернув уваги, бо всі ринули до Цинобера, що сидів на канапі, надувшись, як малий індик, і огидним голосом рипів:

— Будь ласка... будь ласка... коли вам до вподоби... це ж дрібниця, яку я похапцем написав минулої ночі.

І тоді встала Кандіда, підійшла, полум'яніючи, як жар, до малюка і поцілувала його в гидезний рот із синіми губами.

— Так,— скрикнув тоді Бальтазар, немов охоплений раптовим шаленством,— так, Цинобере, божественний Цинобере, ти склав зворушливі вірші про соловейка та пурпурову рожу і тобі належить чудова нагорода, яку ти отримав!

Серед товариства був також юний принц Грегор, що вчився в університеті. Принц був прегарної вроди — кращої годі собі й уявити, а поведінки такої шляхетної і невимушеної, що зразу виявлялось і його високе походження, і звичка бувати в найвищих колах. Тепер принц не відходив від Цинобера і над усяку міру вихваляв його і як найкращого поета, і як найдотепнішого фізика. Чудно було дивитися на них, як вони стояли вкупі.

10. Сцена з вистави «Маленький Цахес» у Дюссельдорфському ляльковому театрі. 2019

Поряд із струнким Грегором малесенький карлик, що, високо задерши носа, ледве тримався на тоненьких ніжках, мав химерний вигляд. Очі всіх жінок були спрямовані туди, але не на принца, а на малюка...

Професор Мош Терпін підійшов до

Бальтазара й запитав:

— Ну, що ви скажете про любого Цинобера? В нього багато чого є за душею, і коли я пильно гляну на нього, то відчуваю, що він не простий собі юнак. Пастор, що його виховав і мені рекомендував, висловився про його походження дуже загадково. Бо ж гляньте тільки на його величну постать, на його благородну, невимушену поведінку. Він, напевне, князівської крові, а можливо, що й королівський син!

Тієї миті сповістили, що вечеря готова. Цинобер пришкандибав до Кандіди, незграбно схопив її за руку й повів у їдальню.

Як несамовитий, кинувся нещасний Бальтазар темної ночі, крізь бурю й дощ додому.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ (скорочено)

Професор Мош Терпін аж млів від радості.

— Чи міг я,— казав він сам до себе,— чи міг я сподіватися більшого щастя, як те, що шановний таємний радник прийшов до мене в дім ще

11. Маленький Цинобер на колінах у феї. Малюнок Діани Рінго. 2021

студентом? Він одружиться з моєю донькою і буде моїм зятем. Через нього я доскочу ласки в найсвітлішого князя і піднімусь драбиною, якою піднімається і мій чудовий Циноберик. Щоправда, я й сам часом не збагну, як це така дівчина, як моя Кандіда, могла до нестями закохатися в малюка. Бо

звичайно жінки звертають увагу більше на гарну зовнішність, аніж на особливі духовні якості, а я іноді як придивлюся до цього радника в особливих справах, то мені здається, що його не можна назвати дуже гарним...

Мош Терпін казав правду. Кандіда виявляла надзвичайну прихильність до малюка, і коли дехто з тих, на кого Цинобер не міг наслати мани, натякав їй, що таємний радник в особливих справах — шкідлива, бридка потвора, вона миттю звертала розмову на чудові кучері, якими наділила його природа.

...

Таємний радник в особливих справах жив у прегарному будинку з іще кращим садом, посеред якого була галявина, оточена густими кущами, де квітли чудові троянди. Люди помітили, що Цинобер через кожні дев'ять днів тихенько вставав на світанку, хоч як йому було важко, сам, без служника, одягався, спускався в сад і зникав у кущах, які оточували галявинку.

Коли він прийшов на моріжок із трояндами, над кущами неначе забринів вітерець, і троянди запахи ще чутніше. Якась прекрасна жінка в серпанку, з крильми за плечима, спустилася додолу, сіла на гарний стілець, що стояв серед трояндових кущів, і, тихо промовивши: «Йди, моя люба дитино», почала розчісувати золотим гребінцем довгі кучері, що спадали йому аж на спину. Здавалось, малюкові було дуже приємно. Так тривало, мабуть, хвилин п'ять, потім чарівниця ще раз провела пальцем уздовж його тім'я, і Пульхер та Адріан [друзі Балтазара – О.К.] помітили на голові в Цинобера вузьку, блискучу, як вогонь, смугу. Тоді жінка сказала:

— Ну, прощай, любий хлопчику! Будь розумним, яким тільки зможеш!

Малюк сказав:

— Бувайте, матусю, я й так розумний, вам нема чого казати це щоразу.

...

Доктор Альпанус [*чарівник – О.К.*] замислено дивився з вікна своєї вілли в парк. Цілісіньку ніч він тільки те й робив, що складав Бальтазарів гороскоп, а разом довідався дещо й про малого Цинобера. Та найважливішим здавалося йому те, що трапилося з малюком у саду, коли його застукали там Пульхер з Адріаном. Проспер Альпанус хотів саме погукати своїх однорогів, коли це раптом заторохтіла якась карета і зупинилась перед брамою парку. Служник доповів, що з ним бажає поговорити панна фон Рожа-Гожа.

— Ласкаво прошу,— сказав Проспер Альпанус, і дама ввійшла до кімнати.

Вона була в довгій чорній сукні, обличчя її ховав серпанок. Проспер Альпанус, охоплений дивним передчуттям, узяв свій ціпок і спрямував блискучий промінь головки на даму. І враз навколо неї немовби замиготіла блискавка, і панна в її сяйві постала в легкім, білім убранні, з мерехтливими, прозорими крильми за спиною, з білими й червоними трояндами в косах.

— Еге! — прошепотів Проспер і сховав ціпок під шлейфом.

Тієї ж миті дама знову постала перед ним у тому самому вбранні, що й прийшла.

Проспер Альпанус чемно запросив її сідати. Панна фон Рожа-Гожа сказала, що вже давно мала намір відвідати пана доктора в його домі за містом, щоб познайомитися з тим, хто у всіх навколо здобув славу як дуже добродійний мудрець. Напевне, він не відмовить їй і погодиться взяти під свій лікарський нагляд розташований недалеко притулок для шляхетних дівчат. Проспер Альпанус чемно відповів, що хоч і давно вже залишив практику, але, як виняток, згоден відвідувати притулок, якщо буде потреба, а потім запитав, чи сама вона, панна фон Рожа-Гожа не скаржиться часом на яку-небудь хворобу. Панна запевнила, що ні, тільки часом її крутить у суглобах, як вона змерзне вранці надворі, але тепер почуває себе цілком здоровою. І вона почала якусь байдужу розмову.

— Ви, здається,— почала панна,— ви, здається, пане докторе, читали якусь цікаву книжку, коли я увійшла?

— Таки й справді,— відповів доктор,— у цій книжці пишеться про найдивовижніші речі.

Він хотів розгорнути маленьку книжку в позолоченій оправі, що лежала перед ним на столі, але марно — вона, ляснувши, щоразу згорталася знову.

— Отакої,— сказав Проспер Альпанус.— А чи не спробуйте часом ви, моя шановна панно, дати раду з цією свавільною книжкою?

І він подав їй книжку. Але щойно панна торкнулась до неї, як книжка сама розгорнулася, аркуші розсипались, побільшали й зашурхотіли по всій кімнаті.

Панна злякано відсахнулася. Тоді доктор міцно згорнув книжку, і всі аркуші зникли.

— Однак,— мовив Проспер Альпанус, лагідно усміхаючись, — навіщо нам гайнувати час на такі жалюгідні штуки? Адже ж те, що ми зараз робимо,— звичайнісінькі розваги за столом, краще перейдемо до поважніших речей.

— Мені вже треба йти! — крикнула панна і встала.

— Е, ні,— сказав Проспер Альпанус,— ви не підете без мого дозволу, бо мушу вам сказати, шановна добродійко, що ви тепер цілком у моїй владі.

— У вашій владі?— гнівно вигукнула панна.— Безглузда похвальба!

І вона розгорнула своє шовкове вбрання та й знялася під стелю, як чудовий чорний метелик. А доктор Альпанус тієї ж миті задзижчав і забринів слідом за нею, як великий жук-рогач. Цілком знеможений метелик спустився на підлогу й перекинувся маленькою мишкою. Але жук-рогач стрибнув за нею сірим котом. Мишка знялася знов, як блискучий колібрі, тоді навколо дому загуділи якісь дивні голоси і різні чудернацькі комахи з'явилися і задзижчали в повітрі, а разом з ними дивне лісове птаство, наче золота мережа завісила вікна. Цим разом фея Рожа-Гожа-Зеленава з'явилась у всій своїй пишноті та величі, в осяйному білому вбранні, підперезана блискучим діамантовим поясом, з білими й червоними трояндами в чорних косах і стала посеред кімнати. А перед нею стояв маг у золотом гаптованій мантиї, з блискучою короною на голові, тримаючи в руці ціпок із вогненно-променистою головкою. Рожа-Гожа-Зеленава ступила до мага, але раптом з її кіс упав золотий гребінець і розбився, наче скляний, на мармуровій підлозі.

— Горе мені! Горе мені! — скрикнула фея.

І раптом вони знову опинилися за столом, патронеса фон Рожа-Гожа у довгій чорній сукні, а навпроти неї доктор Проспер Альпанус.

— Я гадаю,— спокійно мовив Проспер Альпанус, наливаючи чудесну гарячу каву,— я гадаю, вельмишановна панно, що ми вже тепер досить знаємо одне одного. Мені дуже шкода, що ваш прекрасний гребінець розбився на моїй твердій підлозі.

— Я сама винна,— сказала панна, попиваючи з задоволенням каву,— що не догледіла. Але ж, дорогий докторе, як могло статися, що ми з вами досі не були знайомі, що й досі наші дороги ніде не перетнулися?

— Різне виховання, шановна панно,— відповів Проспер Альпанус,— різне виховання, на жаль, цьому виною. Тим часом як ви, щедро обдарована талантами дівчина, могли в Джінністані цілком покластися на свою багату натуру, я, бідолашний студент, замкнутий у пірамідах, слухав лекції у професора Зороастра, такого собі старого шкарбуна, який, проте, страшенно багато знав. За панування достойного князя Деметрія я оселився в цій маленькій, чудовій країні.

— Як,— здивувалася панна,— і вас не вигнали, коли князь Пафнутій запроваджував освіту?

— Авжеж, ні,— відповів Проспер,— мені, навпаки, пощастило цілком заховати своє власне Я, бо я намагався виявити особливі знання в різних рукописах, які я тоді поширював. Я там доводив, що без волі князя не може бути ні грому, ні блискавки, що ми за гарну годину чи добрий урожай маємо завдячувати тільки зусиллям князя та його дворян, бо вони десь там, у залах, дуже мудро радять раду, тим часом як простий люд у полі лише оре й сіє. Князь Пафнутій призначив мене тоді таємним верховним президентом освіти — я ту посаду скинув разом із своєю машкарою, як важкий тягар, коли минула буря. Потай я робив добро, скільки міг. Себто те, що ми з вами, шановна панно, вважаємо за добро.

— Докторе! — вигукнула панна, і сльози покотилися їй з очей.— Докторе, ви найшляхетніша людина! Чого ж ви так жорстоко переслідуєте мого вихованця?

— Ви, люба панно,— відповів на це доктор,— ви піддалися своїй природженій доброті і гайнуєте свій хист на нікчому. Цинобер є й буде, незважаючи на вашу ласкаву допомогу, малим потворним негідником, який тепер, коли розбився ваш золотий гребінець, відданий цілком у мої руки.

— Змилуйтеся над ним, докторе,— попросила панна.

— А подивіться-но, будь ласка, сюди,— сказав Проспер, показуючи їй Бальтазарів гороскоп, який він склав.

Панна глянула і жалібно вигукнула:

— Ну, коли така справа, то я мушу поступитися перед вищою силою. Бідний Цинобер!..

РОЗДІЛ СЬОМИЙ (скорочено)

...Доктор торкнувся до юнакового чола чудовою блискучою квіткою, і тієї ж миті серце Бальтазарове загорілося новою бадьорістю.

12. Ілюстрація Вячеслава Єрка.

— Ти, Бальтазаре,— сказав Проспер Альпанус лагідним голосом,— дуже несправедливий до мене... Отож до справи! Знай же, що Цинобер — це жалюгідний каліка, син однієї бідної селянки, і що зветься він, власне, малюк Цахес. Тільки з пихи узяв він пишне ім'я Цинобер. Патронеса фон Рожа-Гожа, чи, власне, славетна фея Рожабельверде, бо це саме вона й є, знайшла малу потвору на дорозі. Фея так думала: коли природа, немов мачуха, скривдила його, то вона нагородить малого дивним таємничим

даром, завдяки якому все, що хтось доброго подумає, скаже чи зробить у його присутності, йтиме на його рахунок, ба навіть сам він у товаристві освічених, розумних, дотепних людей буде шанований як освічений, розумний, дотепний, і взагалі його матимуть за найкращого з тих, серед кого він перебуватиме.

Ці дивні чари сховані в трьох вогненно-блискучих волосках, що тягнуться через малюкове тім'я. Кожний дотик до тих волосків, як і взагалі до голови, для нього болючий, навіть згубний. Тому фея і зробила його чуб густим і кучерявим... Тепер вся річ у тому, щоб вирвати ті вогнисто-червоні волоски, і Цинобер знов перетвориться на ніщо! Тобі, мій милий Бальтазаре, призначено знищити ті чари. Ти сміливий, дужий, спритний. Ти зробиш це так, як треба. Візьми це маленьке відшліфоване скельце, підійди близько до малого Цинобера, де б ти його не зустрів, пильно подивись через це скельце на його голову і виразно побачиш, як три червоних волоски окремо від решти тягнуться через його голову. Міцно схопи їх, не зважай на пронизливий котячий вереск, який він зчинить, вирви разом усі три і там же, на місці, спали. Треба всі волоски вирвати разом і негайно їх спалити, а то вони можуть наробити ще всілякого лиха.

— Я люблю,— повів далі Проспер Альпанус,— люблю юнаків, які так, як ти оце, Бальтазаре, в чистому серці своєму носять тугу й кохання і в грудях у яких ще звучать акорди, що лунали в далекій країні, повній божественних див,— у моїй вітчизні. Щасливці, обдаровані цією внутрішньою музикою,— єдині, кого можна назвати поетами, хоча багатьох з них і лають за те. Я знаю, мій любий Бальтазаре, тобі часом здається, ніби ти розумієш дзюркіт струмочків, шум дерев, навіть здається, ніби полум'яна вечірня зоря промовляє до тебе словами! Атож, Бальтазаре, в такі хвилини ти

справді розумієш дивовижні голоси природи, бо в твоїй власній душі здійснюється божественний звук, який зроджує чудова гармонія найпотаємніших глибин природи. Ти граєш на фортепіано, о поете, тож знаєш, що на кожний звук відгукуються споріднені йому звуки. Цей закон природи є щось більше, ніж просто порівняння.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ (скорочено)

Рано-вранці внизу в міністровім домі зчинився гвалт. Якась стара селянка, одягнута в давно вилянула святкову сукню, пропхалася в дім і напосілася на швейцара, щоб той негайно пустив її до синочка, до малого Цахеса. Швейцар сказав їй, що тут живе його вельможність пан міністр фон Цинобер. Але жінка, немов збожеволівши з радощів, закричала, що пан міністр і є її коханий синочок. Жінку, яку всі вважали за божевільну, виштовхали з дому.

Сіла жінка на кам'яних сходах будинку з другого боку вулиці і почала плакати й нарікати, що лиха челядь не хоче пустити її до милого синочка, який став тепер міністром. Жінка не зводила очей з Циноберових вікон. Аж раптом вона голосно засміялася, радісно заплескала в долоні й вигукнула:

— Онде він, онде, моє серденько, мій гномичок, доброго ранку, маленький Цахесе!

Всі глянули туди і побачили малюка Цинобера, що стояв біля вікна, яке сягало до самої підлоги. Всю його постать було добре видно крізь великі шибки, глядачі зареготали й почали щосили кричати:

— Малюк Цахес! Малюк Цахес! Гляньте-но на того маленького причепуреного павіана, на ту химерну потвору!

...Тим часом, бозна-звідки і як, між людьми пішла глуха чутка, що маленька, смішна потвора таки справді малюк Цахес, який прибрав горде ім'я Цинобер і проліз нагору ганебною брехнею та ошуканством. Щораз голосніше здійснювався крик:

— Геть тварюку! Геть! Здерти з нього міністерський сюртук! Замкнути в клітку! Показувати його за гроші на ярмарках! — І люди почали вибивати двері.

...Цинобер зник безслідно, беззвучно. Галас надворі трохи затих.

— Заколот, здається, вщух,— мовив камердинер.— Ну, тепер його вельможність, напевне, вийдуть із свого сховку.

Він кинув навколо допитливим оком і раптом помітив, що з однієї гарної срібної посудини з вушком, яка завжди стояла біля туалету, стирчать маленькі, тоненькі ніжки.

— Боже, боже,— вжахнувся камердинер.— Боже, боже, коли я не помиляюся, то це ніжки його вельможності. Ваша вельможність! Що ви там робите на дні?

Та Цинобер не озивався. Камердинер побачив, що його вельможності загрожує небезпека й що пора вже відкинути вбік усі церемонії. Він схопив Цинобера за ніжки... І витяг. Ах, мертві, мертві були його вельможність!

До кімнати ввійшла панна фон Рожа-Гожа. Спочатку вона, бозна-яким чином, заспокоїла людей. Тепер підійшла до мертвого Цинобера, а слідом за нею з'явилася й стара Ліза, рідна мати маленького Цахеса. Мертвий Цинобер здавався тепер кращим, ніж будь-коли в житті. Маленькі очиці були заплющені, носик білий, на вустах застигла легенька лагідна усмішка. Але найперше впадало в око його темно-каштанове волосся, що лягало на плечі чудовими кучерями. Панна погладила малюка по голові, і миттю в чубі тьмяно заблищала червона смужка.

— О, — сказала панна, — бідний Цахесе! Пасинку природи! Я бажала тобі добра! Можливо, я помилялася, думаючи, що чудесний зовнішній хист, яким я тебе обдарувала, осяє благодотворним променем твою душу і збудить внутрішній голос, що скаже тобі: «Ти не той, за кого тебе вважають, тож намагайся зрівнятися з людиною, на чийх крилах ти, безкрила каліко, підносишся!» Але ніякий внутрішній голос у тобі не прокинувся. Твій зашкарублий, мертвий дух не зміг підвестись, ти не позбувся своєї дурості, невихованості. Ах, якби ти залишився тільки маленьким нікчемом, невеличким, неотесаним невігласом, ти уникнув би ганебної смерті! Спи спокійно, маленький Цахесе!

Князь підніс до очей хусточку і схлипнув, міністри зробили те саме, і всі рушили до виходу. Біля дверей стояла стара Ліза. Вона повісила на руку кілька вінків золотистої цибулі, такої гарної, що кращої й бути не може. Князь випадково глянув на неї, зупинився, скорбота зійшла з його обличчя, він лагідно усміхнувся й промовив:

— Скільки живу на світі, то ще не бачив такої чудової цибулі. Вона, мабуть, і на смак найкраща. Ви продаєте її, бабусю?

— Еге ж, продаю, — відповіла Ліза, низько вклоняючись, — продаю, ваша вельможність. Оце тільки цибулею і заробляю собі на шматок хліба. Вона солодка, як чистий мед. Чи не покуштуєте часом, ласкавий пане?

І вона подала князеві вінок найкращої, найблискучішої цибулі. Той узяв його, прицмокнув і гукнув:

— Камергери, а дайте-но мені хто-небудь ножика! Отримавши ножика, князь ретельно обчистив цибулину і трохи покуштував із середини.

— Яка смачна! Яка солодка! Яка міцна! Яка пекуча! — скрикнув він, і очі його радісно заблищали.— Мені здається, що я бачу перед собою небіжчика Цинобера, який мені киває і шепоче: «Купуйте, їжте цю цибулю, князю, на благо держави!»

Князь дав старій Лізі кілька золотих, і камергерам довелося розтикати по кишенях цілий вінок цибулі. І це ще не все: він наказав, щоб тільки стара Ліза постачала цибулю йому на сніданок. Отак мати малого Цахеса, правда, не розбагатівши, вибилась із злиднів, із усіх нестатків, напевне вже не без допомоги таємничих чарів доброї феї Рожабельверде.

Похорон міністра Цинобера був одним із найпишніших, які будь-коли доводилось бачити в Керепесі; князь, усі кавалери ордена Зелено-плямистого Тигра йшли за небіжчиком у глибокій жалобі. Дзвонили в усі дзвони, навіть вистрілили кілька разів із двох гармат, що їх князь придбав за великі гроші для феєрверку. Городяни, селяни — всі плакали, голосили, що держава втратила свою найкращу підпору і що, мабуть, ніколи вже не стане біля керма влади людина такого глибокого розуму, такої великої душі, такого доброго серця, перейнятого турботою про загальне добро, як Цинобер.

РОЗДІЛ ОСТАННІЙ (скорочено)

Власне, історію трагічної смерті малого Цинобера можна було б на цьому й закінчити. Але чи не краще буде замість сумного похорону поставити на кінці радісне весілля?

Бальтазарове весілля святкували в приміській віллі. І він, і його друзі Фабіан і Пульхер — геть усі дивувалися з надзвичайної краси нареченої, з чарівної зваби, що променіла від її вбрання, від усієї постаті. То справді її оточували чари, бо сама фея Рожабельверде прибула на весілля як патронеса Рожа-Гожа; вона ж таки і вбрала її, та ще й прикрасила найкращими трояндами. А всім же добре відомо, що вбрання дуже личитиме, коли до нього докладе рук фея. Крім того, Рожабельверде подарувала милій нареченій чудесне магічне намисто, і відколи вона його наділа, то вже ніколи не дратувалася через дрібниці: через погано зав'язаний бант, невдалу зачіску, пляму на білизні тощо. Ця властивість, що походила від намиста, додавала всьому її обличчю веселості й принади.

Молодий і молода були щасливі, як у раю, а проте — так гарно діяли таємні, мудрі чари Альпануса, — вони знаходили час ще й привітно поглянути на друзів, які в них зібралися, і сказати їм ласкаве слово.

Проспер Альпанус устав зі свого стільця й урочисто промовив:

— Коханий Бальтазарє! Мила Кандідо, друзі мої! Настав час... Я мушу з вами розлучитися!

Він підійшов до молодих і тихо заговорив до них. Бальтазар і Кандіда були дуже зворушені. Проспер, мабуть, давав їм різні добрі поради і нарешті щиро обійняв їх обох. Потім обернувся до панни Рожі-Гожі і також тихо заговорив із нею — мабуть, вона давала йому всілякі доручення, пов'язані з чарами і господарством фей, які він охоче взявся виконати.

Бальтазар, пам'ятаючи поради Проспера Альпануса, розумно користувався чудовим приміським маєтком, він справді став добрим поетом, а оскільки й інші властивості маєтку, про які говорив Проспер Альпанус, маючи на увазі милу Кандіду, теж справдилися, бо Кандіда ніколи не здіймала наміста, яке їй подарувала патронеса фон Рожа-Гожа на весіллі, то нічого не бракувало, щоб Бальтазар зажив найщасливішим родинним життям, радісним і веселим, яким тільки може зажити поет із прекрасною молодою дружиною.

Отож казка про малюка Цахеса, прозваного Цинобером, тепер справді має цілком щасливий

КІНЕЦЬ.

Переклад Сидора Сакидона та Євгена Поповича

Словник маловідомих слів

Ботфорти – кавалерійські чоботи з високими халявами.

Вервечка – шнур, мотузка.

Дукат – золота монета.

Камердинер – кімнатний слуга.

Мосьє – увічлива назва чоловіка у франкомовних країнах.

Пастор – священник, проповідник у протестантів.

Патронеса – жінка-покровителька благодійної установи.

П'ядь – давня міра довжини, відстань між кінцями великого і вказівного пальців; приблизно 17,8 см.

Студіозус – старанний студент.

Сюртук – чоловічий верхній двобортний одяг, пальто.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Розкажіть, чому бідкалась селянка Ліза. Що стало найбільшим її горем? Поміркуйте, чи можлива подібна ситуація у реальному житті.
2. Які почуття викликав у вас опис маленького Цахеса? Хто з персонажів твору вирішив допомогти дитині й матері?
3. На прикладах з твору (розділи 1, 3, 6) поясніть, як діяв чарівний дар феї Рожабельверде.

4. Яку країну автор обрав місцем подій? Зачитайте її опис з розділу 1. Чи хотіли б ви мешкати у такій державі? Чому?
5. Що змінилось у країні після смерті князя Деметрія? Складіть перелік реформ, ініційованих князем Пафнутієм та камердинером-міністром Андреасом. Чому про зміни у державі автор розповідає з іронією?
6. У сюжеті твору є прогалини, що характерно для літератури романтизму: на третьому році життя Цахеса всиновив пастор, вдруге на сторінках малюк з'являється вже студентом. Пригадайте першу зустріч Цахеса з Бальтазаром і Фабіаном та визначте, які риси характеру розвинулись у малюка за час зростання.
7. Чому серед усіх дівчат Керепеса Бальтазар закохався саме в доньку професора Моша Терпіна? Чи дійсно Кандіда була до пари юному поетові?
8. Хто прийшов на допомогу Бальтазарові в боротьбі з міністром Цахесом фон Цинобером? Виразно зачитайте епізод битви чарівників. Чому її прогнала Рожабельверде? Коли фея остаточно визнала свою помилку?
9. У який момент народ зрозумів, ким насправді є Цахес фон Цинобер? Чи стало це відкриття уроком для жителів Керепеса?
10. **ДИСКУСІЯ.** У змалюванні Цинобера Гофман застосовує елементи іронії і сатири, поєднує фантастику і карикатуру. У літературі та мистецтві такий прийом називається гротеском. Визначте гротескні риси Крихітки Цахеса. Яким персонажем – комічним чи трагікомічним – він є?
11. Автор зазначає, що закінчив твір розповіддю про радісне весілля. Чи дійсно історія про малюка Цахеса має щасливий кінець?
12. Е.Т.А.Гофман поділяв персонажів своїх творів на ентузіастів (піднесених, духовних людей-мрійників) та філістерів (обмежених, примітивних, корисливих людей). Визначте, хто з персонажів казки «Малюк Цахес...» є ентузіастом, а хто – філістером.
13. Поміркуйте, кого можна назвати *цахесом* у нашому сьогоденні. Розкажіть, як нині суспільство бореться з *цахесами* та відстоює академічну доброчесність.
- 14.

ПІЗНАЄМО СЕБЕ

Твір Ернста Теодора Амадея Гофмана «Крихітка Цахес, на прізвисько Циннобер» змушує нас замислитися: чи завжди те, що блищить, є золотом? Як розрізнити справжню цінність від штучно створеної? І що робити, коли світ, здається, осліплений і не бачить істини? Поміркуйте над запропонованою ситуацією і зробіть свій моральний вибір. Обґрунтуйте свою позицію.

Ситуація «Сліпий вибір». Ваш друг/подруга захопився/захопилася ідеями нового «модного» блогера/блогерки, який постійно публікує яскраві, але

поверхневі відео про «успіх», «легкі гроші» та «секрети щастя». Його/її канал має мільйони підписників, він/вона вважається справжнім гуру. Однак ви помічаєте, що надані поради часто суперечливі, ґрунтуються на маніпуляціях і зовсім не відповідають реальності. Друг/подруга сліпо вірить кожному його/її слову, витрачає свої кишенькові гроші на «авторські курси» і змінює свої погляди, підкоряючись впливу. Ви бачите, що це може зашкодити другу/подрузі.

Ваш моральний вибір: 1. Не втручатися. 2. Застерегти. 3. Активно боротися. 4. Показати альтернативу.

- Чому ви зробили саме такий вибір? Які цінності були для вас пріоритетними?
- Які можливі наслідки вибору для вас та для інших?
- Як ця ситуація пов'язана з історією Крихітки Цахеса? Які паралелі ви можете провести?

ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ

15. В оригіналі твір Е.Т.А.Гофмана має назву «Klein Zaches, genannt Zinnober». Перекладіть з німецької слово Zinnober та поміркуйте, чому саме таке прізвище отримав малюк Цахес.

СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Дзеркальний лабіринт

«Пройдіть» лабіринт, оберіть і виконайте 3 завдання, які вас найбільше зацікавили.

Напишіть огляд твору для мережі «Х» (до 280 символів). Створіть обкладинку або артплакат до твору.	Знайдіть і прочитайте статтю про гала-ефект («ефект ореолу») та поясніть, як він працює у випадку Цахеса.	2-3 Напишіть пророцтва Проспера Альпануса щодо майбутнього людства та його схильності до обману.
Уявіть, ким був би Цахес у сучасному світі. Як би виглядала його «кар'єра»? Хто би його підтримував? Створіть сторінку героя в Instagram або LinkedIn.		Уявіть, що за мотивами казки знімають мінісеріал. Придумайте назву, слоган, обкладинку серіалу й короткий опис 1 серії в стилі Netflix.

Складіть кастинг-лист сучасних акторів, які могли б зіграти у фільмі? Поясніть свій вибір і додайте концепцію костюмів і декорацій.	Зберіть валізу для Цахеса – речі, які символізують характер і життєвий шлях персонажа. Поясніть свій вибір.	Уявіть, що фея Рожабельверде знову хоче дарувати комусь магічний дар. Напишіть для неї інструкцію: «Як не повторити помилку: 5 правил дарування чарів».

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

13. Гурт «Крихітка Цахес».

- У 1997 році у Києві створено рок-гурт «Крихітка Цахес» (солістка Олександра Кольцова). За власними словами, гурт виконував альтернативну поп-музику, а назва прийшла до Олександри уві сні. Колектив закінчив існування у 2007 році, після смерті гітариста Михайла «Міхона» Гічана, давши життя інді-поп-рок команді «Крихітка».
- Факти біографії митця Микола Бажан обіграв у своїй поемі «Ніч Гофмана».

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРИ

14. Постер фільму «Цахес». 2010.

- Екранізувати філософську казку намагалися кілька разів. У 1951 році Цахес як другорядний персонаж з'являється в британському фільмі-мюзиклі «Казки Гофмана» (реж. Майкл Пауелл та Емерик Прессбургер). 1983 – у Східній Німеччині виходить вільна телеінтерпретація казки від Целіно Блайвайсса «Зачарований Цинобер» (відома також як «Помилка старого чарівника»). 2010 – остання за часом екранізація, романтична комедія Анрі Кулева (Болгарія) «Цахес».
- У 2000 році російська сатирична програма «Ляльки» показала в образі Цахеса тодішнього президента Путіна і його шлях до влади. Передача викликала хвилю гніву, і невдовзі програму закрили.

ПРАЦЮЄМО В КОМАНДІ

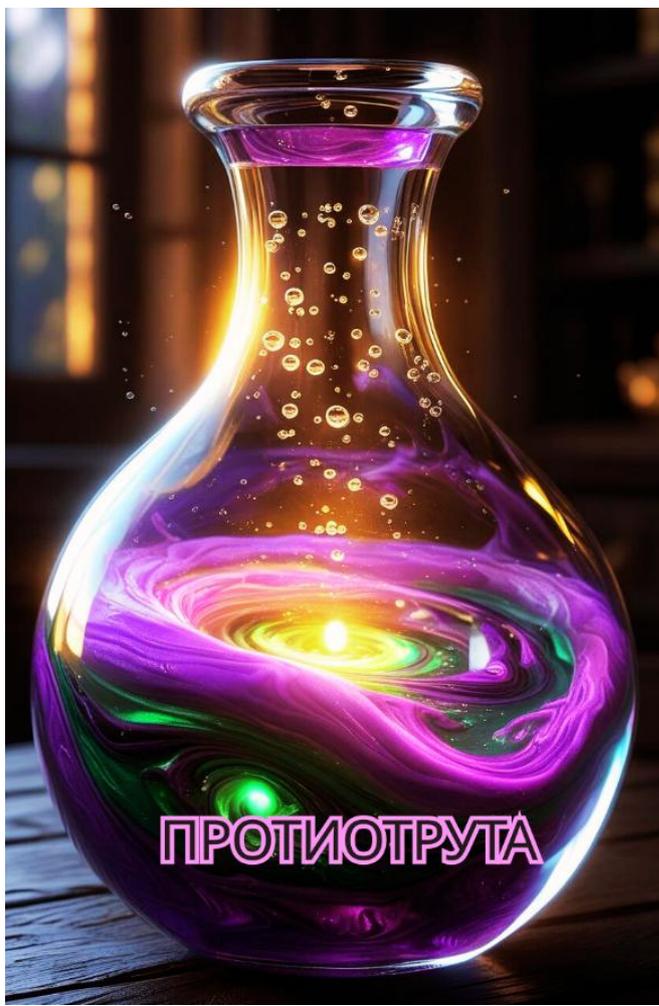
Перегляньте в електронному додатку трейлер до фільму «Цахес» (2010). Чи спонукав він вас до перегляду фільму? Чим саме? Які питання виникли після його перегляду? Які невідповідності оригіналу ви помітили?

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь; зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення; максимальна оцінка за виконане завдання – 12 балів.

Завдання:

- Дослідіть, на які групи поділяв персонажів своїх творів Е.Т.А. Гофман. До якої з груп належав студент-поет Бальтазар? Чи змінило його долю одруження з Кандідою? Наведіть аргументи на користь своєї версії.
- Рожабельверде визнала свою помилку: «Бідний Цахесе! Пасинку природи! Я бажала тобі добра! Можливо, я помилялася, думаючи, що чудесний зовнішній хист, яким я тебе обдарувала, осяє благотворним променем твою душу...» Уявіть, що чарівний дар спрацював так, як було задумано феєю, і перепишіть основні віхи історії Цинобера.
- Жанр твору Е.Т.А.Гофмана «Малюк Цахес на прізвисько Цинобер» визначають як сатиричну філософську повість-казку. Доведіть правильність цього визначення.

У світі «Крихітки Цахеса» існувала магія, яка дозволяла бездарності здаватися талантом, а потворності — красою. Уявіть, що ви учні Академії магії, де навчають розпізнавати ілюзії. Створіть власну «Протиотруту від чарів Цинобера» (за схемою), яка б допомогла людям розпізнавати чари та протистояти їм.

1. Оберіть формат своєї роботи.

2. Придумайте оригінальну та змістовну назву.

3. Форма протиотрути та принцип дії. Як допомагає людям розпізнавати обман?

4. Назвіть **3-5** ключових «інгредієнтів» та поясніть їхню важливість.

5. **Спосіб застосування.** Наведіть 2-3 конкретні приклади ситуацій, де вона була б корисною.

6. **Очікуваний ефект.** Яким буде світ, якщо люди почнуть активно використовувати вашу «Протиотруту від чарів Цинобера»? Як це вплине на суспільство, взаємини між людьми, їхні рішення?

ЗНАЙДИ СЕБЕ У БОРОТЬБИ

Джордж Гордон Байрон (1788-1824). Поезії

15. Лорд Байрон. Художник Генрі Пірс Боун з оригіналу Едварда Веста. 1837.

Я недостатньо служу людству, залишаючись лише поетом, і особистим прикладом маю довести, що поет здатний стати солдатом.

Джордж Гордон Байрон

Зірка лорда Байрона яскраво палала на небосхилі світової поезії першої половини ХІХ ст. Його обожнювали й проклинали, йому присвячували повні захоплення оди і брудні епіграми, він був героєм аристократичних щоденників, світських пліток і кримінальних хронік. У салонах

обговорювали його походеньки й закоханості – і намагались триматися подалі від його гострого язика.

А прогресивно налаштована європейська молодь бачила в ньому духовного лідера, який незаперечно довів: бути романтичним героєм можна не лише на сторінках твору, а й в реальному житті.

Британія часів Байрона героїв не потребувала: імперія досягла найвищого рівня розвитку й була найсильнішою державою світу. Як член палати лордів, поет виявився безсилим; його прогресивні погляди не знайшли відгуку серед колег. Лишалось одне: обрати шлях мандрованого лицаря (пам'ятаєте Дон Кіхота?) і виправляти кривду там, де вона була. Спочатку Італія, де Байрон в міру сил допомагає місцевим революціонерам-карбонаріям. Потім Греція, куди поет прибуває на власному кораблі і на чолі озброєного загону борців за незалежність від ярма Османської імперії. Саме тут, на древній землі Еллади, він знайде і славу, і спокій...

ЗНАЙОМТЕСЯ, АВТОР!

Повне ім'я: Джордж Ноел Гордон Байрон.

Дата і місце народження: 1788, Лондон (Великобританія).

Дата і місце смерті: 1824, Месолонгіон (Греція).

Освіта: Кембриджський університет.

Рід занять і хобі: поет, політик.

Найвідоміші твори: «Паломництво Чайльда Гарольда», «Дон Жуан», «Каїн», «Мазепа», лірика.

- Майбутній поет народився у збіднілій дворянській родині, тож частину дитинства провів серед родичів у Абердині, у краю холодного Північного моря й суворих шотландських скель. Згодом ситуацію виправив спадок, отриманий після смерті діда.
- Роки навчання Байрона пройшли під знаком закоханості, азартних ігор та юнацьких розваг. Незважаючи на отриману при народженні травму (кульгавість), він активно займався стрільбою, верховою їздою, боксом і був одним з кращих плавців країни.
- Перша збірка віршів популярності не здобула й була розкритикована у пресі. Відомим Байрона зробила їдка іронічна відповідь критикам – стаття «Англійські барди і шотландські оглядачі» (1809), а відкрила ім'я славою поема «Паломництво Чайльда Гарольда».
- Був одружений лише раз, у шлюбі народилася донька Ада – майбутня науковиця, математикиня і перша у світі програмістка Ада Лавлейс. Після розлучення (1816) Байрон покинув Англію і більше на батьківщину не повертався.
- Офіційно у поета дві могили: його серце і легені, за заповітом, поховані у грецькому місті Месолонгїон, а тіло – неподалік Ньюстедського абатства (Ноттінгемшир, Великобританія).
- У Греції Байрон шанується як національний герой, а місцевий варіант вимови його прізвища – Вірон – донині є популярним чоловічим іменем.

ДОСЬЄ: РЕЧОВІ ДОКАЗИ

Щоб зрозуміти, якою людиною був Джордж Байрон, ми використаємо незвичайний підхід – розгадаємо таємниці його особистості через предмети, які його супроводжували. Перед вами – справжній «скарб» поета.

Завдання:

1. У дзеркалі речей. Уявіть, що Байрон створив інсталяцію з речей, які найкраще відображають його внутрішній

світ. Напишіть текст-пояснення до цієї інсталяції (8-10 речень). Розкажіть, як ці речі пов'язані між собою. Про які риси характеру, смаки та уподобання поета вони свідчать? Дайте заголовок інсталяції — наче це виставка в музеї.

2. Гаряча дискусія. Усі предмети, зібрані в «байронівському наборі», можна трактувати по-різному. Вони говорять про силу й розпач, про славу й захоплення. Об'єднайтеся в групи. Завдання групі 1: доведіть, що Байрон — герой і борець за свободу. Завдання групі 2: доведіть, що поет — суперечлива особистість. У дискусії використовуйте предмети як докази.

3. Якби речі могли говорити. Уявіть, що всі предмети «ожили» й влаштували нічну нараду. Напишіть діалог або театральну сценку між цими речами. Які з них сумують? Які гніваються? Які розкривають таємницю, якої не знали люди? Підсумуйте: що насправді залишив по собі Байрон?

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

- Україномовні переклади творів Байрона з'явилися в 1841 році, коли харківський альманах «Сніп» надрукував кілька «Єврейських мелодій» у перекладі Миколи Костомарова. Загалом над перекладами з Байрона працювали десятки українських перекладачів, зокрема, Наталія Горішна, Дмитро Паламарчук, Валерія Богуславська перекладали лірику; Дмитро Загул і Олекса Веретенченко – поему «Мазепа».

- Вулиці й проспекти Байрона є в багатьох українських містах, найвідоміші - у Харкові, Дніпрі, Києві та Сумах.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Якщо наповнювати змістом, вчинками, творчістю кожен хвилину свого життя – можна встигнути багато!.. За тридцять шість років, більшість з яких – це дитинство й доволі безтурботна юність, Байрон піднявся з бідності у вищий прошарок суспільства, насолодився його принадами – і розчарувався в них. Намагався робити корисні для свого народу справи – і віддав життя за свободу чужих йому людей. Пережив усі блаженства неземного кохання - і досхочу наковтався нерозуміння, зради, підлоти. Витримав розгром, учинений літературними критиками, - і досягнув слави кращого поета Європи.

Він залишив після себе новий тип літературного героя, якого так і назвали – «байронічним» (порівняно молоді самотні загадкові людини, які розчарувалися в можливостях суспільства, ставиться до нього з презирством, але сама від того страждає). Такий собі бунтар з вразливою душею, відкинутий світом. Більшість його творів сприймаються як вирок аристократичному суспільству, побудованому на фальшивих цінностях і почуттях. Але разом з тим поет вірить, що за межами батьківщини – наприклад, в українських степах! – збереглися й живуть справжні герої, відважні й незламні!

Поезії

* * *

Хотів би жити знов у горах
Дитям безжурним, як колись,
Блукать між скель, в морях суворих
Між хвиль розбурханих нестись.
Моя ж душа, мов птах прип'ятий,
Що прагне скель і висоти,
Страждає в Англії пихатій,
В краю лукавства й німоти.

Дай утекти мені, талане,
На лоно урвищ і горбів,
Забуть всі титули й кайдани,
Лакуз вельможних і рабів.
Веди мене на хмурі скелі,
Де стогне грізний океан, —
Верни в дитинства дні веселі,
Дай серцю відпочить од ран.

Я мало жив, та відчуваю:
Чужий я в цьому світі лжі.
Навіщо ж темрява ховає
Той знак останньої межі?
Я спав, я снів про щастя, доки
Не заступив тих марень гніт, —
То, Правдо, промінь твій жорстокий
Вернув мене у нищий світ.

Кого любив — давно нема вже,
Та й друзі розійшлись, як дим.
Надію втративши назавше,
Вже й серце стало крижаним.
Хай інколи тамує келих
Скорботу й біль, нехай уста
Сміються між питців веселих, —
Я серцем завжди сирота.

Як слухать ляси разуразні

16. Скелі Шотландії. Стейс Пойнт.

Не друзів і не ворогів,
Кого у тлум строкатий блазнів
Маєтність або сан привів!
Де ж друзів коло? Чом не склалась
Та приязнь вірна і свята?
Набрид мені вертепний галас
І втіх нещирих марнота.

А ти, о Жінко, світоч вроди,
В тобі розрада і любов,
Та в серці в мене стільки льоду,
Що я й до тебе охолов.
Цей світ лукавства і облуди
Я б промінять на край хотів,
В якому вільно дишуть груди
Між темних урвищ і хребтів:

Туди б, з незлобним серцем, в бурю,
На те безлюддя, до стихій!
Волю пустку дику й хмуру,
Таку ж, як дух похмурий мій.
О, як мені з душного світу,
Мов голуб до свого кубла,
У небо грозове злетіти,
В кочівлю сонця та орла!
Переклад Дмитра Паламарчука

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Вірш «Хотів би жити знов у горах...» *входить до першої збірки Байрона «Години дозвілля» (1807 р.), у якій уже досить повно відображено його романтичне світосприйняття. Прокоментуйте, чого жадає вільна душа поета й чого вона не приймає?*
2. *Яке головне почуття романтиків передає Байрон у цьому вірші?*
3. *Виберіть образи романтичного пейзажу. Візуалізуйте їх з допомогою Інтернету, використавши картини художників-романтиків.*
4. *Інтерпретуйте авторські художні засоби *моя ж душа, мов птах прип'ятий; я серцем завжди сирота*. Чи можна вважати їх синонімами? Чому?*

ЖИВІ СТОРІНКИ

5. Поділіть вірш на три настрої: ностальгії (дитинство, гори), відчаю (зневіра, самотність), прагнення свободи (стихія, орел, втеча). До кожного настрою доберіть цитати, охарактеризуйте емоційний стан, укладіть плейлист мелодій, які передають цей стан.

6. Давня легенда розповідає про старого поета, який зберігав незвичайне дзеркало. Воно не показувало обличчя, одяг чи зачіску, а віддзеркалювало тільки внутрішній світ. Якщо в нього вдивлявся герой, то бачив не лише свої мрії, надії та цінності, а й... тінь, що йшла слідом. Тінь болю, страху, сумнівів. Тінь того, що він намагався сховати від світу — а іноді й від себе самого.

Так і в поезії Байрона — кожен образ неоднозначний. Те, що ми бачимо — це тільки блиск, дзеркальна поверхня. Та якщо заглянути глибше, за нею стоїть інше — приховане, суперечливе, тривожне. Саме це робить поезію Байрона такою живою, емоційною, драматичною.

Завдання. Знайдіть образи-символи поезії. Заповніть таблицю: знайдіть у кожному образі дві сторони — «дзеркальну» й «тіньову».

Образ-символ	Що він «віддзеркалює» (цінність, спогад, мрію)?	Що він приховує?
Птах	Свобода, прагнення польоту	Неможливість злетіти, обмеження

В день мого тридцятишестиліття

Вгамуйся, серце. Вибив час.

Нікого нам не зворушить.

Нехай любов обходить нас,

Та нам — любить.

Пожовкли днів моїх листки,

Засох любові цвіт і плід.

Повзуть скорбота й хробаки

За мною вслід.

Немов вулкан той із жерла,

Жирущий племін в груди б'є,—

Та не світильник, то пала

Життя моє.

Минули дні тривоги, надій,
Любові, ревнощів, жаги.
З кохання весь набуток мій —
То ланцюги.

Та геть ганебні ці думки!
Душе моя, гори лиш там,
Де Слава лаврові вінки
Сплітає нам.

О поле битви, зброї дзвін,
Що славить Грецію мою!
Вільніший я, ніж Спарти син,
Що ліг в бою!

Повстань! Еллади лине зов.
Зміцни свій дух! Не забувай,
Чия у тебе в жилах кров.
На бій рушай!

Притлум чуттів невчасних жар
І ниці пристрасті круши!
Хай вроди згубної пожар
Не йме душі!

Як шкода молодих років,
На жертву волі їх оддай!
До битви стати час наспів.
В борні сконай!

За волю в гордім цім краю
Борися всупір долі злій.
Знайди в бою і смерть свою,
І супокій!

Переклад Дмитра Паламарчука

17. Зустріч лорда Байрона в Месолонгіоні. Художник Теодорос Врізакіс. 1861

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Визначте тему вірша «В день мого тридцятишестиліття». Поміркуйте, який конфлікт в душі ліричного героя спонукав його змінити життя?
2. Поділіть вірш умовно на дві частини: перша — інтимна, особиста, емоційна; друга — патріотична, героїчна, громадянська. У кожній частині: знайдіть 3 ключові образи; підкресліть 1 речення, яке, на вашу думку, передає головний стан ліричного героя; коротко сформулюйте головне послання автора.
3. Які художні образи використав поет? Чи можна їх віднести до романтичних? Чому?
4. Який ліричний настрій передає цей вірш? Визначте його жанр. З якою інтонацією його потрібно читати?
5. Підготуйте виразне читання віршів.

СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

6. Оберіть один яскравий образ з вірша й передайте його візуально, обравши один із запропонованих форматів.

Ілюстрація (традиційна або цифрова)	Колаж із цитатами та малюнками	Обкладинка до збірки поезій
Створіть повноцінний малюнок, картину або цифрову графіку, яка точно відтворює обраний вами образ із вірша. Передайте настрій, кольорову гаму, деталі. Використовуйте будь-які матеріали (фарби, олівці, пастель) або графічні редактори.	Створіть композицію з вирізок (із журналів, газет, роздруківок), власних малюнків, елементів декору, які символізуватимуть обраний образ. Додайте ключові цитати з вірша. Розмір, колір, розташування елементів – усе це має значення.	Розробіть дизайн обкладинки збірки поезій Байрона, де вірш «В день мого тридцятишестиліття» є центральним твором. Обкладинка має відображати атмосферу, основну ідею або ключовий образ цього вірша.

Алгоритм створення візуалізації

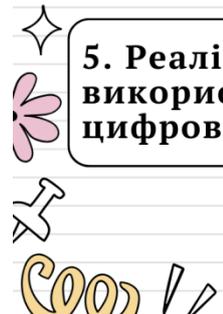
1. Перечитайте вірш кілька разів, щоб знайти найяскравіші, найсильніші образи.

2. Оберіть один образ, який ви будете візуалізувати. Це може бути конкретний предмет, явище природи, почуття, людина або абстрактна ідея, що згадується у вірші.

3. Вирішіть, у якому форматі ви будете працювати (ілюстрація, колаж, обкладинка).

4. Продумайте композицію, кольори, символічні елементи. Зробіть чорнові начерки або план роботи.

5. Реалізуйте ваш задум, використовуючи обрані матеріали/цифрові інструменти.

Нехай уява допоможе вам створити справжні шедеври!

РУЙНІВНИКИ МІФІВ. Спростуйте чи доведіть міф

Міф 1. У деяких популярних джерелах іноді зустрічаються твердження про «слов'янські» чи «українські» гени Байрона, які б могли пояснити його інтерес до постаті гетьмана Мазепи.

Міф 2. Популярні блогери стверджують, що Байрон начебто мав мапу України і колекціонував гравюри з українськими пейзажами. Саме вони сформували його уявлення про українські степи.

Мазепа (скорочено)

Полтавський бій відгомонів,
Не пощастило королеві,
Серед скривавлених шляхів
Лягли полки його сталеві.
Такий то жереб доля зла
Раптово Карлові дала:
Тепер і день і ніч вперед
Поранений державний швед
Втікає в далечі безмежі...

...

У лісі, щоб ніхто не вгледів,
Спинився Карл, велитель шведів.
Натомлений, звалився з ніг,
Під вільним деревом приліг —
Знеможене у нього тіло
Від рани гострої щеміло...

Під вічним дубом і собі
Мазепа стелиться в журбі
І сам він був, як дуб-титан,
Землі козацької гетьман.
Він обійняв свого коня
За шию, наче той рідня,
І не зважаючи на втому,
Підкинув листя вороному,
Обтер на спині вогкий пил,
Звільнив з оброті і вудил,
І неприховано радів,
Що їв годованець степів...
Узяв рушницю — диво див,
Порохівницю відкрутив,
Чи порох часом не промок,
Чи цілий кремінь і курок?..
Коли ж оглядини скінчив,
Дістав баклажку і харчів...

І Карл під вигуки зусіль

18. Карл XII і Іван Мазепа після Полтавської битви. Художник Густав Олаф Цедерстрьом. 1709.

Прийняв з приємністю хліб-сіль,
Тоді почав: — У всіх із нас
Могутній дух в серцях не згас,
Та хто між нами, хоч один,
Здобутись міг на більший чин
І менш сказати взагалі,
Ніж ти, Мазепо! На землі
Від Олександрових походів
Такої пари не знаходив,
Як ти і гордий Буцефал,
Який несе тебе учвал...

— О не добром я поминаю
Ту школу, де навчивсь їзди!
— Але ж чому, цікавий знати?
— Про те не мало повідати,
А ще багато до мети
В боях нам суджено пройти...
— А все ж таки уваж і вволь,—
Сказав гетьманові король,
Який до всього мав готовість,—
Я хочу вислухати повість,
Почувши мову чарівну,
Можливо трохи я засну.

— Гаразд! В надії отакій
Охоче в пам'яті моїй
Вернуся я в давезні дні,
Коли доводилось мені
Ходити пажем в царський двір,
Де був король Ян-Казімір...
При королеві був один
Ясновельможний паладин,
Як срібні рудні пребагатий,
І гонористий — не сказати!
Він споглядав і знав, як слід,
Свої скарби, славетний рід,
І чомусь подвиги сім'ї
Почав приймати за свої.

Та не така його жона:
Інакше думала вона.
О доля зла! — нестерпний гніт! —
Він старший був на тридцять літ.

Вродливий красень з мене був.
Як сімдесятий рік минув,
Тоді признатися не гріх,
Що на світанку днів моїх
З чоловіків ніхто красою
Не міг би зміритись зо мною.
Я мав і молодість, і міць,
Рум'янець повний серед лиць
І шкіру ніжну, молоду,
А нині зморшки на виду.
Бо час, турботи і війна
Своє зробили. Все мина.

...Ах, образ юної Терези,
І досі, нібито живий,
Стоїть у пам'яті моїй.
Та як знайду в собі снагу,
Щоб воскресити дорогу:
Ні фарбами, ані словами
Я не спишу моєї дами.
В її очах був цілий схід.
Великий Азії сусід —
Туреччина, як час пройшов,
Перемішала польську кров.
Терези азіатські очі
Були чорніш цієї ночі,
Але у їхній глибині
Яскріли світла неземні,
Як сяйво східньої зорі,
Як проблиск місяця вгорі,
Як перша райдуга весни:
Широкі, темні і незмінні —
Були вологими вони,
Мов танули в своїм промінні.

Напів огонь, напів п'ятьма,
Усі любов, любов сама...

Я так любив її тоді,
Я так люблю її тепер —
В нещасті й радості, в біді
Вогонь безсмертний не помер
І в гніві ми усе життя
Кохаємо до забуття,
І тінь минулого бліда
До смерті нас не покида...
Ми зустрічались в таїні.
Я знаю, декому ті дні
Солодкими подвійно є.
Та я б віддав життя своє,
Щоб перед небом і землею
Назвати міг її моєю...

Ми і незчулися, коли
Нас гайдуки підстерegli —
Я шпагу вихопив своєю,
Але я був один в бою.
Від гніву граф оскаженів,
Щось більше то було як гнів,
Я зрозумів, що і в броні
Всіх не подужати мені.
Мене схопили вороги,
Скували руки в ланцюги
І попровадили до брами.
Я вже не стрів моєї дами
Ніде й ніколи у житті —
Навік роз'єднано путі!..
Не тяжко всякому збагнуть,
Яка була у графа лють,
І недаремно, адже він
На те доволі мав причин:
Не міг простити він собі
Такої плями на гербі.

19. Тортури Мазепи. Луї Буланже. 1827.

— Коня! — І вивели коня.
Тяжка була із ним борня —
То справжній виходень пустині,
Що народився в Україні...
Всі перевтомлені були,
Ніяк приборкати не могли
Його шаленого пориву,
Він дибився і їжив гриву,
Покритий піною, коли
Його до мене підвели.
І в лютім запалі тоді
Мене стайничі молоді
Йому на спину завдали,
Різучі в'язучи вузли,
Жахнули скакуна — і враз
На волю випустили нас...

Вперед, вперед! — нестримний рух.
Мені забило вітром дух
І я побачити не міг,
Куди мій кінь порскливий біг.
Лише займалося на світ,
А він од замкових воріт,
Почувши волю степову,
Летів, збиваючи траву.

Все далі, далі кінь і я
Неслись, як вітру течія,
Лишаючи у далині
Дими стовпами і вогні.
Ніде ні міста, ні села,
Де наша путь вперед лягла,
І тільки поле простягалось
До обрію, де чорний праліс
Далеко майорів без меж...

...

Ми наближалися, де ріс
Без меж великий, дикий ліс
Могутніх і старих дерев;

Страшного вітру хижий рев,
Що мчав з сибірської тайги,
Не міг здолати їх снаги...
Та дуже добре, що гілля
Скрізь розхилялося здаля,
А не було б того роздолля,
Мене спіткала б інша доля;
Сухі обламани сучки
Не рвали тіла на шматки
І я знаходив сили досить
Опухлі рани переносить,
Що їх роз'ятрили вітри,
А перев'язані шнури
Мене тримали від напасти,
Не даючи на землю впасти.
Ми шелестіли об кущі,
Неначе вітер при дощі,
Лишаючи в дзвінкім розмаї
Шпилі дерев і вовчі зграї.
У ніч холодну і глуху
Я всюди чув їх на шляху...
...
Вернулась пам'ять. Де ж я знов?
Як лід поблід і захолов..
Мені здавалося на око,
Що хвилі бризкали високо
І відбивали їх верхи
Небесні зірочні шляхи.

Це був не сон. Плив дикий кінь
У ще дикішу вод кипінь!..
А кінь мій кидався у вир,
Він гори хвиль, неначе звір.
Збивав широкими грудьми,
І понеслися далі ми.
Нарешті він пішов по дні.
Байдужий берег був мені,
Бо там позаду тьма узбіч,
А спереду і страх, і ніч...

20. Мазепа, прив'язаний до коня. Орас Верне (1820-ті роки).

Ми рушили — коня хода
Вже не була швидка й тверда.
У нестриманному бігу,
Замилений, свою снагу
Він загубив. Пристав, ослаб —
Його й дитина повела б.
Над ним лиш я не володів:
Сплетіння петель і вузлів
Скували в'язи, кожен м'яз.
Я силу пробував не раз,
Хоч би на мить єдину тут
Хотів позбутися від пут...

Зненацька на шляху страждання
Почулося коня іржання...
Летіли коні. Де ж це ті,
Що владно поводи круті
Їм напинають? Коней тьма —
І жадних вершників нема!
Мигтіли гриви навпроти,
Хвости і ніздрі, і роти,
Яких ніколи серед піль
Не роздирав безкровний біль

Вузdeckкою на язиці;
Не відали копита ці
Підков залізної ваги,
В боки не били остроги, —
Багатотисячний табун
Під виляски ростучих лун,
Неначе хвиль морських прибій,
Що не спиняє натиск свій,
Зближався швидко навпростець,
Як неминучий наш кінець.
Громоподібна двиготня
Підсилила мого коня,
Тих кілька кроків звівши ноги,
Іржанням тихим від знемоги
Він відповів — і враз упав!..

21. Ежен Делакруа. Мазепа на вмираючому коні. 1828

...

Далеко обрій вечорів —
А я один серед степів
Лежав на мертвому коні
І щось ввижалося мені,
І вже було в моїх думках,
Що тут змішається мій прах.
А так хотілося пожити! —
І ще раз глянув я в блакить:
Там ворог-ворон угорі
Кружляв, розкривши пазурі...

Слабе дихання, радість дум
І мить чекання — в серці струм
Враз увірвав. Огні якісь,
У мозку іскри зайнялись,
Важка задуха, вдар до того —
І, крім зідхання, більш нічого.

Я опритомнів... Де ж це я?
О бідна голово моя!
Невже це сон, невже це сниться,
Що я у затінку світлиці,
Невже це личенька дівочі?
І в сумніві закрив я очі.
Та це не сон був, не мана —
Висока дівчина, ставна,
Сиділа мовчки під стіною,
Ласкаво стежачи за мною.

...Не буду стомлювати Вас
У цей лихий незручний час
Своїми довгими згадками,
Як жив тоді я з козаками.
Вони в степу мене знайшли,
В найближчу хату принесли
І до притомності вернули
Любов'ю, догляданням чулим.
О знав би я, що оживу —

Й візьму гетьманську булаву!..
 Забудь свої незгоди злі,
 Забудь свої пекельні болі:
 Ніхто із смертних на землі
 Не відгада своєї долі.
 Ми всі уникнемо погоні
 І відпочинуть наші коні
 На правім березі Дніпра.
 Добраніч, друзі! Вже пора...

Тут стомлений гетьман упав
 У пахновинні свіжих трав
 На листя дуба та осик.
 Постілля зовсім непогане
 Тому, хто всюди спати звик,
 Де тільки сон його застане.
 Та не здивуйтеся, однак,
 Що не було йому подяк,
 Мазепа добре знав причину —
 Король бо спав уже з годину.

Переклад Олекси Веретенченка

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Про Україну та її гетьмана Івана Мазепу Дж.Байрон дізнався з праці Вольтера «Історія Карла XII», котра містила не лише історичні відомості, а й романтичну розповідь про покарання закоханого юнака. Визначте, що у поемі англійського митця є правдивим, а що вигаданим, та заповніть таблицю:

Історичні факти у поемі Дж.Байрона «Мазепа»	Легенди про гетьмана І.Мазепу у творі

2. Визначте кількість оповідачів у поемі та зробіть висновок про використання автором композиційного прийому «розповіді в розповіді».
3. Яким ми бачимо Мазепу з перших рядків поеми? Чим він приваблює короля Карла? З ким порівнює його шведський правитель?

4. Чим заворожує читача розповідь Мазепи? Як описує він короля Яна Казимира та його дружину? У чому різниця у цих описах?

22. Графиня Тереза Гвіччолі. Малюнок Грейнджера (XIX ст.).

5. Над поемою «Мазепа» Дж.Байрон працював 1819 року. У цей же час він познайомився з 19-річною Терезою Гвіччолі, дружиною 60-літнього графа, котра домоглась розлучення з нелюбим чоловіком. Тереза стала останнім коханням поета. Виразно зачитайте історію стосунків Івана Мазепи з коханою (від слів «Ах, образ юної Терези, і досі, нібито живий...» до «Навік роз'єднано путі!..») та порівняйте з фактами біографії автора.

6. Прочитайте портрет Терези, відтворений героєм. Які риси виявляють у ній романтичну красуню?

7. Як розповідає Мазепа про народження кохання між ним та Терезою? Які залучені автором та майстерно відтворені перекладачем поетичні засоби допомагають нам відчутти всю красу цього почуття?

8. Зверніть увагу на щирість, сповідальність спогадів героя про своє кохання. Які висловлювання Мазепи дозволяють читачеві судити про нього як про байронічного героя з фатальними пристрастями?

9. Яке покарання придумав старий граф для коханого невірної дружини? Чим загрожувало воно Івану Мазепі?

10. Яке значення має вислів «дикий кінь»? Чому жеребець, випущений на волю, помчав саме в Україну?

11. Складіть перелік смертельних небезпек, яких дивом уник Іван Мазепа під час шаленого бігу коня. Як поведився у цих ситуаціях майбутній гетьман?

12. Зробіть висновок про те, що символізує у творі нестримний біг коня українськими землями. Поміркуйте, чому саме ця легенда про юного Івана Мазепу зацікавила Дж.Байрона.

13. Найчарівнішим у поемі «Мазепа» є її сюжет. Які яскраві картини характеризують цей сюжет як романтичний? Підготуйте їх виразне читання. Якою постає Україна в зображенні Дж.Байрона?

14. **ДИСКУСІЯ.** Погодьтеся, що нас захоплює не тільки сюжет поеми з його незвичайністю та динамічністю картин, а й почуття, які переживав герой. Чи вдається героєві перемогти всі ці випробування, чи він іграшка в руках долі?

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

15. Узявши за зразок твір Дж. Байрона «Мазепа», визначте особливості жанру поеми:

- прозова форма, віршована форма;
- маленький обсяг, середній обсяг, великий обсяг;
- зображено значні події та яскраві характери, зображено виключно почуття ліричного героя.

Порівняйте укладене визначення поеми з поданим у літературознавчому словничку підручника.

ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ

16. Здійсніть дослівний переклад уривка з поеми Дж.Байрона «Мазепа» та визначте, який з його художніх варіантів найбільш близький до оригіналу.

Оригінал	Переклад	Переклад
Away, away, my steed and I, Upon the pinions of the wind, All human dwellings left behind; We sped like meteors through the sky, When with its crackling sound the night Is chequer'd with the northern light. <i>Lord Byron</i> <i>Mazeppa (excerpt)</i>	Вперед, вперед! - нестримний рух. Мені забило вітром дух І я побачити не міг, Куди мій кінь порскливий біг. Лише займаюся на світ, А він од замкових воріт, Почувши волю степову, Летів, збиваючи траву. <i>Переклад: Олекса Веретенченко (1959)</i>	Вперед, вперед! Скажений рух, — Куди — не бачив я нічого... Від бігу дикого, прудкого У мене в грудях сперло дух... Помалу никли ночі тіні. А кінь летів, увесь у піні. <i>Переклад: Дмитро Загул (1929)</i>

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

● Поема «Мазепа» викликала великий резонанс і надихнула багатьох художників-романтиків, зокрема французів Теодора Жеріко («Паж Мазепа, прив'язаний до коня»), Ораса Верне («Мазепа серед вовків» та ін.), Теодора Шассеріо («Козацька дівчина знаходить помираючого Мазепу»), Ежена Делакура («Мазепа, прив'язаний до помираючого коня»), Густава Буланже («Страждання Мазепи») та американця Натаніеля Каррієра (кілька картин під назвою «Мазепа»).

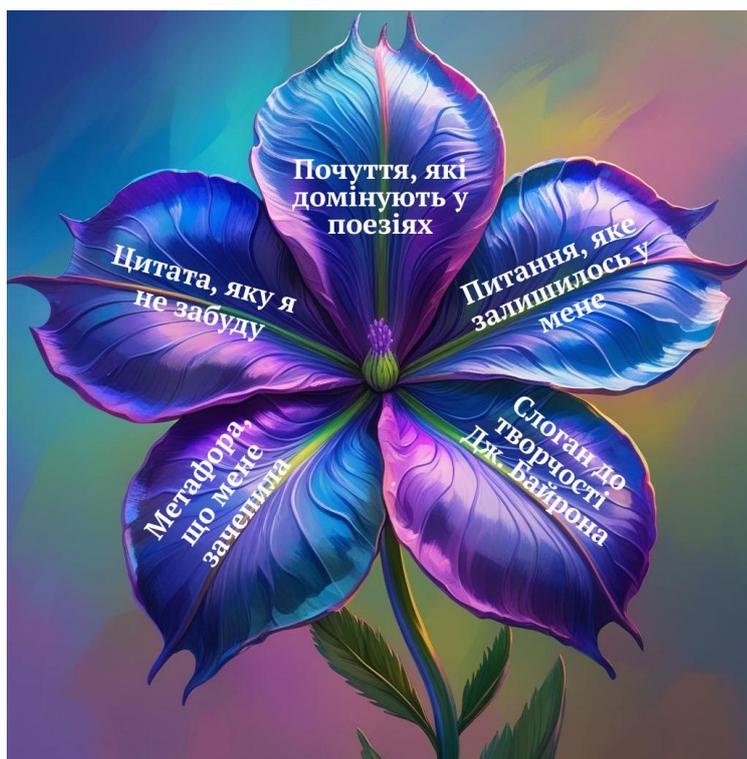
ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь; зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення; максимальна оцінка за виконане завдання – 12 балів.

Завдання:

- Поясніть, як поезії Дж.Байрона «Хотів би жити знов у горах...» та «В день мого тридцятишестиліття» відображають біографію та світогляд автора.
- Доведіть на конкретних прикладах з твору, що поема Дж.Байрона «Мазепа» - яскравий взірець літератури романтизму. Зверніть увагу на зображення в ній особливого героя в особливих обставинах, винятковий портрет, екзотичний пейзаж, барвисту мову.
- Поема Дж.Байрона «Мазепа» викликала неабиякий інтерес до постаті гетьмана. Дослідіть, як образ Івана Мазепи відображено у літературі, живописі, музиці і навіть цирковому мистецтві Європи.

КВІТКА ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Поезія — це не лише слова, а сліди, що вони залишають у серці... Уявіть, що враження від творчості Дж. Байрона — це квітка, а кожна пелюстка — частинка вашого емоційного й читацького досвіду.

– Заповніть кожну пелюстку короткою, щирою відповіддю.

– Поділіться своїми «квітками». Порівняйте свої відповіді: що схоже? А що зовсім різне?

– Обговоріть, як однакові твори можуть викликати різні відгуки.

СТРАЖДАННЯ ЮНОГО ЗАКОХАНОГО

Генріх Гейне (1797-1856). «Книга пісень»

23. Генріх Гейне. Художник
Готліб Гассен. 1828

Для кохання не існує вчора, кохання не думає про завтра. Воно жадібно тягнеться до нинішнього дня, але цей день потрібен йому весь, необмежений, незатьмарений.

Генріх Гейне

Поети не народжуються – вони спускаються з небес, викликані красою осінніх лісів, шепотом зірок на опівнічному небосхилі чи шерехтінням мокрої гальки в ту мить, коли морська хвиля стрімко відкочується для нового набігу на берег.

Поети спалахують у вогні історичних катаклізмів, війн і революцій, і серця їхні освітлюють дорогу тим, кого вони змогли повести за собою. Але найчастіше Поет проростає в тиші, зігрітий непереборною силою Кохання, яке несподівано знаходить людину й дарує їй крила. Мабуть, саме з цього крила бере Поет своє перше перо – і у примарному світлі свічки (лампи, ліхтарика, мобільника) на білий аркуш лягає перший невпевнений рядок...

Таким шляхом прийшов у літературу німецький романтик Генріх Гейне. Сучасники називали його «співцем кохання», тому що у віршах поета знайшла своє відображення вся палітра почуттів – від солодкого щему першої любові до пітьми і болю самотнього серця...

ЗНАЙОМТЕСЯ, АВТОР!

Повне ім'я: Крістіан Йоганн Генріх Гейне.

Дата і місце народження: 1797, Дюссельдорф (Німеччина).

Дата і місце смерті: 1856, Париж (Франція).

Освіта: навчався у Боннському, Берлінському й Геттінгенському університетах (в останньому захистився на ступінь доктора права).

Рід занять і хобі: поет, журналіст, літературний критик.

Найвідоміші твори: «Книга пісень», «Німеччина. Зимова казка», «Подорожні картини», «Романсеро».

- За сімейною традицією, хлопчик мав стати комерсантом, тому і освіту йому давали відповідну. Особливу надію на Гейне покладав його дядько – успішний гамбурзький банкір Соломон Гейне.

24. «Книга пісень». Перше видання. 1827.

- У Гамбурзі Гейне мало займався фінансами. Натомість юнак закохався у свою кузину Амалію, дядькову доньку, яка не відповіла йому взаємністю. Через кілька років переживання молодого Генріха стануть основою його «Книги пісень».

- Гейне був не лише тонким ліриком, а й гострим безкомпромісним сатириком. Побоюючись арешту за політичні твори, він змушений був залишити Німеччину і з 1831 року мешкав у Парижі.

- За роки вигнання поет лише двічі (у 1844 році) відвідав батьківщину, щоб провідати хвору матір і

владнати справи зі своїм видавцем, котрий нещадно обкрадав поета.

- Похований Гейне на чужині, на паризькому цвинтарі Монмартр. На скромному пам'ятнику – лише один напис: «Henri Heine».

- З 1833 року твори Гейне були заборонені у Пруссії, а ще через два роки їх заборонили у всіх німецьких землях. Серед книг, які публічно спалювали нацисти у 1933 році, були і його збірки.

ДОСЬЄ: ПОТІК ДУМОК

Дурень той, хто намагається прикрити власну нікчемність заслугами своїх предків.

Коли йдуть герої, на арену виходять клоуни.

Людина, що не працює, ніколи не може насолодитися повним щастям.

Мудрі люди обмірковують свої думки, дурні – озвучують їх.

Там, де сплянуть книги, згодом сплянуть і людей.

Розумний всіх навчає, дурень всім робить зауваження.

Кожна людина – це світ, який із нею народжується й помирає. Під кожним надгробком лежить всесвітня історія.

Жінки творять історію, хоча історія запам'ятовує лише імена чоловіків.

Запрошуємо до світу Генріха Гейне – великого німецького поета й мислителя. Щоб краще зрозуміти його особистість та філософію життя, ми не просто вивчатимемо сухі факти біографії, а зануримося в його думки. Нижче наведено кілька відомих цитат Генріха Гейне. Ваше завдання – стати справжніми дослідниками і, аналізуючи афоризми, розкрити таємниці його поглядів на життя.

Завдання.

1. **Дискусія крізь століття.** Уявіть, що Генріха Гейне запросили на сучасне ток-шоу, щоб обговорити теми культурної спадщини, свободи слова, гідності людини, ролі жінки в історії. Оберіть 3 цитати з Гейне. Для кожної напишіть коротку репліку ведучого й відповідь Гейне (3–4 репліки). Завершіть дискусію фразою: «Якби Гейне жив сьогодні, він би сказав...»

2. **Щоденник поета.** Уявіть, що Гейне робить записи в особистий щоденник у день, коли вирішує залишити Німеччину й поїхати до Франції. Використайте цитати як уривки записів, а між ними — допишіть роздуми поета. Побудуйте записи так: «18 березня 1831 року. «Людина, що не працює, ніколи не може насолодитися повним щастям...» Але я не можу знайти місця, де б міг творити вільно...». Створіть 3 фрагменти щоденникових записів з різним настроєм, як от надія, гнів, іронія.

3. **Плакат-попередження.** На основі цитати «Там, де сплячуть книги...» створіть плакат або постер-попередження для майбутніх поколінь. Оберіть візуальний символ, додайте до зображення цитату, коротке звернення Гейне до сучасників і підпис: «Сказано у ХІХ столітті — важливо у ХХІ».

РУЙНІВНИКИ МІФІВ. Спростуйте чи доведіть міф

Міф 1. Кажуть, що Гейне, відомого своїми в'їдливими жартами, викликав на дуель прусський офіцер, якого він висміяв у віршах. Гейне нібито прийшов на дуель зі стосом книг, заявивши: «Я не можу стрілятися з кожним дурнем, якого образив. Мої кулі – це мої слова, моя зброя – мій розум».

Міф 2. Останні вісім років життя Гейне, прикутий до «матрацної могили» (так він називав своє ліжко), продовжував писати з неперевершеним гумором і сарказмом. Розповідають, що коли відвідувачі жаліли його, він відповідав із посмішкою: «Не жалійте мене. Я вдячний долі, що дала мені такий «пост» для спостереження за світом. Звідси я бачу все, чого раніше не помічав».

Міф 3. Говорять, що Гейне залишив у своєму заповіті цікавий пункт: заповів чи то своєму котові, чи папузі значну суму. Причиною було те, що тварин він вважав більш розумними та вдячними, ніж деякі його родичі.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

25. Амалія Гейне. Невідомий художник. XIX ст.

У свою кухню Амалію дев'ятнадцятирічний Гейне закохався, коли дядько з родиною гостювали у Дюссельдорфі. Через два роки, уже в Гамбурзі, колишне почуття спалахнуло з новою силою. Проте горда й недоступна панянка зверхньо дивилася на відносно бідного залицяльника, гралася його серцем і сміялася над віршами. У листі до свого ліцейського товариша поет розповідає: «Вона мене не кохає. . . Серцю боляче й від того, що вона так жорстоко й зневажливо принизила чудові пісні, які я склав для неї однієї, і від того, що вона взагалі погано пожартувала зі мною. Але уяви собі, що попри все, муза мені зараз набагато дорожча, ніж раніше». Фінал добре відомий: фірма молодого Гейне збанкрутувала, дядько знайшов рукописи віршів і відправив невдачу-комерсанта додому. Генріх зробив перші кроки до всесвітньої літературної слави, Амалія вийшла за багатого прусського землевласника Джонатана Фрідлендера.

Кажуть, через багато років на одному з прийомів вони зустрілися. «Дякую Вам, — сказав Гейне, дивлячись в очі коханій. — Без Вас я ніколи не став би поетом», - а потім розвернувся і пішов, не прощаючись. Він так і не дізнався, що всі ці роки Амалія, добропорядна жінка й мати благополучної родини, берегла у шафі під стосами чистої білизни збірку його віршів. Але це вже зовсім інша історія...

З «Книги пісень»

* * *

Аж серце стисне, як згадаю
Забуті давні дні, коли
Спокійний світ лежав без краю
І люди мирно ще жили.

Все зрушилось навколо тебе,
Нужда й гризота скрізь тепер,
Неначе бог помер у небі

І в пеклі чорт давно помер.

А навкруги таке страждання,
Таке холодне люте зло,
Коли б не крихітка кохання,
Навряд чи й можна б жить було.

Переклад Леоніда Первомайського

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Прочитайте вірш «Аж серце стисне, як згадаю...». Який ліричний настрій він створює? За чим сумує поет? Висловіть власну думку про рятівну силу кохання в часи біди.
2. Знайдіть у поезії метафори, епітети, контрасти. Поясніть, як кожен із цих засобів впливає на сприйняття тексту.

ЖИВІ СТОРІНКИ

3. До кожного рядка доберіть образи, що виникають у вашій уяві (звук, запах, картина, слово, емоція). Оформіть у вигляді хмари слів або малюнка з короткими підписами.
4. У вірші згадано «крихітку кохання» як останню надію. Створіть поетичний символ цього образу (малюнок, вірш-образ, емблема). Поясніть, чому саме любов — останній прихисток у світі зла. Які наслідки для людини й суспільства мало б «холодне люте зло», якби не було «крихітки кохання»?

* * *

Дитя моє, бувши дітьми,
Двійком малих дітей,
Ми в курнику під солому
Ховалися від людей.

Ми кукурікали півнем,
І люди, що йшли повз нас,
Вірили — кукуріку! —
То півень і є якраз.

Ящик стояв на подвір'ї —
Жили ми з тобою в нім,
Прикрасивши папірцями
Його, як гостинний дім.

Стара сусідова кицька
Візит нам складала свій,
Робили ми компліменти
І ввічливий кніксен їй.

26. Двоє дітей з котями на сіннику. Художник Фелікс Шлесінгер. 1850-ті

Розпитували, чи здорова;
А втім, у пізніший час
Те саме стареньким кицям
Казали ми ще не раз.

Як зникли вірність, і віра,
Й любов, що жила колись,
І як подорожчала кава
І гроші перевелись!

Сиділи вдвох, і частенько
Тужили, як люди старі,
І скаржилися, що добре
Жилося в давній порі.

Минули дитячі ігри,
Ніщо не вернеться знов —
Ні світ, ні життя, ні гроші,
Ні вірність, ні віра й любов.

Переклад Сави Голованівського

Кніксен – реверанс; традиційний жіночий вітальний жест, неглибоке присідання з поклоном.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Прочитайте вірш кілька разів. Які емоції викликає цей твір? Виберіть три слова-відчуття, які найкраще описують ваш настрій після прочитання. Коротко поясніть свій вибір.
2. Про який романтичний ідеал йдеться у поезії? Чому дитинство є найкращою порою в житті людини?
3. У вірші згадується: «Ящик стояв на подвір'ї — / Жили ми з тобою в нім, / Прикрасивши папірцями / Його, як гостинний дім.» Що символізує цей «ящик» з точки зору дитини? Як він відображає здатність дітей перетворювати звичайні речі на щось особливе? Чи є у вас подібні спогади з дитинства про створення «своїх» таємних світів?

ЖИВІ СТОРІНКИ

4. Розгорніть поезію «Дитя моє, бувши дітьми...» у сценічну картину, розіграйте її перед однокласниками та однокласницями.
5. У вірші багато іронічних моментів. Знайдіть рядки, що звучать смішно, але водночас сумно. У чому полягає «доросла» правда в «дитячому» тексті? Чому іронія — це зброя поета і проти чого вона спрямована?

* * *

(З "Подорожі на Гарц")

Білі глянцеві манжети,
Чорні фраки і панчохи,

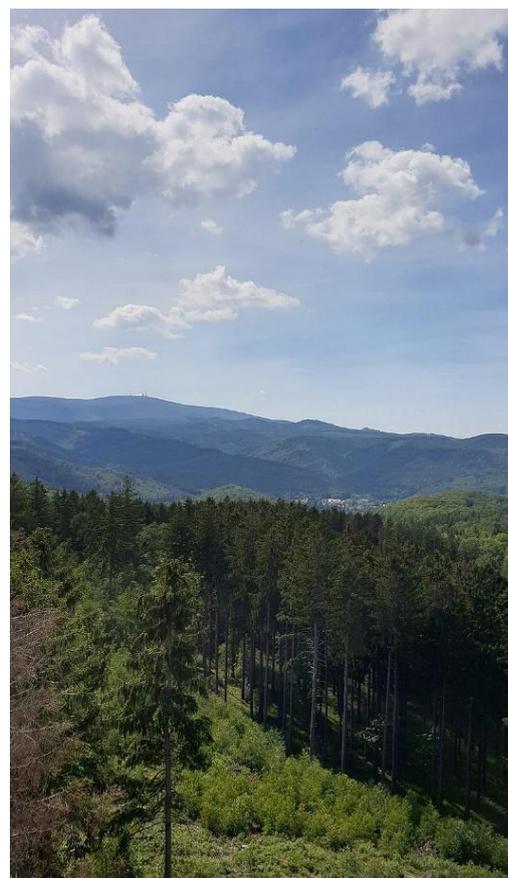
Ніжна мова, поцілунки, –
Ох, коли б їм серця трохи!

Серця в груди, і в те серце
І любові, і страждання.
Ох, мене вбиває щебет
Про фальшивий біль кохання.

Хочу я податись в гори,
Де хати на кручах мліють,
Де зітхають вільно груди,
І вітри на волі віють.

Хочу я податись в гори,
Де стоять стрункі смереки,
Мчать струмки, птахи співають,
Хмари в світ пливуть далекий.

Прощавайте, пишні зали,
пишні фраки, пишні дами!
Хочу я податись в гори –
І сміятися над вами.
Переклад Леоніда Первомайського

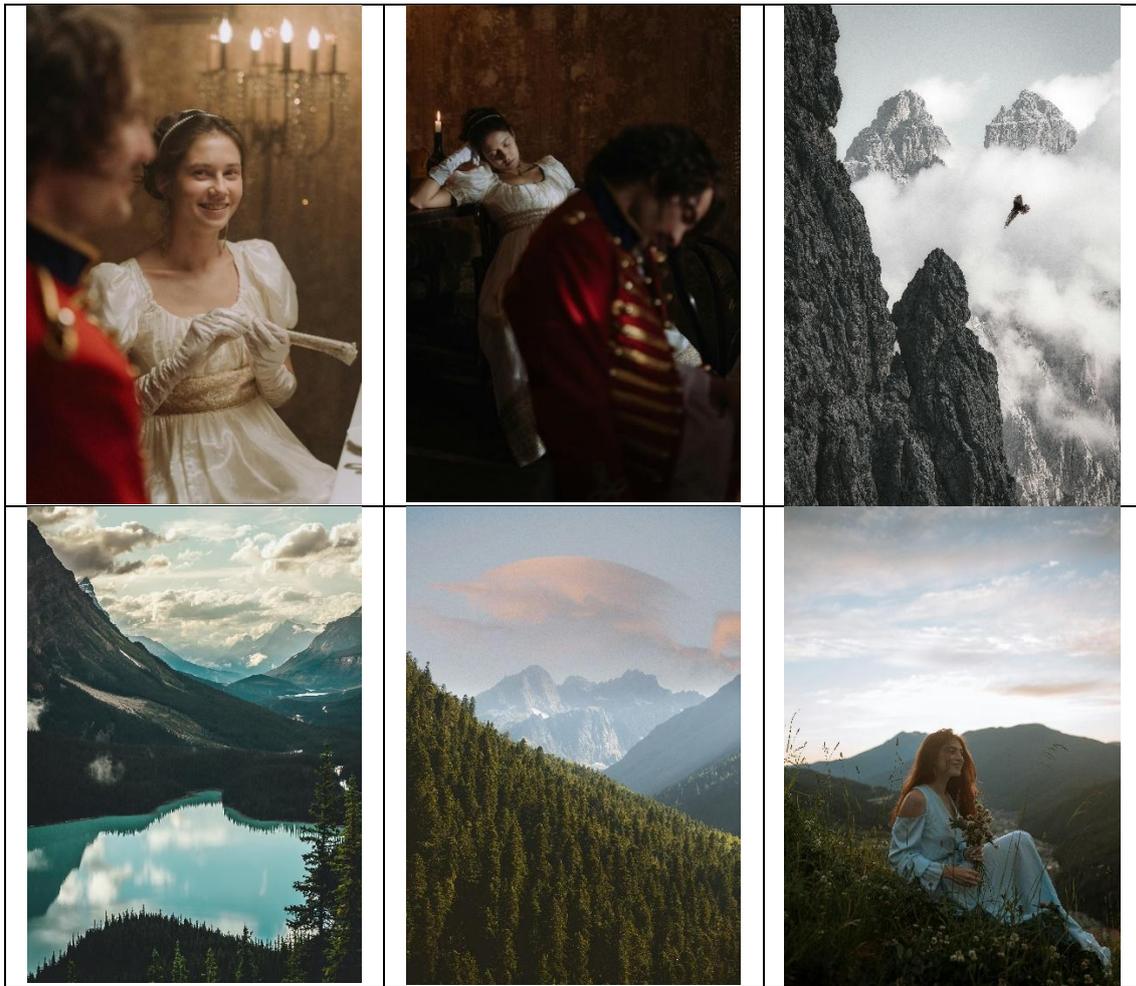
27. Гора Армелейтеберг у горах Гарц

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Прочитайте вірш, визначте його тему. Як поет висловлює іронію щодо романтичного кохання? Що протиставляє йому?
2. Які ліричні думки Г. Гейне, висловлені у цій поезії, суголосні з вашими?
3. У вірші гори, вітри, струмки та птахи символізують свободу. Оберіть один із названих образів і поясніть, чому саме він є для вас найяскравішим символом свободи.
4. Підготуйте виразне читання вірша.

СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

5. Розгляньте візуалізацію поезії та зробіть висновок, чи передає вона настрої твору Г. Гейне. Створіть своє візуальне бачення вірша «Білі глянцеви манжети...»

ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ

1. Скориставшись мовною здогадкою, упізнайте початок одного з виучуваних віршів Г.Гейне:

Mein Kind, wir waren Kinder,
Zwei Kinder, klein und froh;
Wir krochen ins Hühnerhäuschen,
Versteckten uns unter das Stroh.

Wir krächten wie die Hähne,
Und kamen Leute vorbei –
«Kikereküh!» sie glaubten,
Es wäre Hahnengeschrei.

2. Виконайте дослівний переклад поезії та порівняйте його з художнім, вміщеним у підручнику.

ПІЗНАЄМО СЕБЕ

Поезія Генріха Гейне не просто захоплює нас своєю красою, а й спонукає замислитися над важливими питаннями життя, моралі та власного внутрішнього

світу. Пропонуємо вам використати його вірші як дзеркало, щоб краще зрозуміти себе, свої емоції та власне місце у світі. Оберіть одну із запропонованих ситуацій і обговоріть з однокласниками/однокласницями.

Ситуація 1. Ви опинилися в компанії, де всі прагнуть справити враження, говорять компліменти, які здаються нещирими, і обговорюють речі, які вас не цікавлять. Ви відчуваєте тиск «відповідати» загальному настрою. Як ви поведетеся? Чи спробуєте підлаштуватися, щоб не виділятися, чи наважитесь бути собою, «не таким, як усі» і, можливо, викличете нерозуміння? Які цінності керуватимуть вашим вибором у цій ситуації?

Ситуація 2. У вашій громаді хочуть знести старий історичний будинок, щоб побудувати щось сучасне, не пов'язане з минулим. Це нагадує вам про «зникнення» чогось важливого. Які цінності ви відстоюватимете – прогрес за будь-яку ціну чи збереження спадщини? Поясніть своє рішення.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

- Уперше української Гейне «заговорив» у 1853 році, коли у «Зорі галицькій» з'явився вірш «Жінка» (автор перекладу – Богдан Дідицький). Згодом вірші Гейне перекладали Михайло Старицький, Леся Українка, Іван Франко, Микола Вороний, Леонід Первомайський, Дмитро Павличко, Олександр Дейч та багато інших.
- У 2022 році український письменник Юрій Андрухович був нагороджений престижною премією імені Генріха Гейне (Дюссельдорф) «за відданість свободі та правам людини в Україні, що відповідає ідеям європейських цінностей, які поділяв і Гейне».
- Ім'я Гейне присвоєне відкритому у 1983 році астрономкою Кримської астрофізичної обсерваторії Людмилою Карячкіною астероїду 7109.

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

- Вірші Гейне стали основою для пісенних і музичних творів Роберта Шумана, Франца Шуберта, Едварда Гріга, Ріхарда Вагнера, Ханца Хенце, Марселя Тібєрга та інших (бібліограф Гюнтер Мецнер нараховує 6833 музичні інтерпретації творів поета). Кілька сотень пісень пішли в народ і часто вважаються народними.

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь; зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення; максимальна оцінка за виконане завдання.

Завдання:

- Діалог поетів: знайдіть спільне у світогляді Дж.Байрона та Г.Гейне (за віршами «Хотів би жити знов у горах...» та «Білі глянцеві манжети...»).
- Поясніть, чому твір Г.Гейне «Дитя моє, будши дітьми...» змушує читачів/читачок згадувати власне дитинство та викликає світлий смуток.

СВІТИ ГЕНРІХА ГЕЙНЕ

Ми завершили наше знайомство з багатогранною творчістю Генріха Гейне. Тепер час не просто перевірити знання, а й творчо осмислити його спадщину.

Завдання. Створіть власний, унікальний портрет Генріха Гейне та його творчого світу. Для цього заповніть запропоновані «блоки».

Блок 1. Серце поета. Оберіть три-чотири слова-відчуття, які

найкраще передають ваш особистий емоційний відгук на поезію Гейне. Що або хто допомагає вам долати «холодне люте зло» у світі? (Напишіть 1-2 речення).

Блок 2. Дзеркало світу Гейне. Запишіть цитату Гейне, яка, на вашу думку, є найважливішою. Поясніть, чому ця цитата актуальна і сьогодні (1-2 речення). Придумайте і запишіть «5 уроків від Гейне» сучасним підліткам.

Блок 3. Голос митця. Якби ви могли запитати Генріха Гейне про щось важливе для вас у сучасному світі, що б ви запитали? Сформулюйте ці питання. Доповніть речення:

- Я замислився/замислилася над...
- Я відчув/відчула...
- Я зрозумів/зрозуміла, що мені важливо...

ЧЕСТЬ ДОРОЖЧА ЗА ЖИТТЯ

Проспер Меріме (1797-1856). «Матео Фальконе»

28. Сімон-Жак Рошар. Проспер Меріме.
1852

До вчинків людей, котрі жили в XVI столітті, не можна підходити з міркою XIX-го.

Проспер Меріме

На межі 1820х-1830х років багатьом європейським читачам стало зрозуміло: романтична література втрачає першість серед читацьких уподобань. Точніше: читачі все частіше відкладають убік чергову романтичну історію, не знаходячи у ній відповіді на гострі питання сучасності. Гарно вибудований

динамічний сюжет про пригоди унікального героя в яскравих колоритних обставинах все ще служить запорукою відносного успіху, але сприймається скоріше як юнацьке читання задля розваги. А життя потребує правди, якою б неприємною вона не була...

У цей момент і приходить в літературу Проспер Меріме, один з останніх послідовників романтичної традиції і її могильник. Майстер творення нетипових ситуацій, які так і не отримали повноцінного романтичного наповнення («Краєвид плоский як Меріме», - сказав Віктор Гюго в одному з віршів, і це була дуже влучна оцінка). Але письменник, здається, не образився. Він і сам у своїх творах знаходив можливість «знизити градус» пристрастей, ніби натякаючи, що все зображене – лише література, фантазія автора й нічого більше! А життя, звичайно ж, багатолике, і його правда цілком може бути зовсім іншою...

ЗНАЙОМТЕСЯ, АВТОР!

Повне ім'я: Проспер Меріме.

Дата і місце народження: 1803, Париж (Франція).

Дата і місце смерті: 1870, Канни (Франція).

Освіта: навчався у лицей Наполеона (нині лицей Генріха IV), юридичний факультет.

Рід занять і хобі: письменник, перекладач, антрополог, історик, археолог, політик, художник.

Найвідоміші твори: «Кармен», «Матео Фальконе», «Коломба», «Таманго», «Хроніка царювання Карла IX», «Українські козаки та їх останні гетьмани».

- Отримав юридичну освіту, але за спеціальністю не працював. Присвятив себе історії та літературі. Член Французької академії, Академії написів і літератури та Академії витончених мистецтв.

- Відомий містифікатор. Свою першу книгу «Театр Клари Газуль» видав від імені нікому не відомої іспанської акторки і з власним портретом у жіночому вбранні. Другу книгу – збірку іллірійського фольклору «Гузла» - приписав вигаданому музиканту Іакінфу Маглановичу.

29. Собор Паризької Богоматері.

- З 1834 року обіймав посаду головного інспектора історичних пам'яток Франції. Завдяки зусиллям Меріме були відреставровані, зокрема, базиліка Везеле, Собор Паризької Богоматері та середньовічний архітектурний комплекс Каркасон. Склав реєстр історичних пам'яток (така звану базу Меріме), яким

користуються і дотепер.

- Чудово малював. Часто писав акварелі за мотивами своїх подорожей.
- Володів кількома мовами, включаючи арабську, англійську, грецьку, іспанську, російську та українську.
- Франція високо оцінила заслуги Меріме: у 1860 році йому присвоєне звання командора ордену Почесного легіону.

ДОСЬЄ: ОЧИМА КОЛЕГ

Ремі де Гурмон:
«Меріме не завжди пише добре. Для мене це тон розмови. Книга, яка нагадує розмову, - це шедевр».

Андре Моруа:
«Проспер Меріме ... був одним із тих сентименталістів, з яких диявол робить своїх Дон Жуанів. Він любив говорити про кохання з грубістю студента-медика».

Анрі Ліон:
«[Він] завжди ніби боявся бути спійманим на місці злочину почуття».

Жуль Леметр:
«І цей скептик написав найкращу батальну розповідь, яка лишень може бути, - «Взяття редути»!

Стендаль:
«Я вважаю, що було б краще не публікувати «Жакерію» та «Гузлу». Але як би Ви могли про це здогадатися? Твір – це лотерейний квиток».

Моріс Партюр'є:
«[Меріме] реаліст, ... але ворог «реалістичної школи». Надто багато негарного вона вимагає приховувати».

Віктор Гюго:
«Немає схилу пагорба, мало трави... Краєвид плоский, як Меріме».

Проспер Меріме попри свою стриманість залишив нам багату спадщину. Ми зазирнемо до скарбнички життєвої мудрості письменника крізь призму поглядів та відгуків тих, хто знав його особисто або був знайомий з його творчістю. Складемо пазл, де кожна цитата – це важливий фрагмент.

Завдання: 1. Пазл особистості. Оберіть 3-4 цитати, які, на вашу думку, є найбільш показовими для розуміння особистості Проспера Меріме. Визначте та назвіть 1-2 риси характеру митця або особливості його творчого методу, які розкриває кожна цитата. Поясніть, чому саме цей вислів наштовхнув вас на такий висновок.

2. Про що говорять друзі й недруги? Відгуки сучасників часто бувають суб'єктивними й навіть суперечливими. Оберіть дві цитати, які, на перший погляд, суперечать одна одній або представляють Меріме з дуже різних сторін. Створіть короткий уявний діалог (6-8 реплік) між авторами цих цитат. Вони можуть сперечатися про справжню природу Меріме, намагаючись довести свою точку зору.

3. Порада від метра. Уявіть, що Проспер Меріме потрапив у наш час. Які погляди (що виявилися в цитатах сучасників) він би, на вашу думку, застосував до сучасного світу (наприклад, до соцмереж, новин, мистецтва)? Оберіть одну цитату, яка, на вашу думку, могла б стати основою для його поради сучасності. Сформулюйте цю пораду від імені Меріме (2-3 речення), використовуючи його характерний стиль (можливо, з нотками іронії чи стриманості).

4. Меріме на екрані. Уявіть, що ви — талановитий сценарист або режисер, який планує зняти фільм про життя та творчість Проспера Меріме. Оберіть одну цитату про письменника, яка вас найбільше надихає або інтригує. Напишіть короткий сценарій (5-7 речень) для вашого фільму. Поясніть, чому саме ця цитата стане основою вашого кінотвору. Сформулюйте головну ідею або конфлікт, який ви будете досліджувати у фільмі, спираючись на сенс цитати. Визначте стиль або жанр вашої роботи і придумайте робочу назву фільму.

РУЙНІВНИКИ МІФІВ. Спростуйте чи доведіть міф

Міф 1. Ходить міф, що «Гузла» – збірка нібито перекладених іллірійських народних пісень, яка принесла Меріме першу популярність – була настільки майстерною містифікацією, що деякі вчені-фольклористи навіть після викриття автора продовжували вірити в її справжність. А сам Меріме настільки увійшов у роль творця «Гузли», що деякий час і сам сумнівався, чи не існують ці пісні насправді.

Міф 2. Кажуть, що Проспер Меріме настільки боявся показати почуття, що навіть у своєму приватному листуванні використовував код або писав таким чином, щоб ніхто не міг розшифрувати його справжні емоції.

Міф 3. Дослідники зазначають, що Меріме був не лише письменником, а й пристрасним археологом та істориком, колекціонував не тільки старожитності, але й історії про давні прокляття та незвичайні талісмани. Це хобі надихнуло його на написання «Венери Ілльської», де оживає проклята статуя. Подейкують, що після публікації цієї новели Меріме почав стикатися з дивними містичними подіями.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

- Історик Меріме проявляв професійний інтерес до доби козаччини в Україні. Перейнявшись повагою до козаків і Запорозької Січі, яку вважав республікою, він вивчив українську мову і став називати себе козаком.
- «Козацька» тема розрита письменником у п'єсі «Перші кроки авантюриста» (1852) та наукових монографіях «Козаки України та їх останні гетьмани» і «Козаки минувшини». Під впливом його досліджень Сенат Франції у 1869 році розглянув петицію про вивчення української історії у французьких школах.
- Приятелював із Марком Вовчком, робив спроби перекладу її творів, зокрема, оповідання «Козачка». Перекладав французькою твори Миколи Гоголя.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Коли люди довго живуть на одному місці, вони, наче губки, вбирають в себе «ознаки місця», наче прагнуть вписатися в навколишній пейзаж. Наприклад, Микола Гоголь порівнював широту козацької душі з безмежжям українського степу, а австрійський письменник Райнер Марія Рільке додавав: «...У цій країні, де могили [*кургани* – *О.К.*] — мов ті гори, люди — як безодні. Глибокий, темний, мовчазний нарід».

30. Корсиканські чагарники-макі.

Проспер Меріме любив бувати на острові Корсика. Йому подобалися місцеві мешканці, горді горяни, у чиїх жилах текла кров багатьох народів, що впродовж тисячоліть володіли островом. Не дивно, що саме тут в Середньовіччі зародився звичай вендети – кровної помсти. На перший погляд, мовчазні й непривітні, схожі на місцеві

чагарники-макі, корсиканці ховали в глибині сильні незламні характери. Дехто з них ще пам'ятав, що у XVIII ст. Корсика була незалежною республікою. А на межі XVIII-XIX ст. син місцевого землевласника, випускник військової академії Наполеон Буонапарте зробив карколомну кар'єру й пройшов шлях від молодшого лейтенанта до імператора Франції...

МАТЕО ФАЛЬКОНЕ (скорочено)

Якщо ви підете на північний захід од міста Порто-Веккйо, прямуючи в глибину острова, то помітите невдовзі, що місцевість круто піднімається вгору; верстаючи дорогу звивистими стежками, що їх захаращують уламки скель і де-не-де перетинають улоговини, ви години за три дістанетесь до густих розлогих заростей — макі. Макі — то рідний край, вітчизна корсиканських пастухів і всіх тих, хто живе не в злагоді з законом... Тут є розмаїті породи дерев і чагарів, химерно покручені й переплутані між собою. Тільки з сокирою в руці можна прокласти собі крізь них дорогу; часом трапляються макі такі густі й непролазні, що навіть дикий тур — муфлон — не може крізь них продертися.

Якщо ви вбили людину, тікайте в макі Порто-Веккйо, і ви житимете в безпеці, подбавши заздалегідь про добру рушницю, порох і набої. Та не забудьте ще взяти з собою темний плащ із капюшоном — ця одежина правитиме вам і за ковдру, і за матрац. У пастухів ви зможете легко роздобути молока, сиру й смажених каштанів, і вам тут нема чого боятися правосуддя чи родичів убитого, якщо тільки вам не доведеться спускатися в місто, щоб купити пороху.

Коли я в 18... році відвідав Корсику, садиба Матео Фальконе була розташована за пів льє від макі.

Матео Фальконе був досить заможний чоловік за тамтешніми мірками, він жив на прибутки від своїх численних отар, що їх пастухи випасали в горах, переганяючи з місця на місце. Коли я вперше побачив його — через два роки після пригоди, про яку я вам розповім,— йому було років п'ятдесят. Уявіть собі невисокого на зріст, але кремезного чоловіка з кучерявою, чорною, мов смола, чуприною, орлиним носом, тонкими губами, великими бистрими очима, зі смаглявим обличчям. Він на диво влучно стріляв з рушниці; навіть для цього краю, де так багато добрих стрільців, це було надзвичайно...

Така дивовижна вправність у стрільбі спричинилася до величезної популярності Матео в тих краях. Його вважали таким же добрим другом, як і небезпечним ворогом; а проте, послужливий для приятелів і щедрий на милостиню для бідняків, він жив у мирі й злагоді з усіма в окрузі. Однак

подейкували, боцімто в Корто, місті в центрі Корсики, він дуже жорстоко розправився з суперником. Казали, що це саме Матео пострілом з рушниці звів свого суперника зі світу в ту мить, коли той голився перед люстерком, що висіло біля відчиненого вікна. Коли цю справу зам'яли, Матео одружився. Його дружина Джузеппа подарувала йому спершу трьох дочок (через що він просто сатанів) і нарешті породила сина, продовжувача роду, на якого Матео покладав усі свої надії. Синові дали ім'я Фортунато.

Дочки вдало повиходили заміж, і батько міг тепер розраховувати на кинджали й карабіни своїх зятів.

Синові минуло дев'ять років. Це був розумний, кмітливий і хоробрий хлопчина.

Якось восени Матео разом з Джузеппою рано-вранці зібралися в макі — поглянути на свої отари. Малий Фортунато хотів піти з ними, але пасовище було дуже далеко, до того ж комусь треба було стерегти домівку, — тож батько не взяв сина з собою.

Минуло вже кілька годин, відколи батьки пішли з дому. Малий Фортунато лежав у дворі на осонні і, дивлячись на гори, що синіли вдалині, думав про те, що в неділю він піде до міста й пообідає в свого дядька-капрала. Раптом десь на рівнині пролунав постріл. Фортунато підвівся й глянув у той бік. Постріли почулися знову; вони ближчали й ближчали. Нарешті на стежці, що вела з рівнини до садиби Матео, показався бородатий чоловік у лахмітті і в гостроверхій шапці, що їх звичайно носять горяни. Він ледве волік ноги, спираючись на рушницю. Куля влучила йому в стегно.

То був утікач-вигнанець, який, вирушивши вночі до міста, щоб купити пороху, натрапив за засідку. Він відстрілювався і зрештою зумів уникнути погоні, ховаючись за виступами скель. Та він не набагато випередив солдатів, що переслідували його,— рана не дозволяла добігти до макі.

31. Леопольд Роберт, «Розбійник з гвинтівкою» (1820).

Чоловік підійшов до Фортунато й спитав:

— Ти син Матео Фальконе?

— Атож.

— Я Джанетто Санп'єро... Сховай мене, я не можу йти далі!

— Почекай, доки повернеться батько.

— Чекати?! Що ти верзеш? Адже вони будуть тут за п'ять хвилин. Ану ж бо сховай мене швидше, як не хочеш, щоб я тебе вбив!..

Та Фортунато спокійнісінько відповів:

— Рушниця твоя розряджена, і в твоєму патронташі немає більше набоїв.

— Ні, ти не син Матео Фальконе! Невже ж ти дозволиш, щоб мене схопили на твоєму подвір'ї?

Ці слова, здається, зачепили хлопця за живе.

— А що ти мені даси, коли я сховаю тебе? — спитав він, підходячи ближче.

Поранений порився в шкіряному ранці, що висів у нього на поясі, і вийняв п'ятифранкову монету.

Побачивши срібну монету, Фортунато схопив її, всміхнувся й сказав:

— Не бійся нічого.

За хвилину він вигріб чималу нору в копиці сіна, що височіла біля будинку. Джанетто заліз у нору, скрутився калачиком, і хлопець притрусив його сіном так, щоб повітря проходило туди і втікачеві було чим дихати. Зробив він це дуже спритно; нікому й на думку не спало б, що в сіні хтось ховається. Крім того, він придумав ще одну хитру штуку. Він приніс кицьку з котенятами і поклав їх на сіні.

По недовгій часі до садиби Матео Фальконе підійшли шестеро чоловіків у коричневих мундирах; їх очолював ад'ютант. Цей ад'ютант був далекий родич Матео Фальконе. Звали його Теодоро Гамба; він був дуже заповзятливий служака — справжня гроза для втікачів-вигнанців, яких переловив уже чимало.

— Здоров був, племінничку,— привітався Гамба, підходячи до Фортунато.— Як же ти виріс! Скажи, чи недавно ніхто тут не проходив?

— Чи не проходив тут хто-небудь?

— Так, чоловік у гостроверхій оксамитовій шапці та в куртці, гаптованій червоним і жовтим.

— Чоловік у гостроверхій шапці та в куртці, гаптованій червоним і жовтим?

— Авжеж! Не повторюй моїх запитань.

— Сьогодні вранці повз нашу садибу проїхав добродій кюре. Він спитав, як ся має тато, і я відповів...

— А бодай тобі всячина, щеня! Я певен — ти бачив Джанетто! Можливо, ти навіть сховав його. Ану, хлопці, заходьте в дім і пошукайте там нашого втікача! Цей пройдисвіт шкутильгає, тож у нього, певно, вистачило глузду, щоб і не пробувати дійти до макі. До того ж, криваві сліди кінчаються саме тут...

— А що скаже тато? — всміхаючись, спитав Фортунато.— Що він скаже, як дізнається, що без нього заходили в його дім?

— Паскудник! — вигукнув Гамба, хапаючи хлопця за вухо.— Та чи знаєш ти, що варто мені тільки захотіти — і ти зовсім іншої заспіваєш! Мабуть-таки, слід тебе оперіщити разів кілька! Тоді відразу заговориш...

Та Фортунато знай посміювався.

— Мій батько — Матео Фальконе! — з притиском мовив він.

— Ад'ютанте, — півголосом мовив один з вольтижерів,— не треба нам сваритися з Матео.

Гамба вочевидь збентежився. Він стиха перемовлявся з солдатами, які вже встигли обшукати весь дім. На це не знадобилося багато часу, бо житло корсиканця — здебільшого одна квадратна світлиця.

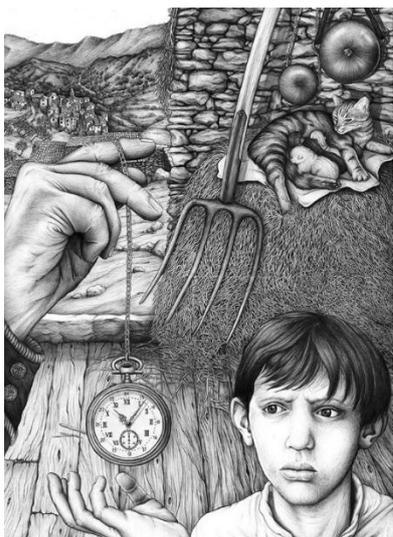
Малий Фортунато гладив тим часом кицьку і, здавалося, злостиво втішався, спостерігаючи збентеження вольтижерів і свого дядечка.

Гамба і його невеличкий загін втрачали всяку надію; вони вже позирали раз у раз на рівнину, наче збиралися повернутись туди, звідки прийшли. Аж тут їхній командир, переконавшись, що син Фальконе не злякався погроз, вирішив зробити останню спробу: а чи не спокусять, бува, хлопця улесливі слова й подарунки?

— Племінничку,— мовив він,— ти, либонь, славний, тямущий хлопець! Ти далеко підеш!.. Та коли Матео повернеться, я розповім йому все, і, щоб відучити від брехні, він відшмагає тебе різками.

— Побачимо!

— От і побачиш... Але послухай мене! Якщо ти будеш добрим хлопчиком, я тобі щось дам.

32. Спокуса Фортунато. Ілюстрація Шарлотти Раффалі. 2024.

Гамба вийняв з кишені срібний годинник і, побачивши, як спалахнули очі Фортунато, сказав, тримаючи годинник за кінець сталевого ланцюжка і погойдуючи ним:

— Малий шалапуте! Тобі, мабуть, хотілося б носити на грудях отакий годинник? Ти прогулювався б вулицями Порто-Веккйо гордо, мов павич, і коли перехожі питали б у тебе: "Котра година?" — ти відповідав би: "Подивіться на мій годинник!"

— Коли я виросту, мій дядько капрал подарує мені годинника.

— Хай і так, але в сина твого дядька вже є годинник... правда, не такий гарний, як цей... А той хлопець менший за тебе...

Фортунато зітхнув.

— Ну, гаразд; а хочеш — я подарую тобі цього годинника, племінничку?

Фортуно, який раз у раз крадькома поглядав на годинник, скидався на kota, котрому тицяють під ніс курчатко... Та хлопець не простяг руки, а сказав з гіркою усмішкою:

— Навіщо ви смієтеся з мене?

— Їй-богу, не сміюся. Скажи тільки, де Джанетто,— і годинник твій!

Фортуно недовірливо всміхнувся; його очі так і вп'ялися в очі ад'ютантові: чи можна вірити його словам?

— Нехай із мене здеруть еполети, якщо ти не одержиш годинника! — вигукнув Гамба.— Хай ось мої солдати будуть свідками!

На обличчі Фортуно виразно відбивалося те, що спалахнуло в його душі: боротьба між палким бажанням заволодіти годинником і обов'язком гостинності. Груді його важко здіймалися; здавалось, він от-от задихнеться. А годинник погойдувався перед ним, крутився, часом торкаючись кінчика носа.

Нарешті хлопець нерішуче потягся до годинника, пальці торкнулися його, і годинник ліг на долоню Фортуно, дарма що Гамба ще не випустив з рук ланцюжка...

Спокуса була надто велика.

Фортуно підняв руку і показав великим пальцем через плече на копицю сіна, до якої притулився. Гамба одразу зрозумів його. Він відпустив кінець ланцюжка — і Фортуно відчув себе володарем годинника. Він схопився зі спритністю лані й відбіг на десять кроків од копиці.

Сіно заворушилося, і з нього виліз скривавлений чоловік з кинджалом у руці. Та коли він спробував звестися на ноги, рана, що запеклася кров'ю, не дала йому цього зробити. Він упав. Його відразу ж міцно зв'язали по руках і ногах, незважаючи на опір.

Хлопець кинув Джанетто срібну монету, яку одержав від нього, почувуючи, що вже не має на неї права,— але той і не глянув на гроші.

— Дорогий Гамбо,— спокійно мовив він до ад'ютанта,— я не можу йти. Вам доведеться нести мене до міста...

Поки вольтижери поралися — хто лаштуючи ноші з каштанових гілок, хто перев'язуючи Джанетто,— з-за повороту стежки, що вела в макі, зненацька вигулькнули Матео Фальконе та його дружина. Жінка йшла поволі, зігнувшись під тягарем здоровезного мішка з каштанами, а чоловік поважно крокував поруч, тримаючи в одній руці рушницю, а другу заклавши за спину,— адже чоловікові не випадало нести будь-яку іншу ношу, крім зброї...

— Жінко,— сказав він Джузеппі,— поклади-но мішок і будь напоготові.

Джузеппа послухалась — поклала мішок на землю. Матео дав їй рушницю, яку ніс за спиною і яка йому тільки заважала б. Другу рушницю він зарядив і почав повільно наблизитися до свого дому, тримаючись ближче до дерев. Джузеппа йшла слідом за чоловіком, несучи запасну рушницю й патронташ. Обов'язок доброї дружини — під час бою заряджати рушницю для свого чоловіка.

Ад'ютантові стало трохи моторошно, коли він побачив, що Матео неквапом підходить до них з рушницею напоготові, тримаючи палець на спусковому гачку.

— Здоров був, друзяко! — закричав він.— Як ся маєш? Це я, Гамба, твій родич.

Матео, не кажучи ні слова у відповідь, спинився. Поки Гамба говорив, він неквапливо піднімав цівку рушниці так, щоб у той момент, коли ад'ютант підійде до нього, цівка була спрямована в небо.

— Добрий день, брате,— повторив Гамба, простягаючи руку.— Давненько ми з тобою не бачилися.

— День добрий, брате.

— Я заскочив до вас мимохідь, щоб привітати тебе й сестрицю Пеппу. Сьогодні нам довелося чимало попоходити, та ми не нарікаємо на втому — адже захопили непогану здобич. Щойно оце застукали Джанетто Санп'єро.

— Як добре! — вигукнула Джузеппа.— На тому тижні він украв у нас дійну козу.

— Бідолаха! — озвався Матео.— Він був голодний.

— Цей негідник захищався, як лев,— вів далі Гамба.— Він убив мого солдата..... А потім він так добре заховався, що й сам чорт не знайшов би його. Якби не мій племінничок Фортунато, я ніколи б його не знайшов.

— Фортунато! — вигукнув Матео.

— Авжеж! Джанетто заховався он у тій копиці сіна, але мій племінничок викрив його.

— Сто чортів! — ледве чутно мовив Матео.

Вони підійшли до загону. Джанетто вже лежав на ношах, солдати збиралися вирушили. Побачивши Матео поряд із Гамбою, бранець якось дивно всміхнувся; потім, обернувшись обличчям до будинку, він плюнув на поріг і сказав:

— Дім зрадника!

Лише людина, приречена на смерть, могла зважитися назвати Матео зрадником. Він негайно помстився б за таку образу ударом кинджала, і удар той не довелось би повторювати.

Проте Матео тільки підніс руку до лоба, як людина, геть пригнічена горем.

Фортугато, побачивши батька, зайшов у дім. Невдовзі він вийшов з мискою молока у руках і, не підводячи очей, простяг її Джанетто.

— Геть від мене! — голосно вигукнув бранець.

Потім, повернувшись до одного з вольтижерів, він мовив:

— Товаришу, дай мені напитися.

Його прохання охоче виконали. Гамба подав знак рушати, попрощався з Матео, який нічого йому не відповів, і швидкою ходою рушив у бік рівнини слідом за своїм загоном.

Минуло хвилин із десять, а Матео все ще мовчав. Фортугато неспокійно позирав то на матір, то на батька, який, спираючись на рушницю, дивився на сина з виразом стриманого гніву в очах.

— Гарно ж ти починаєш! — нарешті сказав Матео голосом спокійним, але страшним для того, хто знав цього чоловіка.

— Батьку! — закричав Фортугато і зробив крок уперед, ніби хотів упасти перед Матео на коліна. Очі його були повні сліз.

— Геть від мене! — вигукнув Матео.

Фортугато, ридаючи, спинився за кілька кроків від батька.

Підійшла Джузеппа. Зненацька вона помітила ланцюжок від годинника — кінець його виглядав з-під сорочки Фортугато.

— Хто дав тобі цього годинника? — спитала вона суворо.

— Дядько Гамба.

Фальконе вихопив годинника і шпурнув його об камінь. Годинник розбився в друзки.

— Жінко! — сказав він. — Чи мій це син?.. Цей хлопець перший у нашому роду став зрадником!

Фортугато заридав іще відчайдушніше.

Матео не зводив із нього своїх рисячих очей. Нарешті він ударив прикладом рушниці об землю і, почепивши її на плече, рушив у бік макі, гукнувши Фортугато, щоб той ішов слідом за ним.

Фортугато скорився.

Джузеппа наздогнала Матео й схопила його за руку.

— Це ж твій син! — вигукнула вона тремтячим голосом, уп'явшись своїми чорними очима в чоловікові очі й ніби намагаючись прочитати в них те, що діялося в його душі.

— Облиш мене, — мовив Матео, — я його батько!

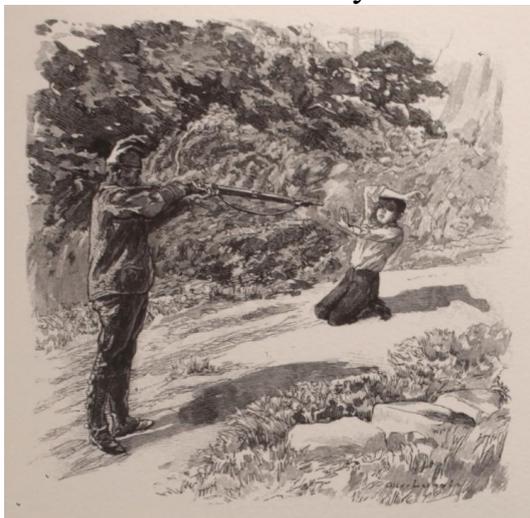
Джузеппа поцілувала сина і, плачучи, повернулася в дім. У світлиці вона кинулась на коліна перед образом Богородиці й почала палко молитися.

А тим часом Фальконе, пройшовши кроків із двісті по стежці, спустився в неглибоку улоговину. Спробувавши землю прикладом, він переконався, що земля досить пухка і що копати її буде легко.

— Фортунато, стань біля того великого каменя.

Хлопець виконав наказ — підійшов до каменя і впав навколішки.

— Читай молитву!

33. Ілюстрація Александра Лунуа

— Батьку! Батьку! Не вбивай мене!

— Молись! — страшним голосом повторив Матео.

Затиноючись і схлипуючи, Фортунато прочитав "Отче наш" і "Вірую".

Матео в кінці кожної молитви твердо вимовляв: "Амінь!"

— Більше ти не знаєш молитов?

— Батьку, я знаю ще "Богородице, діво, радуйся" і літанію, якої навчила мене тітонька.

— Літанія дуже довга... Ну, все одно, читай.

Останні слова літанії Фортунато прошепотів уже ледве чутно.

— Ти закінчив?

— Батьку, змилуйся! Прости мене!

— Нехай простить тобі бог!

Фортунато зробив відчайдушне зусилля, щоб підвестися й припасти батькові до ніг, але не встиг. Матео вистрелив, і Фортунато впав мертвий.

Навіть не глянувши на тіло сина, Матео знову рушив стежкою до свого дому, щоб узяти лопату.

Не встиг він пройти й кількох кроків, як побачив Джузеппу: вона бігла йому назустріч, сполохана пострілом.

— Що ти зробив? — вигукнула вона.

— Учинив правосуддя.

— Де він?

— У яру. Я зараз поховаю його. Він помер християнином. Я замовлю месо за упокій його душі... Треба сказати зятеві, Теодоро Б'янкі, щоб він перебрався жити до нас.

Переклад Сергія Буди

Словник маловідомих слів

Ад'ютант – (у Франції XIX ст.) офіцер, який відповідає за навчання інших офіцерів і капралів.

Вольтижер – французький солдат-піхотинець XIX ст.

Капрал – найнижче військове звання молодшого командного складу.

Кюре – католицький священник.

Літанія – християнська молитва, у якій заклики до Бога доповнюються проханнями.

Льє – міра довжини, приблизно 4,5 км.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

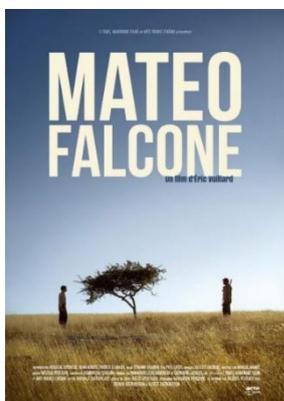
1. Виразно зачитайте опис гористої частини о. Корсика. З якою метою подає його на початку твору автор?
2. Про які особливості життя корсиканців ви дізнались з новели? Розкажіть, зокрема, про сімейні обов'язки чоловіка та дружини, значення сина у родині, обов'язок гостинності.
3. Як схарактеризовано на початку твору Матео Фальконе? Визначте риси характеру персонажа.
4. Ім'я Фортунато походить від латинського *fortunatus* – «щасливий». Чому саме так Матео назвав сина?
5. Зробіть логічне припущення, як у родині Фальконе виховували дівчаток і хлопчика? Чим обумовлена різниця у вихованні дітей?
6. Меріме розкриває характери персонажів через численні психологічні деталі. Простежте їх та поясніть, чому:
 - Джанетто Санп'єро звернувся по допомогу саме до сина Фальконе;
 - Фортунато посміхнувся, побачивши у руках втікача срібну монету;
 - хлопчик не боявся ні втікача, ні переслідувачів і з гордістю говорив, чий він син;
 - син Матео посадив на копицю сіна, у якій сховав утікача, кішку з кошенятами;
 - Фортунато вагався, чи брати срібного годинника у Гамби;
 - заарештований Джанетто ввічливо говорив з правоохоронцями, але плюнув на поріг дому Фальконе;
 - Фальконе не бідкався, що утікач украв у нього козу;
 - Матео нічого не відповів на образу, якої завдав йому Джанетто Санп'єро;
 - Фальконе, дізнавшись про вчинок сина, хвилин з десять мовчав;
 - Джузеппа не пішла з чоловіком, а палко молилась у будинку;
 - батько змусив Фортунато прочитати усі молитви, які знав хлопчик;
 - Матео навіть не глянув на тіло єдиного сина;

- Фальконе вирішив, що тепер з ними житиме один із зятів з родиною.
7. Як оцінив Матео Фальконе вчинок сина та своє рішення скарати дитину? Чи згодні ви з ним? Перед якою дилемою поставив автор читачів?
 8. Чому автор назвав новелу «Матео Фальконе», а не «Фортунато»?
 9. Порівняйте твір Проспера Меріме з історією Тараса Бульби й Андрія з повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба».

СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Уявіть, що герої твору мають профілі в Instagram. Оберіть і виконайте 3 завдання:

Намалюйте силует Матео, всередині — «внутрішні» мотиви, цінності, сумніви; зовні — «соціальні» очікування, норми, дії. Це допоможе побачити внутрішній конфлікт героя.	Уявіть, що Матео пробачає Фортунато. Напишіть альтернативний фінал у 5–7 реченнях. Чи був би такий фінал логічним? Чи змінило б це героїв? А читачів?
Створіть сторіз із зображенням місцевості, де відбувалися події.	Напишіть коментарі, які могли б залишити інші герої.
Створіть рекламу книжки у вигляді постера.	Доберіть по 3 хештеги до профілів Матео й Фортунато.

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРИ

- Новела кілька разів екранізувалася: у 1960 році – азербайджанським режисером Тофіком Тагі-Заде; у 1971 – поляком Яном Будкевичем (як епізод серіалу «Театр смерті»); у 2008 – французом Еріком В'юяром.
- У 1973 році Отото Кацухіро адаптував твір для своєї дебютної манги «Звіт про зброю».

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь; зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення.

Завдання:

- Розкрийте суть задуму П.Меріме, який дав персонажам новели символічні імена та прізвиська: Матео – «Божий дар», Фортунато – «щасливий», Фальконе – «сокіл».

- Визначте причини трагедії Матео Фальконе. Поміркуйте, чи міг корсиканець вчинити інакше у ситуації, що склалась, та які наслідки мало б кожне з його рішень.

Цей аркуш самооцінювання допоможе вам осмислити зміст новели, художні особливості та власні враження. Пам'ятайте, це не контрольна робота, а інструмент для вашого саморозвитку та розуміння. Будьте чесними із собою!

Алгоритм роботи:

1. **Уважно прочитайте** кожне запитання та завдання.
2. **Подумайте** над відповіддю. Зверніться до тексту новели, своїх нотаток, спогадів про обговорення в класі.
3. **Висловіть свою думку** чесно й обґрунтовано. Не хвилюйтеся, якщо ваші погляди відрізняються від інших. **Оцініть свою роботу** за кожним пунктом.
4. **Завершіть роботу висновком-реченням:** «Цей твір навчив мене...»

Компонент	Завдання	Відповідь
Розуміння сюжету	Сформулюйте у 3–5 реченнях головну подію новели.	
Емоційна реакція	Позначте на шкалі емоцій свій стан після прочитання: нейтрально сумно обурено задумливо вражено	
Позиція героя	Чи зрозуміли ви вчинок Матео? Як ви його оцінюєте одним словом?!	
Особистий зв'язок	Чи траплялися у вашому житті ситуації, коли було важко зробити вибір? Напишіть коротко.	
Уявна трансформація	Як змінилася б новела, якби події відбувалися у XXI ст.? Напишіть 1–2 речення.	
Ціннісна мапа	Позначте, які цінності є у творі: ☐ Честь ☐ Вірність ☐ Страх ☐ Любов ☐ Правда	
Хештег до твору	Створіть 1–2 хештеги, які, на вашу думку, передають ідею новели.	

Книжка в один клік

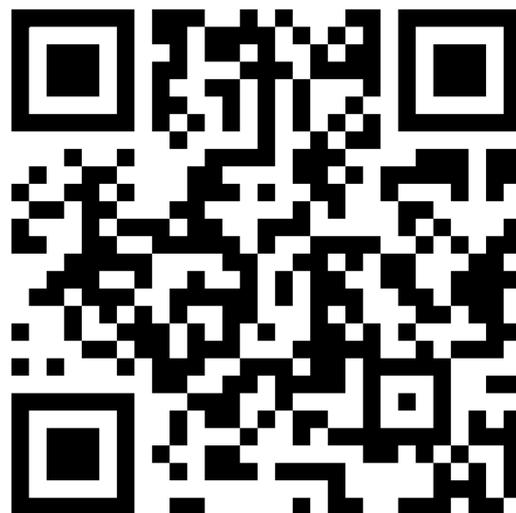
Александр Дюма
«Граф Монте-Крісто»

Адам Міцкевич
«Кримські сонети»

Проспер Меріме
«Кармен»

Фенімор Купер
«Останній з могікан»

КВІЗ 2

МИТЕЦЬ І ЙОГО МУЗА

Справжнього митця у його мандрівках шляхами Творчості та Фантазії супроводжує Муза. Як правило, вона зовсім не небожителька і має цілком земне походження й ім'я. Спробуйте поєднати шістьох авторів-романтиків з жінками, які вплинули на їх творчість. Додаткові бали отримаєте, якщо правильно назвете імена й прізвища.

ЗРОСТОМ НЕ ВИЙШОВ

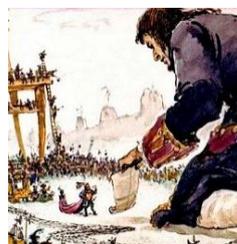
Малюк Цахес – не єдиний маленький чоловічок у світовій літературі. Ось шестеро персонажів з такою ж вадою. Чи впізнаєте ви їх?

Його знайшли у страшенно далекій варварській країні й привезли до королівського двору, щоб зробити блазнем. У королевих очах цінність його потроювалася тією обставиною, що він був ще й карликом, до того ж калікою.

Він був сьомим – наймолодшим – сином у родині лісоруба, народився маленьким – не більший від мізинця на зріст, і усі мали його за дурника.

Він був славним хлопчиком: і з обличчя гарний, і станом стрункий, але постраждав від лихої чарівниці й лишився з носом, що з середини лица сягав підборіддя.

Він вже років сім править своєю країною щасливо і переможно. На зріст він майже на цілий мій ніготь вищий за першого-ліпшого із своїх придворних: самого цього досить, щоб викликати особливу пошану до нього.

Третя дитина в родині. Дуже розумний карлик з очима різного кольору (чорне й зелене), і рябим волоссям (світле й темне). Отримав насмішкувате прізвисько «Біс».

Молодший з синів Грейдмара, неперевершений у ковальській справі. Почав вимагати в старшого брата свою частину відібраного в батька золота, але той нічого йому не дав. Виховував Сігурда.

ГРА В ПІЖМУРКИ

Кого чи що ми заховали від вас на цих зображеннях?

РОМАНТИКИ В ЛІТЕРАТУРІ І В ЖИТТІ

До вашої уваги – шість простих запитань про романтизм і романтиків. Спробуйте дати на них відповіді.

Питання 1: Сучасний критик пише, що романтизм зловживав НИМИ, бо жодна нормальна людина не може виділити стільки ЇХ. Мабуть, цей критик нічого не знав про Мірту Воррен, яка після смерті стала одним з привидів Гогвортсу.

Назвіть ЇХ.

Питання 2: Крилатий вислів «Хліба та видовищ!» відомий з часів Давнього Риму. Менш відомий іронічний вислів Байрона, який стосується жінок.

Який предмет, на думку Байрона, потрібен жінці, крім солодоців?

Питання 3: Якось знайомий поцікавився в Гейне, що робив поет до полудня.

- Прочитав свій останній вірш, - відповів Гейне, - і в одному місці поставив кому.

- А після полудня?

- Знову прочитав той самий вірш і...

Що ж зробив цього разу поет?

Питання 4: Героїня Проспера Меріме говорить, що зможе легко накласти на себе руки, тому що в неї вже є досвід.

Назвіть її професію.

Питання 5: Якось Александр Дюма-батько був на обіді у відомого паризького лікаря. Господар попросив Дюма написати щось до книги відгуків. Дюма погодився й написав: «Відколи лікар Гісталь лікує цілі сім'ї, слід ліквідувати лікарні...».

Задоволений лікар вигукнув:

- Ви мені лестите!

Тоді Дюма посміхнувся і дописав: «... і побудувати два ...».

Що саме?

Питання 6: Головний герой твору «Крихітка Цахес» – потворний, непоказний карлик. На початку третього розділу його називають так само, як героя іншої казки Гофмана.

Як називають Цахеса?

ЗАДАЧА ЗІ СХОДУ

Романтики чимало писали про Схід (чого варті, наприклад, лише «Східні поеми» Байрона!), адже там знаходився цілий світ, зовсім не схожий на європейську реальність: схожі на іграшкові міста, вік яких вимірювався тисячоліттями; пустелі, більші ніж моря; екзотичні товари й чудернацькі, майже казкові тварини. Там, на Сході, у XVI ст. народилась і ця задача. Дехто стверджує, що придумав її Раджа Бірбал, міністр і полководець імперії Великих Моголів.

Один старий, вмираючи, заповів трьом сином 19 верблюдів. Старшому синові повинна була дістатися половина, середньому - чверть, і молодшому - п'ята частина від загальної кількості. Брати довго сперечалися між собою, адже 19 не ділиться ні на 2, ні на 4, ні на 5. Пішли вони до мудреця, у якого теж були верблюди. І мудрець зміг розсудити їх так, що кожен отримав належну йому частину.

Як розділив верблюдів мудрець?

ЕМОДЗІ-КАЗКИ

Романтики чи не першими почали збирати й видавати народні казки, а пізніше на їхній основі створювали свої. Ось деякі з цих казок, записаних мовою емодзі. Упізнаєте?

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Байронічний герой – герой творів англійського поета Дж. Байрона та його послідовників; суперечлива розчарована самотня особистість, що має гордий, непокірний характер, з презирством ставиться до суспільства і страждає від нерозуміння.

Гротеск – (від італ. «grotta» - невелика печера, грот; у такій печері художник Рафаель Санті знайшов химерні орнаменти з тварин і рослин) художній прийом, який використовує сильне перебільшення чи спотворення, поєднує реальність і фантастику, щоб створити комічний чи трагікомічний ефект.

Ліричний герой – образ поета в ліричному творі; персонаж, через якого автор висловлює свої почуття, думки та переживання.

Псевдодокументальна література – це жанр, що поєднує елементи художньої літератури з формами, властивими документальним творам, створюючи враження реальності та достовірності, але насправді містить вигадані або значно перетворені події та персонажів.

Рамкова композиція в літературі – такий спосіб організації твору, коли основна сюжетна лінія є «рамкою» для вкладених у неї інших, часто самостійних, оповідань чи епізодів (відома також як «розповідь у розповіді»).

Робінзонада – прозовий літературний твір (зазвичай, роман), що зображує життя і пригоди людини або групи людей, які опинилися в дикій природі, часто на безлюдному острові, і змушені боротися за виживання, використовуючи свої знання, навички та наявні ресурси.

Романтична поема – великий віршований твір, що відображає принципи романтичного світосприйняття. Вона характеризується екзотичним простором, наявністю гостросюжетних ходів та винятковими героями у виняткових обставинах.

Філософська казка – жанр літератури, у якому через чарівні чи алегоричні історії показано глибокі, загальнолюдські проблеми. Вона не

просто розважає, а й змушує задуматися про сенс життя, кохання і дружбу, добро і зло та інші важливі питання.

Філософська повість – середній за обсягом літературний прозовий твір, у якому основна увага приділяється не стільки сюжету, скільки світоглядній позиції автора; моральним дилемам і роздумам про сенс життя, природу людини, добро і зло.